

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

๑. อะไรเป็นแก่นสารในพระพุทธศาสนา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อ ปิงคลโกจณะเข้าไปเฝ้า เมื่อได้กล่าวทักทายปราศรัยพอสมควรแล้ว พราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

“พระโคตมผู้เจริญ ! สมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ มีคนรู้จักมาก มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ อันชนหมู่มาเข้าใจกันว่าเป็นคนดี เช่น ปุณณะ กัสสป, มกขลิ โคสาล, อชิตะ เกสกัมพล, ปกุธะ กัจจายนะ, ลัญชัย เวลัญจบุตรและนิครนถนาฏบุตร^๑ สมณพราหมณ์ทั้งหมดนั้น รู้แจ้งเห็นจริงตามปฏิญญาของตน หรือว่าไม่รู้แจ้งเห็นจริงเลย หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลย พราหมณ์ ! ข้อที่สมณพราหมณ์ทั้งหมดนั้น รู้แจ้งเห็นจริงตามปฏิญญาของตน หรือไม่รู้แจ้งเห็นจริงเลยเป็นต้นนั้น จงยกไว้ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงตั้งใจฟังให้ดีเถิด”

เมื่อพราหมณ์ทูลรับคำแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ! มีข้ออุปมาว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่ มีแก่นยืนต้นอยู่ ละเลยแก่น, กะพี้, เปลือก, และสะเก็ดไม้เสีย ตัดเอากิ่งและใบไม้ไปด้วย สำคัญว่าเป็นแก่น คนที่รู้เรื่องดีเห็นเข้า ก็จะมีพียงกล่าวว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกะพี้, เปลือก, สะเก็ด, กิ่งและใบไม้ เมื่อต้องการแก่นไม้ จึงละเลยแก่นเป็นต้น ตัดเอาแต่กิ่งและใบไม้ไปด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น ทั้งจะไม่ได้ประโยชน์จากกิ่งและใบไม้นั้นด้วย”

“มีอุปมาอื่นอีก บุรุษต้องการแก่นไม้ แต่หากสะเก็ดไม้ไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น หรือหากเปลือกไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น หรือหากกะพี้ไม้ไปด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น ก็จะมีพียงถูกหาว่า ไม่รู้จักแก่นไม้เป็นต้น และไม่ได้ประโยชน์จากสิ่งที่หากไปนั้นเช่นเดียวกัน”

“อีกอุปมาหนึ่ง บุรุษต้องการแก่นไม้ ก็ตัดเอาแต่แก่นไปด้วยรู้จักแก่นไม้ คนที่รู้เรื่องดีเห็นเข้าก็จะพียงกล่าวว่า บุรุษผู้เจริญนี้ รู้จักแก่น กะพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบไม้ ต้องการแก่นไม้ก็ตัดเอาแต่แก่นไป ด้วยรู้จักแก่นไม้ ทั้งจะไม่ได้ประโยชน์จากแก่นไม้นั้นด้วย”

“ดูก่อนพราหมณ์ ! ข้ออุปไมยก็ฉันทันเดียวกันนั้นแหละ คือกุลบุตรบางคนในศาสนานี้มีศรัทธาออกบวชไม่ครองเรือน ด้วยคิดว่า เราเป็นผู้อันความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และความคับแค้นใจ เข้าถึง^๒ ตัวแล้ว อันความทุกข์เข้าถึงตัวแล้ว มีความทุกข์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า โฉนหนอการทำให้สุด

๑. พราหมณ์ปิงคลโกจณะถามถึงครูทั้งหลายซึ่งเป็นเจ้าลัทธิมีชื่อเสียงในครั้งนั้น แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงวิพากษ์วิจารณ์ จึงทรงแสดงธรรมให้ฟังตามที่ทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์กว่าการวิพากษ์วิจารณ์คนอื่น
๒. คำว่า เข้าถึงตัว แปลจากคำว่า โอตินฺโน ซึ่งโดยพยัญชนะ แปลว่า ก้าวลง

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

แห่งทุกข์^๑ ทั้งหมดนี้จะปรากฏ ผู้ที่นั้นออกบวชแล้ว ลากลัฏการะและชื่อเสียงเกิดขึ้น ก็อึดใจเต็มความปรารถนาด้วยลากลัฏการะและชื่อเสียงนั้น ยกตนเอง ชมผู้อื่น เพราะลากลัฏการะและชื่อเสียงนั้น ว่าเป็นผู้มีลาภ ลักการะ ชื่อเสียง ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ไม่มีใครรู้จัก เป็นผู้มีความน้อย คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าลาภ ลักการะ และชื่อเสียง ก็ไม่ปลุกความพอใจ ไม่พยายามเพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ เป็นผู้มีความปลอดภัยย่อหย่อนหละหลวม”

“ดูก่อนพราหมณ์ ! เรากล่าวบุคคลนี้ ว่าเปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ละเลยแก่น, กะพี้, เปลือก, และสะเก็ดเสีย ตัดเอากิ่งและใบไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น ฉะนั้น”

“อนึ่ง บุคคลบางคนออกบวช มีลากลัฏการะชื่อเสียงเกิดขึ้น แต่ก็ไม่อึดใจ ไม่เต็มปรารถนาด้วยลากลัฏการะชื่อเสียงนั้น ไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่นเพราะสิ่งนั้น ทั้งยังปลุกความพอใจ พยายามเพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งคุณธรรมที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าลาภลักการะชื่อเสียงนั้น ไม่มีความปลอดภัยย่อหย่อนหละหลวม ผู้ที่นั้นได้ความสมบูรณ์ด้วยศีล ก็อึดใจเต็มปรารถนาด้วยศีลสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยศีล) นั้น ยกตนเอง ชมผู้อื่นเพราะศีลสัมปทานั้นว่า ว่าเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันเลว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าศีลสัมปทา ก็ไม่ปลุกความพอใจ ไม่พยายามเพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ เป็นผู้มีความปลอดภัยย่อหย่อนหละหลวม ดูก่อนพราหมณ์ ! เรากล่าวบุคคลนี้ ว่าเปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ละเลยแก่น กะพี้ และเปลือกเสีย ถ้าเขาสะกัดไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่น ฉะนั้น”

“อนึ่ง บุคคลบางคนออกบวช มีลากลัฏการะชื่อเสียงเกิดขึ้น ก็ไม่อึดใจ ไม่เต็มปรารถนาด้วยลากลัฏการะชื่อเสียงนั้น ประพฤติสมบูรณ์ด้วยศีล ก็อึดใจ แต่ไม่เต็มปรารถนาด้วยศีลสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยศีล) นั้น ไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่นเป็นต้นเพราะศีลสัมปทานั้น คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าศีลสัมปทานั้น ก็ปลุกความพอใจ พยายามเพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ ไม่มีความปลอดภัยย่อหย่อนหละหลวม ผู้ที่นั้นได้ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ (ความตั้งมั่นหรือความสงบแห่งจิต) ก็อึดใจ เต็มปรารถนาด้วยสมาธิสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ) นั้น ยกตนเอง ชมผู้อื่นเพราะสมาธิสัมปทานั้นว่า ว่าเป็นผู้ตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ เป็นผู้ไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิดแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าสมาธิสัมปทานั้น ก็ไม่ปลุกความพอใจ ไม่พยายามเพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ เป็นผู้มีความปลอดภัยย่อหย่อนหละหลวม ดูก่อน

๑. คำว่า การทำที่สุดแห่งทุกข์ เป็นสำนวนบาลี หมายถึงกำจัดทุกข์ได้หมด สำนวนบาลีนี้พอติดตรงกับสำนวนภาษาอังกฤษว่า to put an end to suffering

พราหมณ์ ! เรากล่าวบุคคลนี้ว่า เปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ละเลยแก่นและ กะพี้เสียถากเอาเปลือกไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่นฉะนั้น”

“อนึ่ง บุคคลบางคนออกบวช มีลาภสักการะชื่อเสียงเกิดขึ้น ก็ไม่อัมใจ ไม่เต็ม ประารถนาด้วยลาภ สักการะชื่อเสียงนั้น ได้ความสมบูรณ์ด้วยศีล ก็อัมใจ แต่ไม่เต็ม ประารถนาด้วยศีลสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยศีล) นั้น ได้ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ ก็อัมใจ แต่ไม่เต็มประารถนาด้วยสมาธินั้น ไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่นเพราะสมาธิสัมปทานั้น คุณธรรม อื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าสมาธิสัมปทา ก็ปลุกความพอใจ พยายามเพื่อให้แจ้ง ซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ ไม่เป็นผู้มีความประพฤดิย่อหย่อนหละหลวม ผู้นั้นได้ญาณทัสสนะ (ความเห็นด้วยญาณหรือปัญญา) ก็อัมใจ เต็มประารถนาด้วยญาณทัสสนะ หรือปัญญานั้น ยกตนเอง ชมผู้อื่นเพราะญาณทัสสนะนั้น ว่าเราอยู่อย่างรู้เห็น ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ อยู่อย่างไม่รู้ไม่เห็น คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าญาณทัสสนะ ก็ไม่ปลุกความพอใจ ไม่พยายามเพื่อให้แจ้งซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ เป็นผู้มีความประพฤดิย่อหย่อนหละหลวม ดูก่อนพราหมณ์ ! เรากล่าวบุคคลนี้ ว่าเปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ แต่ละเลยแก่นเสีย ถากเอากะพี้ไป ด้วยสำคัญว่าเป็นแก่นฉะนั้น”

“อนึ่ง บุคคลบางคนออกบวช มีลาภสักการะชื่อเสียงเกิดขึ้น ก็ไม่อัมใจ ไม่เต็ม ประารถนาด้วยลาภสักการะชื่อเสียงนั้น ได้ความสมบูรณ์ด้วยศีล ก็อัมใจ แต่ไม่เต็ม ประารถนาด้วยศีลสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยศีล) นั้น ได้ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ ก็อัมใจ แต่ไม่เต็มประารถนาด้วยสมาธิสัมปทา (ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ) นั้น ได้ญาณทัสสนะ (หรือปัญญา) ก็อัมใจ แต่ไม่เต็มประารถนาด้วยญาณทัสสนะนั้น ไม่ยกตนชมผู้อื่นเพราะ ญาณทัสสนะนั้น คุณธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าญาณทัสสนะ ก็ปลุกความพอใจ พยายามเพื่อให้แจ้ง ซึ่งคุณธรรมนั้น ๆ ไม่มีความประพฤดิย่อหย่อนหละหลวม ดูก่อน พราหมณ์ ! ธรรมอะไรบ้าง ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าญาณทัสสนะ ดูก่อนพราหมณ์ ! ภิกษุใน พระธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน^๑ (ฌานที่ ๑) เข้าทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) เข้าตติยฌาน (ฌานที่ ๓) เข้าจตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) เข้าอากาสานัญจายตนะ (อรุปรฌาน กำหนดอากาศ ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) เข้าวิญญาณัญจายตนะ (อรุปรฌาน กำหนดวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์) เข้าอาภิญญายตนะ (อรุปรฌาน กำหนดว่าไม่มีอะไรแม้แต่ชนิดหน้อย) เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อรุปรฌาน ที่มีสัญญาความจำได้หมายรู้ ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่) เข้าสัญญาเวทิตนโรธ (สมาบัติขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อเข้าแล้วทำให้ ดับสัญญาความจำได้หมายรู้และเวทนาความเสวยอารมณ์สุขทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขได้)

๑. ในการแปลตอนนี้ ได้แปลลัดแต่ใจความของเรื่องว่าเข้าฌานที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น เพราะรายละเอียด ของแต่ละฌานมีแล้วในที่อื่น

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

อาสวะของภิกษุเหล่านั้นสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา คุณธรรมเหล่านี้แล ที่ยิ่งกว่า ประณีตกว่าญาณทัสสนะ ดูก่อนพราหมณ์ ! เรากล่าวบุคคลนี้ ว่าเปรียบเหมือนผู้ต้องการแก่นไม้ ก็ตัดเอาแต่แก่นไม้ไปฉะนั้น”

“ด้วยประการฉะนี้แหละพราหมณ์ ! พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะชื่อเสียง เป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์ด้วยสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ แต่ความหลุดพ้นแห่งใจอันไม่กลับกำเริบอันใด พรหมจรรย์นี้ มีความหลุดพ้นแห่งใจอันไม่กลับกำเริบนั้นแหละเป็นที่ต้องการ นั้นเป็นแก่นสาร นั้นเป็นที่สุดโดยรอบ”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ปิงคลโกจณพราหมณ์กราบทูลสรรเสริญ พระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต.

จุฬาสาริปมสูตร ๑๒/๓๗๔

สรุปความ

๑. ลาภสักการะชื่อเสียง เปรียบเหมือนกิ่งไม้ใบไม้
๒. ความสมบูรณ์ด้วยศีล เปรียบเหมือนสะเก็ดไม้
๓. ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ เปรียบเหมือนเปลือกไม้
๔. ญาณทัสสนะ หรือปัญญา เปรียบเหมือนกะพี้ไม้
๕. ความหลุดพ้นแห่งใจอันไม่กลับกำเริบ ซึ่งใช้คำภาษาบาลี “อกุปฺปา เจโตวิมุตติ” เปรียบเหมือนแก่นไม้

๒. เกาะชายสังฆาฏิพระพุทธเจ้ายังไม่ชื่อว่าอยู่ใกล้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าแม้ว่าภิกษุจับชายสังฆาฏิตามหลัง อย่างเท้าตามทุกก้าว แต่เธอมีความละโมภ มีความติดใจแรงกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจอันเป็นโทษ สัมสดี ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด ไม่สำรวม^๑ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภิกษุนั้น ก็ยังอยู่ไกลเราโดยแท้ และเราก็ออยู่ไกลภิกษุนั้น ช้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะภิกษุนั้นไม่เห็นธรรม ผู้ไม่เห็นธรรม ย่อมไม่เห็นเรา”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าแม้ว่าภิกษุนั้น อยู่ไกลตั้งร้อยโยชน์ แต่เธอไม่มีความละโมภ ไม่มีความติดใจแรงกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตไม่พยาบาท มีความดำริแห่งใจอันไม่เป็นโทษ มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว สำรวมอินทรี^๒ ภิกษุนั้น

๑. คำในภาษาบาลีว่า มีอินทรีปรากฏ หมายความว่า ไม่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ย่อมชื่อว่าอยู่ใกล้เราโดยแท้ และเราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะภิกษุนั้น เห็นธรรม ผู้เห็นธรรม ย่อมเห็นเรา.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๐๐

๓. ศัตรูภายใน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มลทินภายใน อมิตรภายใน ศัตรูภายใน ผู้ฆ่าภายใน ข้าศึกภายใน ๓ ประการ ได้แก่โลภะ ความโลภ โทสะ ความคิดประทุษร้าย โมหะ ความหลง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มลทินภายใน อมิตรภายใน ศัตรูภายใน ผู้ฆ่าภายใน ข้าศึกภายใน ๓ ประการเหล่านี้แล.”

อิติวุตตก ๒๕/๒๙๕

๔. อาคามี (ผู้มาเกิด) อนาคามี (ผู้ไม่มาเกิด) อรหันต์ (ผู้ไม่มีกิเลส)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้ประกอบด้วยกามโยคะ^๑ ประกอบด้วยภวโยคะ^๒ ย่อมเป็นอาคามี มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ผู้ไม่ประกอบด้วยกามโยคะ แต่ยังคงประกอบด้วยภวโยคะ ย่อมเป็นอนาคามี ไม่มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ผู้ไม่ประกอบด้วยกามโยคะ ไม่ประกอบด้วยภวโยคะ ย่อมเป็นพระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวะ.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๐๓

๕. ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล กัลยาณธรรม กัลยาณปัญญา^๓

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล กัลยาณธรรม กัลยาณปัญญา ย่อมเป็นผู้เสด็จจร อยู่จบพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัย เราเรียกว่าอุตมบุรุษ

๑. ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีศีลสำรวมในปาฏิโมกข์ (ศีลที่สำคัญของภิกษุ) สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร (มารยาทและการไปแต่ในที่ที่สมควร) เห็นภัยในโทษเล็ก ๆ น้อย ๆ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เธอชื่อว่ามีกัลยาณศีล ดังกล่าวมานี้แล

๑. กามโยคะ เครื่องมัตถ์ตัวคือกาม ความใคร่

๒. ภวโยคะ เครื่องมัตถ์ตัวคือภพ ความพอใจในความเป็น

๓. กัลยาณศีล ศีลอันดีงาม, กัลยาณธรรม ธรรมอันดีงาม, กัลยาณปัญญา ปัญญาอันดีงาม

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

๒. ภิกษุผู้มีกัลยาณศีลตั้งนี้แล้ว จะชื่อว่ามีกัลยาณธรรมอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการอบรมธรรม อันเป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ๓๗ ประการ^๑ อยู่ เธอชื่อว่ามีกัลยาณธรรมดังกล่าวมานี้แล

๓. ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล กัลยาณธรรมตั้งนี้แล้ว จะชื่อว่ามีกัลยาณปัญญาอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ^๒ อันไม่เป็นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนในปัจจุบันอยู่ เธอชื่อว่ามีกัลยาณปัญญาอย่างนี้แล

ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล กัลยาณธรรม กัลยาณปัญญาตั้งนี้แล้ว ชื่อว่าเสริจตุระ อยู่จบพรหมจรรย์ เราเรียกว่าอุตมบุรุษ.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๐๓

๖. กองกระดูกเท่าภูเขา

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลคนหนึ่งที่ยืนน่วยทองเที่ยวไปตลอดกับปี จะพึงมีกองกระดูกใหญ่เสมือนหนึ่งเวบลบรรพตนี้ ถ้ามีผู้คอยรวบรวมไว้ และกองกระดูกที่รวบรวมจะไม่กระจัดกระจายหายเสีย.”

อิติวุตตก ๒๕/๒๔๒

๗. ยังพูดปดทั้ง ๆ ที่รู้ จะไม่ทำความชั่วอย่างอื่นเป็นไปไม่ได้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อบุคคลยังไม่ละธรรมข้อหนึ่ง คือการพูดปดทั้ง ๆ รู้ เราย่อมไม่กล่าวว่ามีบาปกรรมอะไรบ้างที่ผู้นั้นจะทำไม่ได้.”

อิติวุตตก ๒๕/๒๔๓

๘. มุลรากแห่งอกุศล ๓ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มุลรากแห่งอกุศล ๓ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. โลภะ ความอยากได้ เป็นมูลรากแห่งอกุศล

๒. โทสะ ความคิดประทุษร้าย เป็นมูลรากแห่งอกุศล

๑. โปธิปักขิยธรรม ธรรมอันเป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ๓๗ ประการ คือ อิทธิบาท (ธรรมที่ให้ประสบความสำเร็จ) ๔, สติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔, สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔, อินทริย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่) ๕, พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง), ๕, โพชฌงค์ (ธรรมอันเป็นตัวประกอบแห่งการตรัสรู้) ๗, มรรค (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ๘

๒. เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นเพราะสมาธิ, ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นเพราะปัญญา

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

๓. โมหะ ความหลง เป็นมูลรากแห่งอกุศล
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มูลรากแห่งอกุศล ๓ อย่างเหล่านี้แล。”

อิติวุตตก ๒๕/๒๖๔

๙. พระธรรมเทศนา ๒ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมเทศนาของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ ประการ มีอยู่โดยปริยาย คือ ธรรมเทศนาที่หนึ่งว่า “ท่านทั้งหลาย จงเห็นบาป โดยความเป็นบาปเกิด,” ธรรมเทศนาที่สองว่า “ท่านทั้งหลายเห็นบาปโดยความเป็นบาปแล้ว จงเบื่อหน่ายคลายความติดในบาปนั้น จงหลุดพ้นไปเกิด” นี่คือธรรมเทศนา ๒ อย่างของ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีอยู่โดยปริยาย。”

อิติวุตตก ๒๕/๒๕๕

๑๐. อะไรเป็นหัวหน้าอกุศลธรรมและกุศลธรรม

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อวิชชา^๒ (ความไม่รู้) เป็นหัวหน้าแห่งความพรั่งพร้อมด้วย อกุศลธรรมทั้งหลาย ความไม่ละเอียด ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ย่อมตามหลังมา อวิชชา (ความรู้) เป็นหัวหน้าแห่งความพรั่งพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย ความละเอียด ความเกรงกลัวต่อบาป ย่อมตามหลังมา。”

อิติวุตตก ๒๕/๒๕๕

๑๑. อริยปัญญา

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สัตว์ที่เสื่อมจากอริยปัญญานั้น ชื่อว่าเสื่อมแท้ เขาย่อม อยู่เป็นทุกข์ มีความติดขัด มีความคับแค้น มีความเดือดร้อนในปัจจุบัน ลี้नชีวิตไปแล้ว ก็มีทุกข์เป็นที่หวังได้ สัตว์ที่ไม่เสื่อมจากอริยปัญญานั้น ชื่อว่าไม่เสื่อม เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความติดขัด ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเดือดร้อนในปัจจุบัน ลี้นชีวิตไปแล้ว ก็มีสุขที่เป็นที่หวังได้。”

อิติวุตตก ๒๕/๒๕๖

๑. มีอยู่โดยปริยาย คือมีอยู่โดยอ้อม ไม่ต้องบอกกันตรง ๆ ก็ชื่อว่ามีอยู่แล้ว
๒. อวิชชา ความไม่รู้ มีคำอธิบายว่า ได้แก่ไม่รู้ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แต่ในที่นี้แม้ความไม่รู้ทั่ว ๆ ไป ก็ทำให้เกิดความเสียหายได้

๑๒. คำอธิบายเรื่อง “ตถาคต”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โลกอันตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตปลีกออกได้จากโลก; เหตุให้โลกเกิดอันตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตละเหตุที่ทำให้เกิดโลกได้; ความดับแห่งโลกอันตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตทำให้ความดับแห่งโลกแจ่มแจ้งแก่ตนได้; ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลกอันตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตได้อบรมข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลกแล้ว สิ่งใดที่โลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ที่ประชาพร้อมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ทราบแล้ว ๑ รู้แล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครอบงำแล้วด้วยใจ เพราะเหตุที่สิ่งนั้น ๆ อันตถาคตตรัสรู้แล้ว จึงเรียกว่าตถาคต ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อนึ่ง ตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด นิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ข้อความทั้งหลายที่ตถาคตกล่าว พูด แสดง ระหว่างราตรีนั้น ๆ (คือตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงนิพพาน) ย่อมเป็นอย่างนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าตถาคต

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ตถาคตพูดอย่างไร ทำได้เช่นนั้น ทำได้อย่างไร ก็พูดได้เช่นนั้น เพราะเหตุที่พูดได้ตามที่ทำ ทำได้ตามที่พูด ฉะนั้น จึงเรียกว่าตถาคต

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ตถาคตเป็นใหญ่ (โดยคุณธรรม) ไม่มีใครครอบงำได้ (โดยคุณธรรม) รู้เห็นตามที่แท้จริง เป็นผู้มีอำนาจ (โดยคุณธรรม) ฉะนั้น จึงเรียกว่าตถาคต.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๒๑

๑๓. ภิกษุ กับ คฤหัสถ์ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พราหมณ์ คฤหบดีที่อุปัฏฐากท่านทั้งหลาย ด้วยจิรวินชบาท ที่อยู่อาศัยและยากับเครื่องใช้ในการรักษาโรค นับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก แม้ท่านทั้งหลายที่แสดงธรรมอันดีงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิงแก่พราหมณ์ คฤหบดีเหล่านั้นก็นับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก นี้แหละภิกษุทั้งหลาย ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติโดยอาศัยกันและกัน เพื่อถอนกิเลสอันเปรียบเหมือนห้วงน้ำ เพื่อให้ทุกข์สิ้นไปโดยชอบ.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๑๔

๑. เป็นสำนวนบาลี หมายถึงรู้ด้วยจมูก ลิ้น กาย คือข้อความในตอนี้ ต้องการจะพูดว่า เห็นด้วยตา ฟังด้วยหู ดมด้วยจมูก ลิ้มด้วยลิ้น ถูกต้องด้วยกาย รู้ด้วยใจ แต่รวม ๓ เรื่องตอนกลางด้วยคำว่าทราบ

๑๔. สกฺขที่มีลิ่งคักดีลิตฺธิประจำอยู่

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภายในเรือนแห่งตระกูลใด บุตร ๆ บุษามารดาบิดา, ตระกูลนั้น ชื่อว่ามีพระพรหม, ภายในเรือนแห่งตระกูลใด บุตร ๆ บุษามารดาบิดา, ตระกูลนั้น ชื่อว่ามีเทวดาคณแรก, ภายในเรือนแห่งตระกูลใด บุตร ๆ บุษามารดาบิดา, ตระกูลนั้น ชื่อว่ามีอาจารย์คนแรก. ภายในเรือนแห่งตระกูลใด บุตร ๆ บุษามารดาบิดา, ตระกูลนั้น ชื่อว่ามีบุคคลผู้ควรนำของมาบูชา. คำว่า พระพรหม คำว่า บรพเทวดา (เทวดาคณแรก) คำว่า บรพอาจารย์ (อาจารย์คนแรก) คำว่า อาหุเนยยะ (ผู้ควรนำของมาบูชา) เป็นชื่อของ มารดาบิดา เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้คุ้มครองเลี้ยงดูบุตร แสดงโลกนี้ แก่บุตร.”

อิติวุตตก ๒๕/๓๑๓

๑๕. ผู้กล่าวต่อพระตถาคต

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล ๒ ประเภทเหล่านี้ ย่อมกล่าวต่อ (หาความ) ตถาคต คือบุคคลผู้คิดประทุษร้าย มีโทษในภายใน ๑ ผู้มีศรัทธา กล่าวต่อด้วยถือเอาความหมายผิด^๑ ๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ ประเภทเหล่านี้แล ย่อมกล่าวต่อตถาคต.”

ทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๗๖

๑๖. ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งความรู้ (วิชาภาคิยะ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา (วิชาภาคิยะ) ๒ อย่างเหล่านี้ คือ สมถะ (ความสงบ) ๑ วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) ๑. สมถะ อันบุคคล เจริญแล้ว ย่อมทำให้จิตได้รับการอบรม จิตได้รับการอบรมแล้ว ย่อมทำให้ละระคาะ (ความกำหนดยินดี หรือความติดอกติดใจ) ได้ วิปัสสนา อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้ ปัญญาได้รับการอบรม, ปัญญาได้รับการอบรมแล้ว ย่อมทำให้ละอวิชา (ความไม่รู้ตาม ความจริง) ได้.”

ทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๗๘

๑. แสดงให้เห็นว่า ผู้ให้ร้ายพระพุทธเจ้า ไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่โกรธ หรือเกลียดชังเท่านั้น ผู้เคารพ นับถือมีศรัทธานั้นแหละ ถ้าเรียนผิด ทรงจำผิด หรือเข้าใจผิด ก็อาจพูดด้วยความเข้าใจผิดนั้น เป็นไปในทางให้ร้ายได้เหมือนกัน

๑๗. คำอธิบายนิพพานธาตุ ๒ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นิพพานธาตุ มี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กับอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ชัณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่พึงทำอันได้ทำเสร็จแล้ว วางภาระแล้ว มีประโยชน์ของตนอันได้บรรลุแล้ว ลั่นเครื่องผูกพันในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นยังมีอินทรีย์ ๕ ดำรงอยู่ เพราะเหตุที่อินทรีย์ ๕ ยังไม่หมดสิ้นไป จึงประสบสิ่งที่น่าพอใจบ้าง ไม่น่าพอใจบ้าง เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะของภิกษุนั้น เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ชัณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่พึงทำอันได้ทำเสร็จแล้ว วางภาระแล้ว มีประโยชน์ของตนอันได้บรรลุแล้ว ลั่นเครื่องผูกพันในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ การเสวยอารมณ์ทั้งปวงของภิกษุนั้น ดับสนิท นี้เรียกว่าอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.”

อิติวุตตก ๒๕/๒๕๘

๑๘. ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่ถูกปรุงแต่ง มีอยู่

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีใครทำ ไม่มีอะไรปรุงแต่ง มีอยู่ ถ้าไม่มีธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีใครทำ ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ความพ้นไปจากธรรมชาติที่เกิด ที่เป็น ที่มีใครทำ ที่มีอะไรปรุงแต่ง ก็จะปรากฏไม่ได้ เพราะเหตุที่มีธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่เป็น ไม่มีใครทำ ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ความพ้นไปจากธรรมชาติที่เกิด ที่เป็น ที่มีใครทำ ที่มีอะไรปรุงแต่ง จึงปรากฏได้.”

อิติวุตตก ๒๕/๒๕๗

๑๙. ความเสื่อมที่เลวร้าย ความเจริญที่เป็นยอด

“ความเสื่อมจากญาติ ยังนับว่าเป็นความเสื่อมเพียงเล็กน้อยดอก ภิกษุทั้งหลาย ! ความเสื่อมที่นับว่าเลวร้ายยิ่งกว่าความเสื่อมทั้งหลาย ก็คือความเสื่อมจากปัญญา”

“ความเจริญด้วยญาติ ยังนับว่าเป็นความเจริญเพียงเล็กน้อยดอก ภิกษุทั้งหลาย ! ความเจริญที่เรากล่าวว่าเป็นยอด คือความเจริญด้วยปัญญา. เพราะเหตุนั้นแล ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้เจริญด้วยปัญญาทุกขิ (ความเจริญด้วยปัญญา) ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”

“ความเสื่อมจากโภคทรัพย์ ยังนับว่าเป็นความเสื่อมเพียงเล็กน้อยดอก ภิภษุทั้งหลาย ! ความเสื่อมที่นับว่าเลวร้ายยิ่งกว่าความเสื่อมทั้งหลาย ก็คือความเสื่อมจาก **ปัญญา**”

“ความเจริญด้วยโภคทรัพย์ ยังนับว่าเป็นความเจริญเพียงเล็กน้อยดอก ภิภษุทั้งหลาย ! ความเจริญที่เรากล่าวว่าเป็นยอด คือความเจริญด้วย **ปัญญา**. เพราะเหตุ นั้นแล ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้เจริญด้วย **ปัญญาวิมุติ** (ความเจริญด้วยปัญญา) ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล”

“ความเสื่อมจากยศ ยังนับว่าเป็นความเสื่อมเพียงเล็กน้อยดอก ภิภษุทั้งหลาย ! ความเสื่อมที่นับว่าเลวร้ายยิ่งกว่าความเสื่อมทั้งหลาย คือความเสื่อมจาก **ปัญญา**”

“ความเจริญด้วยยศ ยังนับว่าเป็นความเจริญเพียงเล็กน้อยดอก ภิภษุทั้งหลาย ! ความเจริญที่เรากล่าวว่าเป็นยอด คือความเจริญด้วย **ปัญญา** เพราะเหตุ นั้นแล ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้เจริญด้วย **ปัญญาวิมุติ** (ความเจริญด้วยปัญญา) ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๑๗, ๑๘

๒๐. จิตผ่องใสเศร้าหมองได้ หลุดพ้นได้

“ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย ! จิตนี้ผ่องใส ก็แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองเพราะอุปกิเลส^๑ ที่จรมา”

“ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย ! จิตนี้ผ่องใส ก็แต่ว่าจิตนั้นแล หลุดพ้นได้จากอุปกิเลส^๑ ที่จรมา.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๑๑

๒๑. การอบรมจิตของปุถุชนผู้มีได้สดับ และอริยสาวกผู้ได้สดับ

“ดูก่อนภิภษุทั้งหลาย ! จิตนี้ผ่องใส ก็แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองได้เพราะอุปกิเลส^๑ ที่จรมา ปุถุชนผู้มีได้สดับเรื่องนั้น ย่อมไม่รู้ตามความจริง เพราะเหตุ นั้น เราจึงกล่าวว่า การอบรมจิตของปุถุชนผู้มีได้สดับ ย่อมไม่มี”

๑. อุปกิเลส คือความชั่วทางจิตที่ทำให้เศร้าหมอง มีความโลภอย่างแรง เป็นต้น

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! จิตนี้ผ่องใส ก็แต่ว่าจิตนั้นแล หลุดพ้นได้จากอุปกิเลส ที่จรมา อริยสาวกผู้ได้สดับเรื่องนั้น ย่อมรู้ตามความจริง เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวว่าการอบรมจิตของอริยสาวกผู้ได้สดับมีอยู่.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๒๒, ๑๒

๒๒. เมตตาจิตชั่วเวลาลัดนิ้วมือเดียว

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุสังฆเสพ เจริญ ทำในใจ ซึ่งเมตตาจิต แม้ชั่วเวลาลัดนิ้วมือเดียว เราขอมกล่าวว่า เธอผู้นี้ อยู่อย่างไม่ว่างจากฌาน เป็นผู้ทำตามคำสอนของศาสดา เป็นผู้ปฏิบัติตามโอวาท ไม่นฉ้ออาหารของราษฎรไปเปล่า ๆ จะกล่าวไย ถึงข้อที่ภิกษุจะทำเมตตาจิตนั้นให้มากเล่า.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๑๒

๒๓. กุศล อกุศล มีใจเป็นหัวหน้า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมที่เป็นอกุศล เป็นไปในส่วนแห่งอกุศล เป็นไปในฝักฝ่าย (พวก) แห่งอกุศล เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจย่อมเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดตามมา”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมที่เป็นกุศล เป็นไปในส่วนแห่งกุศล เป็นไปในฝักฝ่าย (พวก) แห่งกุศล เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจย่อมเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเกิดตามมา.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๑๒

๒๔. ผู้ให้ กับ ผู้รับ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในธรรมวินัยที่กล่าวไว้แล้ว ทายก (ผู้ให้) พึงรู้ประมาณ ไม่ใช่ปฏิคาหก (ผู้รับ) ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะธรรมะกล่าวไว้แล้วแล้ว”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในธรรมวินัยที่กล่าวไว้แล้ว ปฏิคาหก (ผู้รับ) พึงรู้ประมาณ ไม่ใช่ทายก (ผู้ให้) ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะธรรมะกล่าวไว้แล้วแล้ว.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๔๕

๒๕. ผู้ปรารถนาความเพียร กับ ผู้เกียจคร้าน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในธรรมวินัยที่กล่าวไว้แล้ว ผู้ใดปรารถนาความเพียร ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใดเกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะธรรมะกล่าวไว้แล้ว”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในธรรมวินัยที่กล่าวไว้แล้ว ผู้ใดเกียจคร้าน ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ใดปรารถนาความเพียร ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะธรรมะกล่าวไว้แล้ว”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๔๕, ๔๖

๒๖. โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างไร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราไม่เห็นธรรมอื่นสักข้อหนึ่งที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) นี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษทั้งหลาย มีมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) เป็นอย่างไร”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๔๔

๒๗. ภพ (ความวนเวียนเป็นนั่นเป็นนี่) เปรียบเหมือนอุจจาระ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อุจจาระ, ปัสสาวะ, น้ำลาย, น้ำหนอง, เลือด แม้มีประมาณน้อย ก็มีกลิ่นเหม็นฉุนใด เราย่อมไม่สรรเสริญภพ (ความวนเวียนเป็นนั่นเป็นนี่) แม้มีประมาณน้อย โดยที่สุด แม้เพียงลัดนิ้วมือเดียวฉุนนั้น”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๔๖

๒๘. ผลของสุจริตและทุจริต

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสอันจะเป็นไปได้ ที่วิบาก (ผล) ของกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต จะพึงเกิดขึ้น ให้นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ฐานะนั้นย่อมไม่มี. ก็แต่ว่าฐานะนั้นมีอยู่ ที่วิบาก (ผล) ของกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต จะพึงเกิดขึ้น ให้ไม่นำปรารถนา ไม่นำใคร่ ไม่นำพอใจ ฐานะนั้นมีอยู่”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส อันจะเป็นไปได้ ที่วิบาก (ผล) ของกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้น ไม่นำปรารถนา ไม่นำใคร่ ไม่นำพอใจ

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ฐานะนั้นย่อมไม่มี ก็แต่ว่าฐานะนั้นมีอยู่ ที่วิบาก (ผล) ของกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต จะพึงเกิดขึ้น ให้นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ฐานะนั้นมีอยู่.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๓๗, ๓๘

๒๙. กายคตาสติ เปรียบเหมือนมหาสมุทร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ใคร ๆ นึกออกถึงมหาสมุทรก็จะเห็นได้ว่า แม่น้ำน้อยทั้งหลายใด ๆ ก็ตามที่ไหลลงทะเล ย่อมเป็นอันผู้นั้นหยั่งเห็นได้ กายคตาสติ (สติอันไปในกาย) ใคร ๆ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายใด ๆ ก็ตาม ที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชา (ความรู้ธรรมะที่เป็นจริง) ย่อมเป็นอันผู้นั้นหยั่งเห็นได้.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๕๕

๓๐. กายคตาสติ ทำให้ได้อะไรบ้าง ?

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมอย่างหนึ่ง ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวช, เพื่อประโยชน์อันใหญ่, เพื่อความปลอดภัยไปรงจากโยคะ^๑ อันใหญ่, เพื่อสลัดมลพิษญะ, เพื่อได้ญาณทัสสนะ (ความเห็นด้วยญาณคือความรู้ภายใน), เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน, เพื่อทำให้แจ้งซึ่งผลคือวิชา (ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น). ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน ? ธรรมอย่างหนึ่ง คือกายคตาสติ (สติอันไปในกาย). ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมอย่างหนึ่งนี้แล ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวช, เพื่อประโยชน์อันใหญ่ ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งผลคือวิชาและวิมุตติ.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๕๕

๓๑. อานิสงส์ต่าง ๆ ของกายคตาสติ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อธรรมอย่างหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตก (ความตรึก) วิจาร์ (ความตรอง) ก็ระงับ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชา แม้ทั้งสิ้นก็ถึงความเจริญเต็มที่ ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน ? ธรรมอย่างหนึ่ง คือกายคตาสติ (สติอันไปในกาย) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อธรรมอย่างนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตกวิจาร์ก็ระงับ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชาแม้ทั้งสิ้น ก็ถึงความเจริญเต็มที่”

๑. กิเลสที่ประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ อย่าง คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา

(ขึ้นต้นอย่างเดียวกัน หรือคล้ายกัน มีคำแสดงอานิสงส์ของกายคตาสติ
ต่อไปอีกว่า) :

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น
ที่เกิดแล้ว อันบุคคลย่อมละได้”

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น
ที่เกิดแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพฑูลยิ่งขึ้น”

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว อวิชา อันบุคคลย่อมละได้, วิชา
ย่อมเกิดขึ้น, อัสมิมานะ (ความถือตัวว่า เราเป็นนั่นเป็นนี่) อันบุคคลย่อมละได้, อนุสัย
(กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องในสันดาน) ทั้งหลาย ย่อมถึงความถูกถอนราก, ลัญโญชนัน
(กิเลสที่มัดสัตว์ไว้ในภพ) ทั้งหลาย อันบุคคลย่อมละได้”

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานในปัญญา
เพื่ออนุपाทาปรินิพพาน (สภาพที่ดับสนิทโดยไม่มีเชื้อเหลือ)”

“อเนกธาตุปฏิเวธ” (ความตรัสรู้หรือรู้ซาบซึ่งตลอดธาตุเป็นอเนก) นานาธาตุ
ปฏิเวธ (ความตรัสรู้หรือรู้ซาบซึ่งตลอดธาตุต่าง ๆ) นานาธาตุปฏิวิมลัมภิตา (ปัญญา
แตกฉานในธาตุต่าง ๆ) ย่อมเกิดขึ้นเมื่อเจริญกายคตาสติ”

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล”

“เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ปัญญา เพื่อความ
เจริญด้วยปัญญา เพื่อความไพฑูลด้วยปัญญา เพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก เพื่อความเป็นผู้
มีปัญญากว้างขวาง เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเต็มที่ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เพื่อความ
เป็นผู้มีปัญญาไม่มีขอบเขต เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเพียงดั่งแผ่นดิน เพื่อความเป็นผู้มาก
ด้วยปัญญา เพื่อความเป็นผู้มีปัญญารวดเร็ว เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไว เพื่อความเป็นผู้มี
ปัญญาอันทำให้บันเทิง เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไหวพริบ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญากล้า
เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส.”

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๕๗, ๕๘

๑. คำว่า ปฏิเวธ แปลว่า “แทงทะลุ” หรือที่โบราณแปลว่า “แทงตลอด” ตรงกับคำแปลในภาษาอังกฤษ Penetration เมื่อมาในลำดับแห่งปริยัติ (การเรียน) ปฏิบัติ (การกระทำ) หมายถึงการ
ได้รับผลของการปฏิบัติ

๓๒. กายคตาสติ กับ อมตะ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้ใดไม่ได้บริโศกกายคตาสติ ผู้นั้นไม่ได้บริโศกอมตะ ผู้ใดได้บริโศกกายคตาสติ ผู้นั้นได้บริโศกอมตะ (ข้อความต่อไปอีกมากมีใจความว่า ไม่เกี่ยวข้องกับกายคตาสติ ก็ชื่อว่าไม่ได้เกี่ยวข้องกับอมตะ ต่างแต่โวหารที่เปลี่ยนไป)

๓๓. คนไข้ที่พยายามยากและพยายามง่าย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง เป็นผู้ที่ยาก คือ ๑. มักทำสิ่งซึ่งไม่เป็นที่สบาย ๒. ไม่รู้ประมาณในสิ่งที่สบาย ๓. ไม่กินยา ๔. ไม่บอกอาการป่วยตามความจริงแก่ผู้พยาบาล ผู้ปรารถนาสิ่งที่เป็นประโยชน์ ว่าอาการป่วยเพิ่มขึ้น ทุเลาลงหรือทรงอยู่ ๕. ไม่อดทนต่อทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้ว อันเป็นเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด ไม่เป็นที่พอใจถึงขนาดจะคร่าชีวิต คนไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แล เป็นผู้ที่ยาก”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง เป็นผู้ที่ยาก คือ ๑. มักทำสิ่งอันเป็นที่สบาย ๒. รู้ประมาณในสิ่งอันเป็นที่สบาย ๓. กินยา ๔. บอกอาการป่วยตามความจริงแก่ผู้พยาบาล ผู้ปรารถนาสิ่งที่เป็นประโยชน์ ว่าอาการป่วยเพิ่มขึ้น ทุเลาลงหรือทรงอยู่ ๕. อดทนต่อทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้น อันเป็นเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด ไม่เป็นที่พอใจถึงขนาดจะคร่าชีวิต คนไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แล เป็นผู้ที่ยาก”

ปัญญาคนบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๖๑

๓๔. คนพยาบาลไข้ที่ดีและไม่ดี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ไม่ควรที่จะพยาบาลคนไข้ คือ ๑. ไม่สามารถที่จะจัดยา ๒. ไม่รู้ของควร ของแสดง นำของแสดงเข้าไปให้ นำของไม่แสดงออก ๓. เป็นผู้เห็นแก่อามิสพยาบาลคนไข้ ไม่มีเมตตาจิต ๔. รังเกียจที่จะนำไปเทซึ่งอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน และเขฬะ ๕. ไม่สามารถที่จะชี้แจงซักจง ปลูกใจ ปลอบใจคนไข้ด้วยธรรมิกถาเป็นครั้งคราว คนพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ เหล่านี้แล ไม่ควรที่จะพยาบาลคนไข้”

๑. คือชอบฝืนคำสั่งหมอ เช่น ชอบกินของแสดง ห้ามเดินจะเดิน ห้ามพูดจะพูด

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ควรที่จะพยาบาลคนไข้ คือ ๑. สามารถที่จะจัดยา ๒. รู้ของควร ของแผลง นำของแผลงออก นำของควรเข้าไปให้ ๓. มีเมตตาจิต พยาบาลคนไข้ ไม่มุ่งอาภิส ๔. ไม่รังเกียจที่จะนำไปเท ซึ่งอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือเซพะ ๕. เป็นผู้สามารถที่จะชี้แจงซักชวน ปลุกใจ ปลอบใจคนไข้ด้วยธรรมิกถาเป็นครั้งคราว คนพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ เหล่านี้แล ควรที่จะพยาบาลคนไข้.”

ปัญญาภิบาล อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๖๒

๓๕. ฐานะ ๕ ที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ฐานะ ๕ เหล่านี้ อันสตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ คือ :-

๑. ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้
๓. ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งปวง
๕. ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรม^๑ เป็นของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น.”

๓๖. เหตุผลที่ควรพิจารณาฐานะ ๕ เนื่อง ๆ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤตินุจริตทางกาย วาจา ใจ เมื่อพิจารณาฐานะนั้นเนื่อง ๆ ก็ละความเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวได้สิ้นเชิง หรือความเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาวนั้น จะลดน้อยลงไปเพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้”

๑. การกระทำ และผลแห่งการกระทำ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเมาในความไม่มีโรคของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุให้ประทุพทุฐิตทางกาย วาจา ใจ. เมื่อพิจารณาฐานะนั้นเนื่อง ๆ ก็จะละความเมาในความไม่มีโรคนั้นได้สิ้นเชิง หรือความเมาในความไม่มีโรคนั้นจะลดน้อยลงไป เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเมาในชีวิตของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุให้ประทุพทุฐิตทางกาย วาจา ใจ. เมื่อพิจารณาฐานะนั้นเนื่อง ๆ ก็จะละความเมาในชีวิตนั้นได้สิ้นเชิง หรือความเมาในชีวิตนั้น จะลดน้อยลงไป เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ทั้งปวง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความคิดด้วยอำนาจแห่งความพอใจ” ในสิ่งที่เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ซึ่งเป็นเหตุให้ประทุพทุฐิตทางกาย วาจา ใจ. เมื่อพิจารณาฐานะนั้นเนื่อง ๆ ก็จะละความติดด้วยอำนาจแห่งความพอใจในสิ่งที่เป็นที่รักได้สิ้นเชิง หรือความติดด้วยอำนาจแห่งความพอใจในสิ่งเป็นที่รักนั้น จะลดน้อยลงไป เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งปวง”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไรเล่า สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ตีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ทุจริตทางกาย วาจา ใจ ของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่ เมื่อพิจารณาฐานะนั้นเนื่อง ๆ ก็จะละทุจริตได้สิ้นเชิง หรือทุจริตนั้น จะลดน้อยลงไป เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล จึงควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ตีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น.”

ปัญจกนิบาต อังคุดตริกกาย ๒๒/๘๑

๓๗. ผู้หลบน้อยตื่นมากในราตรี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล ๕ ประเภทเหล่านี้ ย่อมหลบน้อยตื่นมากในราตรี
คือ :-

๑. สตรีผู้มีความประสงค์บุรุษ
๒. บุรุษผู้มีความประสงค์สตรี
๓. โจรผู้มีความประสงค์จะลักทรัพย์
๔. พระราชาผู้ประกอบในราชกรณียกิจ
๕. ภิกษุผู้มีความประสงค์จะปราศจากสัญโญชน^๑

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล ๕ ประเภทเหล่านี้แล ย่อมหลบน้อยตื่นมากในราตรี.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๗๕

๓๘. ผู้ตกรก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ย่อมตกรกเหมือน
ถูกนำตัวไปวางไว้ ธรรม ๕ อย่าง คือ :-

๑. เป็นผู้มักฆ่าสัตว์
๒. เป็นผู้มักลักทรัพย์
๓. เป็นผู้มักประพฤตินิเฝือกาม
๔. เป็นผู้มักพูดปด
๕. เป็นผู้มักตั้งอยู่ในความประมาท ด้วยการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แล ย่อมตกรก
เหมือนถูกนำตัวไปวางไว้.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๙๑

๓๙. ผู้ขึ้นสวรรค์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง ย่อมขึ้นสวรรค์ เหมือน
ถูกนำตัวไปวางไว้ ธรรม ๕ อย่าง คือ :-

๑. สัญโญชน กิเลสที่มีดสัตว์ไว้ในภพ

๑. ผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. ผู้เว้นจากการลักทรัพย์
๓. ผู้เว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม
๔. ผู้เว้นจากการพูดปด
๕. ผู้เว้นจากการตั้งอยู่ในความประมาท ด้วยการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ แลย่อมขึ้นสวรรค์ เหมือนถูกนำตัวไปวางไว้.”

ปัญญาจนินาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๙๑

๔๐. สัปปริสทาน ๕ พร้อมทั้งอานิสงส์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สัปปริสทาน (การให้ของคนดี) ๕ อย่างเหล่านี้ คือ :-

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา (ความเชื่ออย่างมีเหตุผล)
๒. ให้ทานด้วยความเคารพ
๓. ให้ทานตามกาล
๔. ให้ทานมีจิตอนุเคราะห์
๕. ให้ทานไม่กระทบตน ไม่กระทบผู้อื่น

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลให้ทานด้วยความเชื่อแล้ว ในที่ที่ผลแห่งทานนั้นเกิดขึ้นแก่เขา เขาย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงดงามอย่างยิ่ง.”

“บุคคลให้ทานด้วยความเคารพแล้ว ในที่ที่ผลแห่งทานนั้นเกิดขึ้นแก่เขา เขาย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขามีบุตร, ภริยา, ทาส, คนรับใช้ หรือกรรมกรก็ตาม บุคคลเหล่านั้นย่อมสนใจฟัง ย่อมเจียหูฟัง ย่อมตั้งจิตรับรู้ (คำสั่ง)°.”

“บุคคลให้ทานตามกาลแล้ว ในที่ที่ผลแห่งทานนั้นเกิดขึ้นแก่เขา เขาย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และความต้องการทั้งหลายของเขาที่เกิดขึ้นตามกาล ย่อมบริบูรณ์.”

“บุคคลให้ทานมีจิตอนุเคราะห์แล้ว ในที่ที่ผลแห่งทานนั้นเกิดขึ้นแก่เขา เขาย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และจิตของเขา ย่อมนุ่มไปเพื่อบริโภคในกามคุณ ๕ อันโอฬาร^๒.”

๑. เชื้อถ้อยฟังคำ
๒. มีทรัพย์แล้ว คิดใช้ทรัพย์ ไม่ใช่ทนอดอยากแบบบรูโสมเฝ้าทรัพย์

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“บุคคลให้ทานไม่กระทบตน ไม่กระทบผู้อื่นแล้ว ในที่ที่ผลแห่งทานนั้นเกิดขึ้นแก่เขา เขาย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และความลุ่มจมแห่งโภคะของเขา ย่อมไม่มาจากที่ไหน ๆ คือ จากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากโจร หรือจากทายาท (ผู้รับมรดก) ซึ่งไม่เป็นที่รัก.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้แล ลัทธิสุกขา ๕ อย่าง.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๑๙๒

๔๑. ลักษณะ ๕ ของวาจาสุภาสิต

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นับเป็นสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต ไม่มีโทษ อันผู้รู้ดีไม่ได้ คือ :-

๑. วาจาที่กล่าว (ถูกต้อง) ตามกาล
๒. วาจาที่กล่าว เป็นความจริง
๓. วาจาที่กล่าว อ่อนหวาน
๔. วาจาที่กล่าว ประกอบด้วยประโยชน์
๕. วาจาที่กล่าว ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล นับเป็นสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต ไม่มีโทษ อันผู้รู้ดีไม่ได้.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๑

๔๒. เหตุที่ทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ไม่นาน

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่าไผ่ ใกล้เมืองมิถิลลา ลำดับนั้น ทานพระกิมพิละเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสังฆธรรมไม่ตั้งอยู่ได้นานในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว’. ‘ดูก่อนกิมพิละ ! เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ไม่เคารพยำเกรงกันและกัน, นี้แล กิมพิละ ! เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสังฆธรรมไม่ตั้งอยู่ได้นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว.’”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๕.

๔๓. เหตุที่ทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ได้นาน

“พระกิมพิละกราบทูลถามต่อไปว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แล้วก็อะไรเล่า เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ได้นานในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ดูก่อนกิมพิละ ! เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพยำเกรงกันและกัน, นี้แล กิมพิละ ! เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสังฆกรรมตั้งอยู่ได้นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว.’”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๕

๔๔. การค้าขาย ๕ อย่างที่อุบาสกไม่ควรทำ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! การค้าขาย ๕ อย่างเหล่านี้ อันอุบาสกไม่ควรทำ คือ :-

๑. การค้าขายคัสตรา (สัตตวณิชชา)
๒. การค้าขายสิ่งมีชีวิต (สัตตวณิชชา)^๑
๓. การค้าขายเนื้อสัตว์ (มังสวณิชชา)^๒
๔. การค้าขายน้ำเมา (มัชชวณิชชา)
๕. การค้าขายยาพิษ (วิสวณิชชา)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! การค้า ๕ อย่างเหล่านี้แล อันอุบาสกไม่ควรทำ.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๓๒

๔๕. คนพูดมากมีโทษ ๕

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษ ๕ ประการเหล่านี้ ในบุคคลผู้พูดมาก คือ :-

๑. ย่อมพูดปิด
๒. ย่อมพูดส่อเสียด (คือยู่ให้แตกร้างกัน)
๓. ย่อมพูดคำหยาบ
๔. ย่อมพูดเพ้อเจ้อ
๕. ลิ่นชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต (ความล่มจมตกต่ำ) นรก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษ ๕ ประการเหล่านี้แล ในบุคคลผู้พูดมาก.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๘๒

๔๖. คนพูดด้วยปัญญามีอานิสงส์ ๕

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ ในบุคคลผู้พูดด้วยปัญญา คือ :-

๑. ไม่พูดปด
๒. ไม่พูดส่อเสียด
๓. ไม่พูดคำหยาบ
๔. ไม่พูดเพ้อเจ้อ
๕. ลิ่นชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้แล ในบุคคลผู้พูดด้วยปัญญา.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๘๒

๔๗. โทษของความไม่อดทน ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษ ๕ ประการของความไม่อดทนเหล่านี้ คือ :-

๑. ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนมาก
๒. มากไปด้วยเวร
๓. มากไปด้วยโทษ
๔. หลง ถึงแก่ความตาย
๕. ลิ่นชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษของความไม่อดทน ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๘๒

๔๘. อานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของคนมาก
๒. ไม่มากไปด้วยเวร
๓. ไม่มากไปด้วยโทษ
๔. ไม่หลง ถึงแก่ความตาย
๕. ลิ่นชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ของความอดทน ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๘๒

๔๙. อานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. ย่อมได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง
๒. สิ่งที่ได้ฟังแล้ว ย่อมชัดเจนขึ้น
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นให้ตรงได้
๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล。”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๖

๕๐. อานิสงส์ของข้าวยากู ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ของข้าวยากู ๕ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. บรรเทาความทิว
๒. บรรเทาความระหาย
๓. ลมเดินสะดวก
๔. ชำระลำไส้
๕. ทำอาหารที่ยังไม่ย่อยที่เหลือให้สุก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ของข้าวยากู ๕ ประการเหล่านี้แล。”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๘

๕๑. โทษในการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษในการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. สายตาไม่ดี
๒. ปากมีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทรับรสไม่หมดจด
๔. ดีและเสมหะจึงรัดอาหาร
๕. รับประทานอาหารไม่มีรส^๑

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษในการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการเหล่านี้แล。”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๘

๕๒. อานิสงส์ในการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ในการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. สายตาดี
๒. ปากไม่มีกลิ่นเหม็น
๓. ประสาทรับรสหมดจด
๔. ดีและเสมหะไม่เรื้อรังรัดอาหาร
๕. รับประทานอาหารมีรส

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ในการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๘

๕๓. โทษในการกล่าวธรรมด้วยเสียงขับอันยาวของภิกษุ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษ ๕ ประการเหล่านี้ ของภิกษุผู้กล่าวธรรมด้วยเสียงขับอันยาว คือ :-

๑. ตนเองก็ติดในเสียงนั้น
๒. ผู้อื่นก็ติดในเสียงนั้น
๓. คฤหบดีทั้งหลายจะยกโทษว่า สมณะ ศากยบุตรเหล่านี้ขับร้องเหมือนพวกตน
๔. เมื่อติดใจการทอดเสียง สมาธิก็ทำลาย
๕. ประชุมชน (ภิกษุ) ในภายหลังจะถือเป็นแบบอย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษของภิกษุผู้กล่าวธรรมด้วยเสียงขับอันยาว ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๙

๕๔. โทษของผู้หลับโดยไม่มีสติสัมปชัญญะ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษ ๕ ประการเหล่านี้ ของผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับ คือ :-

๑. หลับเป็นทุกข์
๒. ตื่นเป็นทุกข์
๓. ฝันร้าย
๔. เทวดาไม่รักษา
๕. น้ำอสุจิเคลื่อน

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! โทษของผู้หลงลืมสติ ผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับ ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๙

๕๕. อานิสงส์ของผู้หลับโดยมีสติสัมปชัญญะ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ ของผู้ตั้งสติ มีสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับ คือ :-

๑. หลับเป็นสุข
๒. ตื่นเป็นสุข
๓. ไม่ฝันร้าย
๔. เทวดารักษา
๕. น้ำอสุจิไม่เคลื่อน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อานิสงส์ของผู้ตั้งสติ มีสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับ ๕ ประการเหล่านี้แล.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๗๙

๕๖. อกุศลราศี (กองแห่งอกุศล)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อกล่าวว่า อกุศลราศี (กองแห่งอกุศล) เมื่อกล่าวให้ชอบ ก็ควรกล่าวถึงนิรรม ๕ อย่าง. นิรรม ๕ อย่างล้วนเป็นอกุศลราศี คือ :-

๑. กามฉันท์ ความพอใจในกาม
๒. พยาบาท ความคิดปองร้าย
๓. ถีนมิตถะ ความหดหู่ว่างงุ่น
๔. อุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ
๕. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อกล่าวว่า อกุศลราศี (กองแห่งอกุศล) เมื่อกล่าวให้ชอบ ก็ควรกล่าวถึงนิรรม ๕ อย่าง. นิรรม ๕ อย่างล้วนเป็นอกุศลราศี.”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๗๔

๕๗. ผู้บวชเมื่อแก่ที่มีคุณธรรม หาได้ยาก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง หาได้ยาก คือ :-

๑. ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ละเอียดอ่อน หาได้ยาก
๒. ผู้บวชเมื่อแก่ สมบูรณ์ด้วยอากัปภิกิริยา หาได้ยาก
๓. ผู้บวชเมื่อแก่ เป็นผู้คงแก่เรียน^๑ หาได้ยาก
๔. ผู้บวชเมื่อแก่ เป็นพระธรรมกถึก^๒ หาได้ยาก
๕. ผู้บวชเมื่อแก่ เป็นผู้ทรงพระวินัย หาได้ยาก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แล หาได้ยาก”

ปัญญาจนินาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๙๐

๕๘. ผู้บวชเมื่อแก่ที่มีคุณธรรม หาได้ยากอีกประเภทหนึ่ง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง หาได้ยาก คือ :-

๑. ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ว่าง่าย หาได้ยาก
๒. ผู้บวชเมื่อแก่ ที่รับโอวาทด้วยดี หาได้ยาก
๓. ผู้บวชเมื่อแก่ ที่รับโอวาทโดยเคารพ^๓ หาได้ยาก
๔. ผู้บวชเมื่อแก่ เป็นพระธรรมกถึก หาได้ยาก
๕. ผู้บวชเมื่อแก่ เป็นผู้ทรงพระวินัย หาได้ยาก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้บวชเมื่อแก่ ที่ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แล หาได้ยาก.”

ปัญญาจนินาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๙๐

๕๙. สัมปทา (ความถึงพร้อมหรือความสมบูรณ์) ๕

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สัมปทา ๕ เหล่านี้ คือ :-

๑. สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อ^๔
๒. สीलสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล

๑. พหุสลุต สดับตรับฟังมาก
๒. ผู้แสดงธรรม
๓. ปทกขิณคคาที รับโดยเบื้องขวา
๔. ในที่ไหนสอนให้มีความเชื่อ ในที่นั้นจะสอนให้มีปัญญาเสมอ

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

๓. สุตลัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการสดับตรับฟัง
 ๔. จาคลัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการเสียดละ
 ๕. ปัญญาลัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา
- “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ลัมปทา ๕ เหล่านี้แล.”

ปัญญาภิชาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๕๘

๖๐. คนที่เกิดมาเพื่อประโยชน์ความสุขแก่คนมาก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนดี^๑ เมื่อเกิดมาในสกุลย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือ :-

๑. แก่มารดา บิดา
๒. แก่บุตร ภริยา
๓. แก่ทาส กรรมกร และชาวเมือง
๔. แก่มิตร และอำมาตย์
๕. แก่สมณะและพราหมณ์^๒

“เสมือนหนึ่งเมฆฝนใหญ่ เมื่อทำให้ข้าวกล้าสมบูรณ์ก็ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก.”

ปัญญาภิชาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๕๐

๖๑. สิ่งที่ขอร้องหรือปรารถนาให้เป็นไปอย่างใจไม่ได้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ฐานะ ๕ อย่างเหล่านี้ อันสมณะ หรือพราหมณ์ เทวดามาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงได้ คือ :-

๑. ขอลิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าได้แก่เลย
๒. ขอลิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าได้เจ็บไข้เลย
๓. ขอลิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าได้ตายเลย
๔. ขอลิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าได้สิ้นไปเลย
๕. ขอลิ่งที่มีความพินาศไปเป็นธรรมดา อย่าได้พินาศไปเลย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชนผู้มีได้สดับ เมื่อสิ่งที่มีความแก่, ความเจ็บ, ความตาย, ความสิ้นไป, ความพินาศไปเป็นธรรมดา, แก่, เจ็บไข้, ตาย, สิ้นไป, พินาศ

๑. สปปุริโส ตรงกับคำว่า ลัตบุรุษ
๒. การใช้คำคุณแบบนี้ เป็นสำนวนบาลี

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ไปแล้ว ย่อมไม่พิจารณาอย่างนี้ว่า ‘มิใช่เราคนเดียวที่มีสิ่งซึ่งมีความแก่, ความเจ็บไข้, ความตาย, ความสิ้นไป, ความพินาศไปเป็นธรรมดา อันแก่, เจ็บไข้, ตาย, สิ้นไป, พินาศไป แท้จริงสัตว์ทั้งหลายที่มีการมา การไป การตาย การเกิดทั้งหมด ก็มีสิ่งซึ่งมีความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความสิ้นไป ความพินาศไปเป็นธรรมดา อันแก่ เจ็บไข้ ตาย สิ้นไป พินาศไป เช่นเดียวกัน ก็ถ้าเมื่อสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ มีความพินาศไปเป็นธรรมดา แก่แล้ว ฯลฯ พินาศไปแล้ว ฯลฯ เราจะพึงเศร้าโศก ลำบากใจ บ่นเพ้อ ตีอก คร่ำครวญ หลงใหล แม้อาหารของเราก็จะไม่ทำความพอใจให้ (รับประทานข้าวไม่ลง) แม้ความเป็นผู้มีผิวพรรณทรามก็จะก้าวลงในกาย แม้การงานก็จะไม่ดำเนินไป แม้ศัตรูก็จะตีใจ แม้มิตรก็จะเสียใจ, เมื่อสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา แก่ ฯลฯ พินาศไปแล้ว เขาก็จะเศร้าโศก ลำบากใจ บ่นเพ้อ ตีอก คร่ำครวญ หลงใหล ปุถุชนผู้มีได้สดับนี้ เรากล่าวว่า ถูกลูกศร คือความโศกอันมีพิษแทงเอาแล้ว ย่อมทำตัวเองให้เดือดร้อน.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนอริยสาวก^๑ ผู้ได้สดับแล้ว เมื่อสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา แก่แล้ว ฯลฯ พินาศไปแล้ว ย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า ‘มิใช่เราคนเดียวที่มีสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา อันแก่ ฯลฯ พินาศไป แท้จริงสัตว์ทั้งหลายที่มีการมา การไป การตาย การเกิดทั้งหมด ก็มีสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา อันแก่ ฯลฯ พินาศไปเช่นเดียวกัน ก็ถ้าเมื่อสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา แก่แล้ว ฯลฯ พินาศไปแล้ว เราจะพึงเศร้าโศก ลำบากใจ บ่นเพ้อ ตีอก คร่ำครวญ หลงใหล แม้อาหารของเราก็จะไม่ทำความพอใจให้ (รับประทานข้าวไม่ลง) แม้ความเป็นผู้มีผิวพรรณทรามก็จะก้าวลงในกาย แม้การงาน ก็จะไม่ดำเนินไป แม้ศัตรูก็จะตีใจ แม้มิตรก็จะเสียใจ, เมื่อสิ่งซึ่งมีความแก่ ฯลฯ ความพินาศไปเป็นธรรมดา แก่แล้ว ฯลฯ พินาศไปแล้ว เขาก็จะไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่บ่นเพ้อ ไม่ตีอก ไม่คร่ำครวญ ไม่หลงใหล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วนี้ เรากล่าวว่า ถอนเสียได้ซึ่งลูกศรคือความโศกอันมีพิษที่ปุถุชนผู้มีได้สดับถูกแทงแล้ว ทำตนเองให้เดือดร้อน ส่วนอริยสาวกเป็นผู้ไม่เศร้าโศก เป็นผู้ปราศจากลูกศร ย่อมทำตัวเองให้สงบระงับ.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ฐานะ ๕ อย่างเหล่านี้แล อันสมณะ หรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงได้.”

ปัญญาจนินาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๕๙

๑. คำว่า อริยสาวก ในที่นี้ หมายถึงผู้เป็นสาวก หรือศิษย์ของพระอริยเจ้า หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือผู้นับถือศาสนาของพระอริยะ

๖๒. ที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๑๐ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ:-

๑. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาได้ประพฤติ สิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา’
๒. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขากำลังประพฤติ สิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา’
๓. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาจักประพฤติ สิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา’
๔. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาได้ประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศ แก่คนที่รักที่พอใจของเรา’
๕. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขากำลังประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศ แก่คนที่รักที่พอใจของเรา’
๖. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาจักประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศ แก่คนที่รักที่พอใจของเรา’
๗. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาได้บำเพ็ญประโยชน์ แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา’
๘. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขากำลังบำเพ็ญประโยชน์ แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา’
๙. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า ‘เขาจักบำเพ็ญประโยชน์ แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา’
๑๐. บุคคลย่อมโกรธ ในฐานะที่ไม่สมควร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๑๐ อย่างเหล่านี้แล.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๖

๖๓. เครื่องนำความอาฆาตออก ๑๐ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เครื่องนำความอาฆาตออก ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ :-

๑. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาได้ประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?
๒. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขากำลังประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?
๓. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาจักประพฤติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

๔. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาได้ประพฤตสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๕. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขากำลังประพฤตสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๖. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาจักประพฤตสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๗. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาได้บำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่มีเป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๘. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขากำลังบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่มีเป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๙. บุคคลย่อมนำความอาฆาตออก ด้วยคิดอย่างนี้ว่า เขาจักบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่มีเป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น จะได้แต่ที่ไหน ?

๑๐. บุคคลย่อมไม่โกรธ ในฐานะอันไม่สมควร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เครื่องนำความอาฆาตออก ๑๐ อย่างเหล่านี้แล.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๖๑

๖๔. พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญความหุดอยู่ในกุศลธรรม

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราย่อมไม่สรรเสริญความหุดอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปไยว่า เราจะสรรเสริญความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมสรรเสริญความเจริญ ไม่สรรเสริญความหุดอยู่ ไม่สรรเสริญความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่มีใช่ความหุดอยู่ มีใช่ความเจริญเป็นอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีพื้นเพแคไร เกี่ยวกับศรัทธา (ความเชื่อ) ศील (ความเป็นปกติทางกาย วาจา) สุตะ (ความสดับตรับฟัง) จาคะ (ความสละ) ปัญญา (ความรู้) ปฏิภาณ (ความไหวพริบ) ธรรมเหล่านั้นของเธอ ย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่เจริญขึ้น. เรากล่าวข้อนั้นว่าเป็นความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย มีใช่ความหุดอยู่ มีใช่ความเจริญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อย่างนี้แล คือความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย มีใช่ความหุดอยู่ มีใช่ความเจริญ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความหุดอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่มีใช่ความเสื่อม มีใช่ความเจริญเป็นอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีพื้นเพแคไร เกี่ยวกับศรัทธา ศील สุตะ

จาอะ ปัญญา ปฏิภาณ. ธรรมเหล่านั้นของเธอย่อมไม่เสื่อมไป ย่อมไม่เจริญขึ้น เรากล่าว
ข้อนั้นว่าเป็นความหยุดอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย มิใช่ความเสื่อม มิใช่ความเจริญ.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อย่างนี้แล คือความหยุดอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย มิใช่ความเสื่อม
มิใช่ความเจริญ.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย ที่มีไม่หยุดอยู่
มิใช่ความเสื่อมเป็นอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีพื้นเพแคไร เกี่ยวกับศรัทธา ศีล
สุตะ จาอะ ปัญญา ปฏิภาณ. ธรรมเหล่านั้นของเธอย่อมไม่ตั้งอยู่ ย่อมไม่เสื่อมไป.
เรากล่าวข้อนั้นว่าเป็นความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย มิใช่ความหยุดอยู่ มิใช่ความเสื่อม.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อย่างนี้แล คือความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย มิใช่หยุดอยู่
มิใช่ความเสื่อม.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๐๑

๖๕. ไม่ฉลาดในเรื่องจิตของผู้อื่นก็ควรฉลาดในเรื่องจิตของตน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าภิกษุไม่ฉลาดในปริยาย (เรื่องราว) แห่งจิตของผู้อื่น,
เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเธอก็พึงลำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ฉลาดในปริยาย (เรื่องราว)
แห่งจิตของตน.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุย่อมเป็นผู้ฉลาดในปริยายแห่งจิตของตนอย่างไร ?
เปรียบเหมือนหญิงหรือชายรุ่น หรือเป็นหนุ่มเป็นสาว ผู้รักการประดับตกแต่ง เมื่อมองดู
เงาหน้าของตนในกระจกอันบริสุทธิ์ส่องใสหรือในพื้นน้ำอันใส ถ้าเห็นรูลีหรือมลทินในเงา
หน้านั้น ก็ย่อมพยายามเพื่อนำออกซึ่งรูลีหรือมลทินนั้นเทียว. ถ้าไม่เห็นรูลีหรือ
มลทินในเงาหน้านั้น ก็มีความอึดใจ เต็มปรารถนาด้วยเหตุนี้แล ว่าเป็นลาภของเราหนอ
เงาหน้าของเราบริสุทธิ์หนอ ดังนี้.

“ข้ออุปไมยก็ฉนั้นเหมือนกัน คือการพิจารณาดังต่อไปนี้ของภิกษุ ย่อมมี
อุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย” :-

๑. เรามีอภิขมา (ความโลภ) หรือไม่มีอภิขมา (ความโลภ) อยู่โดยมากหนอ
๒. เรามีจิตพยาบาท (ความคิดให้ร้าย) หรือไม่มีจิตพยาบาท อยู่โดยมากหนอ
๓. เราถูกความหดหู่ ง่วงงุน รังริต หรือปราศจากความหดหู่ ง่วงงุน
อยู่โดยมากหนอ
๔. เราฟุ้งซ่าน หรือไม่ฟุ้งซ่าน อยู่โดยมากหนอ
๕. เรามีความล้งเลงสย หรือข้ามพ้นความล้งเลงสย อยู่โดยมากหนอ

๖. เรามีความโกรธ หรือไม่มีความโกรธ อยู่โดยมากหนอ
๗. เรามีจิตเศร้าหมอง หรือมีจิตไม่เศร้าหมอง อยู่โดยมากหนอ
๘. เรามีกายกระสับกระส่าย หรือมีกายไม่กระสับกระส่าย อยู่โดยมากหนอ
๙. เราเกียจคร้าน หรือปรารถนาความเพียร อยู่โดยมากหนอ
๑๐. เรามีจิตไม่ตั้งมั่น หรือมีจิตตั้งมั่น อยู่โดยมากหนอ

“ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า:-

๑. เรามีอภิขณา (ความโลภ) อยู่โดยมาก
๒. เรามีจิตพยาบาท (ความคิดให้ร้าย) อยู่โดยมาก
๓. เราถูกความหดหู่ ง่วงงุน รังรัด อยู่โดยมาก
๔. เราฟุ้งซ่าน อยู่โดยมาก
๕. เรามีความลั้งเล สงสัย อยู่โดยมาก
๖. เรามีความโกรธ อยู่โดยมาก
๗. เรามีจิตเศร้าหมอง อยู่โดยมาก
๘. เรามีกายกระสับกระส่าย อยู่โดยมาก
๙. เราเกียจคร้าน อยู่โดยมาก
๑๐. เรามีจิตไม่ตั้งมั่น อยู่โดยมาก” ดังนี้

ภิกษุนั้นก็ควรทำฉันทะ, ความพยายาม, ความอดุสสาหะ, ความตั้งใจ, ความไม่ท้อถอย, สติและสัมปชัญญะ อันมีประมาณยิ่ง เพื่อละธรรมอันเป็นบาป อุกุศลเหล่านั้นเสีย เหมือนคนที่มีผ้าถูกไฟไหม้ มีศีรษะถูกไฟไหม้ รีบทำผ้าหรือศีรษะนั้นให้ดับไปฉะนั้น.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า:-

- “๑. เราไม่มีอภิขณา (ความโลภ) อยู่โดยมาก
๒. เราไม่มีจิตพยาบาท อยู่โดยมาก
๓. เราปราศจากความหดหู่ ง่วงงุน อยู่โดยมาก
๔. เราไม่ฟุ้งซ่าน อยู่โดยมาก
๕. เราข้ามพ้นความลั้งเล สงสัย อยู่โดยมาก
๖. เราไม่มีความโกรธ อยู่โดยมาก
๗. เราไม่มีจิตเศร้าหมอง อยู่โดยมาก
๘. เราไม่มีกายกระสับกระส่าย อยู่โดยมาก
๙. เราปรารถนาความเพียร อยู่โดยมาก
๑๐. เรามีจิตตั้งมั่นอยู่โดยมาก” ดังนี้

ภิกษุนั้นก็ควรทำความเพียร เพื่อดำรงอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้น และเพื่อความ
สิ้นไปแห่งอาสวะยิ่งขึ้นไป.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๐๒-๑๐๔

๖๖. ฉลาดในเรื่องจิตของตนอีกอย่างหนึ่ง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าภิกษุไม่ฉลาดในปริยาย (เรื่องราว) แห่งจิตของผู้อื่น,
เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเธอก็พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ฉลาดในปริยาย (เรื่องราว)
แห่งจิตของตน.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุย่อมเป็นผู้ฉลาดในปริยายแห่งจิตของตนอย่างไร ?
เปรียบเหมือนหญิงหรือชายรุ่น หรือเป็นหนุ่มเป็นสาว ผู้รักการประดับตกแต่ง เมื่อมองดู
เงาหน้าของตนในเงากระจกอันบริสุทธิ์ผ่องใส หรือในพื้นน้ำอันใส ถ้าเห็นรูปหรือมลทินใน
เงาหน้านั้น ก็พยายามเพื่อนำออกซึ่งรูปหรือมลทินนั้นเทียว ถ้าไม่เห็นรูปหรือมลทินใน
เงาหน้านั้น ก็มีความอึดใจ เต็มปรารถนา ด้วยเหตุนี้แล ว่าเป็นลาภของเราหนอ. เงาหน้า
ของเราบริสุทธิ์หนอ ดังนี้ ฉันทใด.”

“ข้ออุปไมยก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คือการพิจารณาดังต่อไปนี้ของภิกษุ ย่อมมี
อุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย :-

๑. เราได้เจโตสมณะ (ความสงบแห่งจิต) ในภายใน หรือไม่ได้หนอ ?

๒. เราได้อธิปัญญา (ปัญญาอันยิ่ง) อันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ หรือ
ไม่ได้หนอ ?”

“ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ‘เราได้เจโตสมณะในภายใน ยังไม่ได้สติปัญญา
อันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ.’ ภิกษุนั้นก็ควรทำความเพียรเพื่อตั้งอยู่ในเจโตสมณะ
ในภายใน และเพื่ออภิปญญาอันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ.” ในสมัยอื่น ภิกษุนั้นย่อมได้
เจโตสมณะในภายใน และย่อมได้อภิปญญาอันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ.

“แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ‘เรายังไม่ได้เจโตสมณะในภายใน
ยังไม่ได้สติปัญญา อันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ’ ภิกษุนั้น ก็ควรทำฉันทะ, ความพยายาม,
ความอุตสาหะ, ความตั้งใจ, ความไม่ท้อถอย, สติและสัมปชัญญะอันมีประมาณยิ่ง เพื่อ
ให้ได้กุศลธรรมเหล่านั้น. เหมือนคนที่มีผ้าถูกไฟไหม้ มีศีรษะถูกไฟไหม้ รีบทำผ้าหรือศีรษะ
นั้นให้ดับไฟไปฉะนั้น. ในสมัยอื่น ภิกษุนั้นย่อมได้เจโตสมณะในภายในและได้อภิปญญา
อันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ.

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ‘เราได้เจโตสมณะในภายใน ได้อธิปัญญา อันเป็นเครื่องเห็นแจ้งธรรมะ’ ดังนี้. ภิกษุนั้น ก็ควรทำความเพียร เพื่อตั้งอยู่ในกุศลธรรม เหล่านั้น และเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะยิ่งขึ้นไป.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๐๔-๑๐๖

๖๗. ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นอะไร ?

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้านักบวชผู้ถือลัทธิอื่นพึงถามอย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุ ! ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นมูล มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นต้นเหตุให้เกิด มีอะไรเป็นที่รวม มีอะไรเป็นประมุข มีอะไรเป็นใหญ่ มีอะไรเป็นยอดเยี่ยม มีอะไรเป็นสาระ หยั่งลงสู่อะไร มีอะไรเป็นประโยชน์’ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านทั้งหลายพึงกล่าวตอบนักบวชผู้ถือลัทธิอื่น เหล่านั้นว่าอย่างไร ?”

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ! ธรรมะของข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาค เป็นมูล เป็นแบบแผน เป็นที่พึ่ง. ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงยังอรรถแห่งสุภาชิตนั้น ให้แจ่มแจ้งด้วยดีเถิด พระเจ้าข้า. ภิกษุทั้งหลายสดับจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง ทำไว้ในใจให้ดี.”

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับคำแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า :-

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้านักบวชผู้ถือศาสนาอื่นพึงถามอย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุ ! ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นมูล มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นต้นเหตุให้เกิด มีอะไรเป็นที่รวม มีอะไรเป็นประมุข มีอะไรเป็นใหญ่ มีอะไรเป็นยอดเยี่ยม มีอะไรเป็นสาระ หยั่งลงสู่อะไร มีอะไรเป็นประโยชน์.’ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านทั้งหลายพึงกล่าวตอบนักบวชผู้ถือลัทธิอื่น เหล่านั้น อย่างนี้ว่า :-

“ผู้มีอายุ ! ธรรมทั้งปวง มีฉันทะ (ความพอใจ) เป็นมูล, มีการทำไว้ในใจ เป็นแดนเกิด, มีผัสสะ (ความกระทบ) เป็นต้นเหตุให้เกิด, มีเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์สุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข) เป็นที่รวม, มีสมาธิเป็นประมุข, มีสติเป็นใหญ่, มีปัญญาเป็นยอดเยี่ยม, มีวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นสาระ หยั่งลงสู่อมตะ มีนิพพานเป็นประโยชน์” เมื่อถูกถาม อย่างนี้ ท่านทั้งหลายพึงกล่าวตอบนักบวชผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้น อย่างนี้แล.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๑๓

๖๘. ละธรรม ๑๐ อย่างไม่ได้ยังไม่ควรเป็นพระอรหันต์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลยังละธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ไม่ได้ ก็ไม่ควรทำให้แจ้งซึ่งอรรหัตตผล ธรรม ๑๐ อย่าง คือ :-

๑. ราคะ ความกำหนัดยินดี
๒. โทสะ ความคิดประทุษร้าย
๓. โมหะ ความหลง
๔. โกรธ ความโกรธ
๕. อุปกนาหะ ความผูกโกรธ
๖. มกฺขะ ความลบหลู่บุญคุณท่าน
๗. ปลาสะ ความดีเสมอ
๘. อีสสา ความริษยา
๙. มัจฉริยะ ความตระหนี่
๑๐. มานะ ความถือตัว

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลยังละธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ไม่ได้ ก็ไม่ควรทำให้แจ้งซึ่งอรรหัตตผล.”

๖๙. ละธรรม ๑๐ อย่างได้จึงควรเป็นพระอรหันต์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลละธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ได้ จึงควรทำให้แจ้งซึ่งอรรหัตตผล. ธรรม ๑๐ อย่าง คือ :-

๑. ราคะ ความกำหนัดยินดี
๒. โทสะ ความคิดประทุษร้าย
๓. โมหะ ความหลง
๔. โกรธ ความโกรธ
๕. อุปกนาหะ ความผูกโกรธ
๖. มกฺขะ ความลบหลู่บุญคุณท่าน
๗. ปลาสะ ความดีเสมอ
๘. อีสสา ความริษยา
๙. มัจฉริยะ ความตระหนี่
๑๐. มานะ ความถือตัว

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลละกรรม ๑๐ อย่าง เหล่านี้แลได้ จึงควรทำให้แจ้งซึ่งอรรถัตตผล.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๒๒๔

๓๐. คนที่เกิดมีขวานเกิดมาในปากด้วย

“คนที่เกิดมาแล้ว มีขวานเกิดมาในปากด้วย คนพาลเมื่อกล่าวคำชั่ว ชื่อว่าใช้ขวานนั้นฟันตนเอง. ผู้ใดสรรเสริญคนที่ควรติ ตีคนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้น ชื่อว่าใช้ปากเลือกเก็บความชั่วไว้ จะไม่ได้ประสบการณ์ความสุข เพราะความชั่วนั้น.”

ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๔/๑๘๕

๓๑. ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามไป เพราะเหตุนั้นเหมือนล้อเกวียนตามรอยเท้าโคฉะนั้น.”

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามไป เพราะเหตุนั้น เหมือนเงาตามตัวฉะนั้น.”

ธรรมบท ๒๕/๑๕

๓๒. เวย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร

“ผู้ผูกเวรว่า เขาตำเรา เขาทำร้ายเรา เขาชนะเรา เขาลักของของเราไป เวยของผู้นั้นย่อมไม่ระงับ.”

“ผู้ไม่ผูกเวรว่า เขาตำเรา เขาทำร้ายเรา เขาชนะเรา เขาลักของของเราไป เวยของผู้นั้นย่อมระงับ.”

“เวรในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวรเลยในกาลไหน ๆ แต่ระงับด้วยการไม่จองเวรต่างหาก ธรรมนี้ เป็นของเก่า.”

“คนอื่นย่อมไม่รู้ด้วยหรือกว่า พวกเราย่อมย่อยยับกันลงไปในกาจองเวรกันนี้เอง. ในคนเหล่านั้น ผู้ใดรู้ได้ แต่นั้น ความหมายมั่น จองเวรของเขาย่อมระงับไป.”

ธรรมบท ๒๕/๑๕

๗๓. กำลัง ๗ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กำลัง ๗ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. กำลังคือความเชื่อ (ลัทธาพละ)^๑
๒. กำลังคือความเพียร (วิริยพละ)
๓. กำลังคือความละเอียดรอบาป (หิริพละ)
๔. กำลังคือความเกรงกลัวต่อบาป (โอตตปปพละ)
๕. กำลังคือสติความระลึกได้ (สติพละ)
๖. กำลังคือความตั้งใจมั่น (สมาธิพละ)
๗. กำลังคือปัญญา (ปัญญาพละ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กำลัง ๗ ประการเหล่านี้แล.”

ลัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๓/๒

๗๔. คำอธิบายกำลัง ๗ ประการ

(๑) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำลังคือความเชื่อ เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคนี้ :

๑. เป็นพระอรหันต์ (ผู้ไกลจากกิเลส)
๒. เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
๓. เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ
๔. เป็นผู้เสด็จไปดี
๕. เป็นผู้รู้จักโลก
๖. เป็นผู้ฝึกคนที่ควรฝึกอย่างเยี่ยม
๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์
๘. เป็นผู้ตื่น (รวมทั้งปลุกผู้อื่นให้ตื่น)
๙. เป็นผู้มิใช่โชค (เพราะทำเหตุที่จะให้เกิดโชคไว้)

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า กำลังคือความเชื่อ.”

(๒) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กำลังคือความเพียร เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ตั้งความเพียร. เพื่อละอกุศลธรรม (ธรรมฝ่ายชั่ว) เพื่อทำให้อกุศลธรรม (ธรรมฝ่ายดี) สมบูรณ์ เป็นผู้ลงแรงบากบั่นมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า กำลังคือความเพียร.”

๑. ในที่ใดสอนให้มีความเชื่อ ในที่นั้นจะสอนให้มีปัญญากำกับอยู่ด้วยเสมอ ในที่นี้สอนเรื่องความเชื่อไว้เป็นข้อแรก สอนเรื่องปัญญาไว้ข้อสุดท้าย

(๓) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **กำลังคือความละอายต่อบาป** เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความละอาย คือ ละอายต่อกายทุจริต (ความประพฤติชั่วทางกาย) วจีทุจริต (ความประพฤติชั่วทางวาจา) มโนทุจริต (ความประพฤติชั่วทางใจ) ละอายต่อการประกอบอกุศล บาปกรรมทั้งหลาย. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **กำลังคือความละอายต่อบาป.**”

(๔) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **กำลังคือความเกรงกลัวต่อบาป** เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความเกรงกลัว คือเกรงกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เกรงกลัวต่อการประกอบอกุศล บาปกรรมทั้งหลาย. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **กำลังคือความเกรงกลัวต่อบาป.**”

(๕) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **กำลังคือความระลึกได้** เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะอันยอดเยี่ยม ย่อมระลึกได้ ย่อมนึกออกถึงสิ่งที่กระทำไว้นานแล้ว ถึงถ้อยคำที่พูดไว้นานแล้วได้. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **กำลังคือความระลึกได้.**”

(๖) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **กำลังคือความตั้งใจมั่น** เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม (ความใคร่ในอารมณ์ที่น่าใคร่) สงัดจากอกุศลธรรมเข้าสู่ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔.^๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **กำลังคือความตั้งใจมั่น.**”

(๗) “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **กำลังคือปัญญา** เป็นไฉน ? อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยปัญญา เห็นความเกิดความดับ เป็นปัญญาอันประเสริฐ ชำแรกกิเลสได้ ทำให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยชอบ. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **กำลังคือปัญญา.**”

๒๓/๓, ๔

๓๕. มารยอมข่มเหงและไม่ข่มเหงคนเช่นไร

“ผู้ไม่เห็นว่าสวยงาม ไม่สำรวมอินทรีย์ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ไม่รู้ประมาณ ในการบริโภค เกียจคร้าน มีความเพียรเลว มารยอมข่มเหงผู้นั้นแหละ เหมือนลมทำลาย ต้นไม้ที่ไม่แข็งแรงฉะนั้น.”

“ผู้ไม่เห็นว่าสวยงาม สำรวมอินทรีย์ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) รู้ประมาณ ในการบริโภค มีศรัทธา ปราบรักษาความเพียร มารยอมไม่ข่มเหงผู้นั้น เหมือนลมไม่ทำลาย ภูเขาอันลั่นด้วยศิลา ฉะนั้น.”

ธรรมบท ๒๕/๑๖

๑. คำอธิบายฌานที่ ๑ ถึงที่ ๔ ที่เป็นพระพุทธานิเทศ มีอย่างพิสดารในสุกสสูตร พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๙ หน้า ๒๕๙ ซึ่งจะคัดมาแปลไว้เฉพาะเรื่องข้างหน้า

๓๖. กาสาวพัสดุกับกิเลสอันเปรียบเหมือนน้ำฝน

“ผู้ใดยังไม่ปราศจากกาสาวะ^๑ (กิเลสอันเปรียบเหมือนน้ำฝน) ปราศจากทมะ (ความข่มใจ) และสัจจะ (ความจริงใจ) มาบ่มกาสาวพัสดุ ผู้นั้นหาสมควรบ่มกาสาวพัสดุไม่”

“แต่ผู้ใดคายกิเลสที่เปรียบเหมือนน้ำฝนได้แล้ว ตั้งมั่นดีในศีล ประกอบด้วยทมะ (ความข่มใจ) และสัจจะ (ความจริงใจ) ผู้นั้นแล ย่อมสมควรบ่มกาสาวพัสดุ.”

ธรรมบท ๒๕/๑๖

๓๗. จะบรรลุสิ่งเป็นสาระก็ด้วยเข้าใจสาระ

“ผู้เห็นในสิ่งไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ เห็นในสิ่งที่เป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ มีความดำริผิดเป็นทางไป ย่อมไม่ได้บรรลุสิ่งที่เป็นสาระ.”

“ผู้รู้สิ่งเป็นสาระโดยความเป็นสาระ สิ่งไม่เป็นสาระโดยความไม่เป็นสาระ มีความดำริชอบเป็นทางไป ย่อมบรรลุสิ่งเป็นสาระได้.”

ธรรมบท ๒๕/๑๖

๓๘. ฝนร่ำรดที่เทียบด้วยราคะ^๒ (ความติดใจ)

“เรือนที่มุงไม่ดี ฝนย่อมร่ำรดได้ฉันทใด จิตที่อบรมไม่ดี ราคะ (ความติดใจ) ก็ร่ำรดได้ฉันทนั้น.”

“เรือนที่มุงดีแล้ว ฝนย่อมร่ำรดไม่ได้ฉันทใด จิตที่อบรมดีแล้ว ราคะ (ความติดใจ) ก็ร่ำรดไม่ได้ฉันทนั้น.”

ธรรมบท ๒๕/๑๖

๑. เป็นการเล่นถ้อยคำ ในบาลีว่า กาสาวะ ; (ฝ้ายอมน้ำฝน หรือกาสาวพัสดุ) นั้น จะควรก็เฉพาะแก่ผู้ปราศจากกาสาวะ (กิเลสอันเปรียบเหมือนน้ำฝน) เท่านั้น
๒. คำว่า ราคะ ถ้าแปลว่า ความกำหนัด จะหมายความแคบเฉพาะในกามารมณ์ แต่ในความหมายที่กว้าง ความติดอกติดใจในสิ่งใด ๆ ก็ตาม ที่มีลักษณะเหมือนจิตใจถูกสีย้อม ก็เป็นราคะทั้งสิ้น ราคะมี ๓ อย่าง ติดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นกามราคะ ติดใจในรูปฌาน เป็นรูปราคะ ติดใจในอรุณฌาน เป็นอรุณราคะ

๗๙. ผู้เศร้าโศกกับผู้บันเทิงในปัจจุบันและอนาคต

“คนทำความชั่ว ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้งสอง คือเศร้าโศกในโลกนี้ ละไปแล้วก็เศร้าโศก เขาย่อมเศร้าโศกเดือดร้อน เพราะเห็นการกระทำอันเศร้าหมองของตน.”

“คนทำบุญ ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง คือบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้วก็บันเทิง เพราะเห็นความบริสุทธิ์แห่งการกระทำของตน.”

ธรรมบท ๒๕/๑๖

๘๐. พุดมากไม่ทำกับพุดน้อยแต่ทำ

“คนที่พุดถ้อยคำมีประโยชน์ แม้มาก แต่เป็นผู้ประมาท ไม่ทำตามถ้อยคำนั้น ผู้นั้นย่อมไม่ได้มีส่วนแห่งคุณธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ เหมือนคนเลี้ยงโค นับโคให้ผู้อื่น แต่ไม่มีส่วนแห่งน้ำนมโคฉะนั้น. คนที่พุดถ้อยคำมีประโยชน์ แม้น้อย แต่ประพฤติตามธรรม ละระคะ โทสะ และโมหะ ได้ รู้อยู่โดยชอบ มีจิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี ไม่ถือมั่นในโลกนี้ หรือโลกอื่น ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ.”

ธรรมบท ๒๕/๑๗

๘๑. ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย

“ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย, ผู้ไม่ประมาทชื่อว่าไม่ตาย ผู้ประมาทย่อมเหมือนคนตายแล้ว, บัณฑิตทราบข้อความนี้ โดยพิเศษแล้ว ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ยินดีในธรรมเป็นที่เที่ยวไป (แห่งจิต) ของพระอรិยะทั้งหลาย ย่อมบันเทิงในความไม่ประมาท. ผู้นั้นมีความเพ่ง ทำความเพียรติดต่อกับความบากบั่นมั่นเป็นนิตย์ เป็นผู้ฉลาด ย่อมได้บรรลุพระนิพพาน อันปลอดภัยจากโยคะ (คือกิเลสที่ประกอบสัตว์ไว้ในความเวียนว่ายตายเกิด).”

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๒. ยศเจริญแก่คนเช่นไร

“ยศย่อมเจริญแก่คนที่มีความหมั่น, มีสติ, มีกิจการงานสะอาด, ใคร่ครวญแล้วจึงทำ, สำรวมระวัง, ครองชีวิตอยู่โดยธรรม และเป็นผู้ไม่ประมาท.

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๓. เกาะชนิดไหนน้ำไม่ท่วม

“ห้วงน้ำย่อมไม่ท่วมทับเกาะใด ผู้มีปัญญาพึงสร้างเกาะ (ที่พึ่ง) นั้นขึ้น ด้วยคุณธรรม คือความหมั่น, ความไม่ประมาท ความสำรวมระวัง และความรู้จักข่มใจ。”

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๔. คนพาลกับคนมีปัญญา

“คนพาลผู้มีปัญญาทราวม ย่อมประกอบแต่ความประมาทเนื่องนิത്യ ส่วนผู้มีปัญญา ย่อมประกอบเนื่อง ๆ แต่ความไม่ประมาท เหมือนรักษาทรัพย์อันประเสริฐฉะนั้น。”

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๕. ผู้เซ่นไร บรรลุสุขอันไพบุล

“ท่านทั้งหลายจงอย่าประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความประมาทและความชิดเชือกกับความ ยินดีในกาม เพราะว่าผู้ไม่ประมาท เฟง (ธรรม) อยู่ ย่อมได้บรรลุความสุขอันไพบุล。”

๘๖. ขึ้นสู่ที่สูงมองดูคนข้างล่าง

“เมื่อใด บัณฑิตรู้ความประมาทออกด้วยความไม่ประมาทได้ เมื่อนั้น บัณฑิตขึ้นสู่ ปราสาทคือปัญญา เป็นผู้ไม่เศร้าโศก ย่อมมองเห็นประชาสัตว์ผู้เศร้าโศก. ผู้มีปัญญา ย่อมมองเห็นคนพาลได้ เหมือนคนยืนอยู่บนภูเขามองเห็นคนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น。”

๘๗. ผู้มีปัญญาเหมือนม้ามีฝีเท้าเร็ว

“ผู้มีปัญญา เมื่อคนทั้งหลายประมาท เป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อคนทั้งหลายหลับ (เพราะกิเลส) เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ย่อมขึ้นหน้าคนมีปัญญาทราวมไป เหมือนม้ามีฝีเท้าเร็ว ขึ้นหน้าม้าที่ไม่มีกำลังไปฉะนั้น。”

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๘. ดีเหนือผู้อื่นด้วยความไม่ประมาท

“ท้าวหมว (พระอินทร์) บรรลุความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวาทั้งหลายด้วยความ ไม่ประมาท. บัณฑิตสรรเสริญความไม่ประมาท ดีเทียบความประมาททุกเมื่อ。”

ธรรมบท ๒๕/๑๘

๘๙. ต้องเป็นผู้รู้ ผู้เห็น จึงสิ้นอาสวะได้

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นอาสวะของผู้รู้ผู้เห็น ไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ไม่รู้ไม่เห็น รู้อะไร ? เห็นอะไรเล่า ? ความสิ้นอาสวะจึงมีได้. รู้เห็นโยนิโสมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยแยบคาย) และอโยนิโสมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย). เมื่อทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิด ก็ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น, เมื่อทำไว้ในใจโดยแยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็จะละเสียได้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อาสวะที่พึงละได้ด้วยทัสสนะ (การเห็น) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยสังวร (ความสำรวม) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยปฎิเสวนะ (การใช้สอย, การบริโภคน) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยอริวาสนะ (การอดทน หรือข่มไว้) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยปริวัชชนะ (การงดเว้น) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยวิโนทนะ (การบรรเทา หรือการทำให้น้อยลง) ก็มี ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยภาวนา (การอบรม คือลงมือปฏิบัติ ให้เกิดผล) ก็มี.”

(๑) อาสวะที่พึงละได้ด้วยทัสสนะ (การเห็น)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อาสวะที่พึงละได้ด้วยการเห็นเป็นไฉน ? ปุณฺณ (คนผู้ยังมากด้วยกิเลส) ในโลกนี้ ผู้มิได้สดับ ผู้มิได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า มิได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า มิได้เห็นสัตบุรุษ (คนดี) ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่รู้จักรักรรรมที่ควรทำไว้ในใจ (ควรใส่ใจ) ไม่รู้จักรักรรรมที่ไม่ควรทำไว้ในใจ (ไม่ควรใส่ใจ). เมื่อไม่รู้จักรักรรรมที่ควรใส่ใจ และไม่ควรใส่ใจ จึงใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ไม่ใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เขาใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจชนิดไหน ? คือชนิดที่เมื่อใส่ใจเข้า กามาสวะ (กิเลสที่หมักดอง สันดานคือกาม) ภวาสวะ (กิเลสที่หมักดองสันดานคือความยินดีในภพ^๑) อวิชชาสวะ (กิเลสที่หมักดองสันดานคืออวิชชาความไม่รู้จริง) ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เขาไม่ใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจชนิดไหน ? คือชนิดที่เมื่อใส่ใจเข้า กามาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ ที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่เกิด ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะละเสียได้. เพราะการใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ และการไม่ใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจของบุคคลผู้นั้น อาสวะที่ยังไม่เกิด ก็ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น. ผู้นั้นยอมใส่ใจโดยไม่แยบคาย อย่างนี้ว่า

๑. ได้แก่ความตั้งใจในฌาน หรือในสมาธิขั้นสูง

๑. เราได้เคยเกิดมาแล้ว ในอดีตกาลนานไกลหรือหนอ ?
๒. หรือว่าเราไม่ได้เคยเกิดมาแล้ว ในอดีตกาลนานไกล ?
๓. เราได้เคยเกิดเป็นอะไรหนอ ในอดีตกาลนานไกล ?
๔. เราได้เคยเกิดเป็นอย่างไรหนอ ในอดีตกาลนานไกล ?
๕. เราได้เคยเกิดเป็นอะไรแล้วเกิดเป็นอะไรอีกหนอ ในอดีตกาลนานไกล ?
๖. เราจักเกิดหรือหนอ ในอนาคตกาลนานไกล ?
๗. หรือว่าเราจักไม่เกิด ในอนาคตกาลนานไกล ?
๘. เราจักเกิดเป็นอะไรหนอ ในอนาคตกาลนานไกล ?
๙. เราจักเกิดเป็นอย่างไรหนอ ในอนาคตกาลนานไกล ?
๑๐. เราจักเกิดเป็นอะไรแล้วเกิดเป็นอะไรอีกหนอ ในอนาคตกาลนานไกล ?
หรือปรารถนัจจุบันกาลนานไกล ก็เกิดความสงสัยภายในขึ้นว่า
๑๑. เราเป็นหรือหนอ
๑๒. หรือว่าเราไม่ได้เป็น
๑๓. เราเป็นอะไรหนอ
๑๔. เราเป็นอย่างไรหนอ
๑๕. สัตว์นี้มาเกิดจากที่ไหนหนอ
๑๖. เราจักไปเกิดที่ไหนหนอ ?”

เมื่อเขาใส่ใจโดยไม่แยกคาย อย่างนี้ ทิฏฐิ (ความเห็น) ๖ อย่าง อย่างไม่อย่างหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น คือ :-

๑. ความเห็นอย่างหนึ่งจริงอย่างมั่นคงของผู้หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นว่า “อัตตา (ตัวตน) ของเรามีอยู่.”
๒. ความเห็นอย่างหนึ่งจริงอย่างมั่นคงของผู้หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นว่า “อัตตา (ตัวตน) ของเราไม่มี.”
๓. ความเห็นอย่างหนึ่งจริงอย่างมั่นคงของผู้หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นว่า “เรายอมจำอัตตา (ตัวตน) ได้ด้วยอัตตา (ตัวตน) นี้เอง.”
๔. ความเห็นอย่างหนึ่งจริงอย่างมั่นคงของผู้หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นว่า “เรายอมจำอนัตตา (สิ่งไม่ใช่ตัวตน) ได้ด้วยอัตตา (ตัวตน) นี้เอง.”
๕. ความเห็นอย่างหนึ่งจริงอย่างมั่นคงของผู้หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นว่า “เรายอมจำอัตตา (ตัวตน) ได้ด้วยอนัตตา (สิ่งไม่ใช่ตัวตน) นี้เอง.”

๖. หรือผู้หนึ่งเกิดความเห็นอย่างนี้ว่า “อัตตา (ตัวตน) ของเรา เป็นผู้พูด เป็นผู้รู้ ย่อมเสวยผลแห่งกรรมดี กรรมชั่ว ในที่นั้น ๆ อัตตา (ตัวตน) ของเรา นั้นแหละ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน เป็นอย่างนั้น ไม่แปรผัน จักตั้งอยู่อย่างนั้น เสมอด้วยสิ่งซึ่งคงทนทั้งหลาย.”

“นี่แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่าทิวฏฐิตะ (ตัวทิวฏฐิ) ทิวฏฐิตทณะ (การยึดด้วยทิวฏฐิ) ทิวฏฐิกันตาระ (ทางกันตารคือทิวฏฐิ) ทิวฏฐิวิสูกะ^๑ (ความยกย่องแห่งทิวฏฐิ) ทิวฏฐิวิปผันตีตะ (ความผันผวนแห่งทิวฏฐิ) และทิวฏฐิสังโยชนะ (เครื่องผูกคือทิวฏฐิ).”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชน ผู้มิได้สดับ ผู้ถูกเครื่องผูกคือทิวฏฐิผูกมัดแล้ว เรากล่าวว่า ย่อมไม่พ้นไปจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความพิโรธรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ไม่พ้นไปจากทุกข์ได้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แต่อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ผู้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำดีแล้วในธรรมของพระอริยเจ้า ผู้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมรู้จักธรรมที่ควรใส่ใจ และไม่ควรใส่ใจ. ผู้หนึ่ง เมื่อรู้จักธรรมที่ควรใส่ใจ ย่อมไม่ใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ย่อมใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เขาจะไม่ใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ ชนิดไหน ? คือชนิดที่เมื่อใส่ใจเข้า กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ก็เจริญยิ่งขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เขาจะไม่ใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจชนิดไหน ? คือชนิดที่เมื่อใส่ใจเข้า กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ย่อมละเสียได้. เพราะการไม่ใส่ใจธรรมที่ไม่ควรใส่ใจ เพราะการใส่ใจธรรมที่ควรใส่ใจ ของบุคคลนั้น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ก็จะไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ก็จะละเสียได้. ผู้หนึ่ง ย่อมใส่ใจโดยแยบคายว่า นี่คือทุกข์, นี่คือเหตุให้ทุกข์เกิด, นี่คือความดับทุกข์, นี่คือข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์. เมื่อบุคคลนั้นใส่ใจโดยแยบคายอย่างนี้ ย่อมละสังโยชน (กิเลสเครื่องผูกมัด) ๓ อย่างเสียได้ คือ ลักกายทิวฏฐิ (ความเห็นเป็นเหตุยึดถือว่ากายของเรา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สัมผัสพตปรามาส (ความยึดถือถือศีลและพรต ได้แก่ความติดในลัทธิพิธีต่าง ๆ). นี่แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **อาสวะที่พึงละได้ด้วยการเห็น.**”

(๒) อาสวะที่พึงละได้ด้วยสังวร (ความสำรวม)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **อาสวะที่พึงละได้ด้วยความสำรวม** เป็นไหน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวม ระวัง อินทรีย์ (สภาพที่เป็นใหญ่) คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, และใจ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมระวังแล้ว อาสวะ (กิเลสที่หมักดอง

๑. อรรถกถาแก้วว่า สมมาทิวฏฐิยา วินิวิธมฺภูเจเน วา วิโลมณฺภูเจเน วา วิสุทฺธิ

สันดาน) ที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเพียงเกิดขึ้น เมื่อสำรวมระวังแล้ว อาสวะที่ทำให้ความยุ่งยากเดือดร้อน ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **อาสวะที่พึงละได้ด้วย ความสำรวม.**”

(๓) อาสวะที่พึงละได้ด้วยปฏิเสวนะ (การส่องเสพ, การใช้สอย, การบริโภค)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **อาสวะที่พึงละได้ด้วยการส่องเสพ** เป็นไฉน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงใช้สอยจิ๋ว (ผ้านุ่งห่ม) เพียงเพื่อบำบัดความหนาว ความร้อน บำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ให้เกิดความละอาย.”

“เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงบริโภคบิณฑบาต (อาหาร) มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อตกแต่ง เพียงเพื่อตั้งอยู่ได้แห่งร่างกายนี้ เพื่อยังชีวิต เพื่อระงับความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า ด้วยการบริโภคนี้ เราจักบำบัด (ทุกข์) เวทนาเก่า ไม่ทำ (ทุกข์) เวทนาใหม่ ให้เกิดขึ้น เราจักดำรงชีวิตได้ ความไม่มีโทษ และความอยู่เป็นผาสุกจักเกิดขึ้น.”

“เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงใช้สอยเสนาสนะ (ที่นอนที่นั่ง) เพียงเพื่อบำบัดความหนาว ความร้อน บำบัดสัมผัส อันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดูกาล และเพื่อยินดีในความหลีกเร้น”

“เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงบริโภคยารักษาโรค เพื่อบำบัดเวทนาเนื่องจากอาพาธต่าง ๆ อันเกิดขึ้นแล้ว เพื่อไม่มีความเจ็บไข้เป็นสำคัญ.”

“เพราะเมื่อภิกษุไม่ส่องเสพปัจจัย ๔ อาสวะที่ทำให้ความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเพียงเกิดขึ้น. เมื่อส่องเสพปัจจัย ๔ อาสวะที่ทำให้ความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **อาสวะที่พึงละได้ด้วยการส่องเสพ.**”

(๔) อาสวะที่พึงละได้ด้วยอธิวาสนะ (การอดทนหรือข่มไว้)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอดทน** เป็นไฉน ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมเป็นผู้อดทนได้ต่อหนาว ร้อน หิวระหาย ต่อสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต่อถ้อยคำหยาบคายที่มากระทบ ต่อทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้น อันกล้าแข็ง เจ็บปวด ไม่เป็นที่สำราญ ไม่เป็นที่พอใจ ขนาดจะทำลายชีวิตเสียได้.”

“เพราะเมื่อภิกษุนั้นไม่อดทน อาสวะที่ทำให้ความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเพียงเกิดขึ้น เมื่อเธออดทน อาสวะที่ทำให้ความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า **อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอดทน.**”

(๕) อาสวะที่พึงละได้ด้วยปริวัชชนะ (การงดเว้น)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อาสวะที่พึงละได้ด้วยการงดเว้น เป็นไฉน ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมเว้นช้ำงดู ม้าดู โคดู สุนัขดู งู ต่อไม้ ที่มีหนาม บ่อน้ำ เหว น้ำครำ หลุมโลโครก. ภิกษุหนึ่งในอาสวะอันไม่สมควร คบมิตรชัว ย่อมถูกเพื่อนพรหมจารี ผู้รู้ เข้าใจไปในฐานะอันชัว. เธอพิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมเว้นอาสวะอันไม่สมควรนั้น ที่เที่ยวไปอันไม่สมควรนั้น และมิตรชัวเหล่านั้น. เพราะเมื่อเธอไม่เว้น อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเกิดขึ้น เมื่อเธอเว้น อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า อาสวะที่พึงละได้ด้วยการงดเว้น.”

(๖) อาสวะที่พึงละได้ด้วยวิโนทนะ (การบรรเทา)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อาสวะที่พึงละได้ด้วยการบรรเทา (การทำให้ค่อยลง) เป็นไฉน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมไม่รับไว้ ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้หมดไป ย่อมทำให้ตั้งอยู่ไม่ได้ซึ่งกามวิตก (ความตรึกในกาม) พยาบาทวิตก (ความตรึกในการปองร้าย) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในการเบียดเบียน) ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว. เพราะเมื่อภิกษุนั้นไม่บรรเทา อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเกิดขึ้น เมื่อเธอบรรเทา อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า อาสวะที่พึงละได้ด้วยการบรรเทา (การทำให้ค่อยลง).”

(๗) อาสวะที่พึงละได้ด้วยภาวนา (การอบรม)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอบรม (การลงมือปฏิบัติ ให้เกิดผล) เป็นไฉน ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมอบรม (ลงมือปฏิบัติ) สัมโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้) คือ (๑) สติ (ความระลึกได้) (๒) ธัมมวิจยะ (การเลือกเฟ้นธรรม) (๓) วิริยะ (ความเพียร) (๔) ปีติ (ความอิมใจในธรรม) (๕) ปัสสัทธิ (ความสงบใจ) (๖) สมာธิ (ความตั้งใจมั่น) และ (๗) อุเบกขา (ความวางเฉยในธรรม) อันอิงความสงบ อิงความคลายกำหนด อิงความดับทุกข์ อันน้อมไปเพื่อความ สละกิเลส. เพราะเมื่อภิกษุนั้น ไม่อบรม อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะมีเกิดขึ้น เมื่อเธออบรม อาสวะที่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้ ก็จะไม่มี. นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ! เรียกว่า อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอบรม.”

(สรุปความ)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เนื่องจากอาสวะที่พึงละได้ด้วยการเห็น อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยความสำรวม อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยการล่องเสพ

อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอดทน อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยการงดเว้น อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยการบรรเทา อันเธอละได้แล้ว ; อาสวะที่พึงละได้ด้วยการอบรม อันเธอละได้แล้ว ; เธอจึงชื่อว่าปิดกั้นแล้วด้วยการปิดกั้น อาสวะทั้งปวงได้ ตัดขาดซึ่งตัณหา คลายได้ซึ่งเครื่องผูกมัด ทำที่สุดทุกข์ได้โดยชอบ เพราะตรัสรู้เรื่องของจิตใจ.”

ลัทธิพาสวสังวรสูตร^๑ ๑๒/๑๒-๒๐

๙๐. ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท

“ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท เห็นภัยในความประมาท ย่อมเผากิเลสที่ผูกมัดใหญ่ย่อยไปได้ เหมือนไฟเผาเชื้อน้อยใหญ่ฉะนั้น.”

๙๑. ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาทอีกอย่างหนึ่ง

“ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท เห็นภัยในความประมาท เป็นผู้ไม่ควรที่จะเสื่อม ย่อมอยู่ในที่ใกล้พระนิพพานเทียว.”

๙๒. จิตที่กวัดแกว่งดินรนนั้นตัดให้ตรงได้

“ผู้มีปัญญา ย่อมทำจิตที่กวัดแกว่ง ดินรน รักษายาก ห้ามยากให้ตรงได้ เหมือนช่างครดัดลูกศรฉะนั้น. จิตนี้ ที่ยกขึ้นจากห้วงน้ำคือความอาลัย เพื่อจะละบ่วงมาร ย่อมดินรนเหมือนปลาที่ถูกโยนไปบนบก.”

๙๓. จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้

“การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก เป็นของเบา มักตกไปในอารมณ์ตามที่ใคร่ เป็นการดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วนำความสุขมาให้.”

๙๔. จิตที่คุ้มครองแล้วนำสุขมาให้

“ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต ที่เห็นได้ยาก ละเอียดอ่อน มักตกไปในอารมณ์ตามที่ใคร่ เพราะจิตที่คุ้มครองแล้วนำความสุขมาให้.”

๙๕. จะพ้นจากบ่วงมารได้อย่างไร

“ผู้ใดสำรวมจิต ซึ่งเที่ยวไปได้ไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีร่าง มีแค่คฤหา (คือตัวมนุษย์) เป็นที่อาศัยได้ ผู้นั้นย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมาร.”

๙๖. ผู้เซนโรปัญญาไม่รู้จักบริบูรณ์ ผู้เซนโรไม่มีภัย

“ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม มีความเลื่อมใสอันเลื่อนลอย ปัญญาของเขาย่อมไม่บริบูรณ์ ผู้มีจิตอันกิเลสไม่ร้าวรดแล้ว มีจิตอันกิเลสตามกำจัดไม่ได้ ละบุญและบาปได้แล้ว เป็นผู้ตื่นอยู่ ย่อมไม่มีภัย.”

ธรรมบท ๒๕/๑๙

๙๗. ความจนเป็นทุกข์ในโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความจนเป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”^๑

จึงตรัสต่อไปว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนจนไม่มีทรัพย์ของตนเอง ไม่มั่งคั่ง ย่อมกู้หนี้. แม้การกู้หนี้ก็เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

“คนจนกู้หนี้แล้ว ก็จะต้องเสียดอกเบี้ย. แม้การเสียดอกเบี้ย ก็เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

“คนจนที่จะต้องเสียดอกเบี้ย ไม่ให้ดอกเบี้ยตามกำหนด ก็ถูกเขาทวง แม้การถูกทวง ก็เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

“คนจนถูกทวง ไม่ให้เขา ก็ถูกเขาตามตัว แม้การถูกตามตัว ก็เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

“คนจนถูกตามตัว ไม่ให้เขา ย่อมถูกจองจำ แม้การถูกจองจำ ก็เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความจนก็ดี, การกู้หนี้ก็ดี, การเสียดอกเบี้ยก็ดี, การถูกทวงก็ดี, การถูกตามตัวก็ดี, การถูกจองจำก็ดี เป็นทุกข์ในโลกของผู้บริโภคคาม ด้วยประการฉะนี้.

๑. ได้ตัดข้อความที่ซ้ำกันออก คือคำว่า ไม่มีทรัพย์ของตนเอง ไม่มั่งคั่ง แม้คำกราบทูลของภิกษุทั้งหลาย ที่ว่า “อย่างนั้น พระเจ้าข้า !” ซึ่งมีแทรกอยู่ทุกข้อ ก็ตัดออก

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ข้ออุปไมยก็อย่างนั้นเหมือนกัน. บุคคลบางคนไม่มีศรัทธา (ความเชื่อ) ในกุศลธรรม ไม่มีหิริในกุศลธรรม ไม่มีโอตตปปะในกุศลธรรม ไม่มีความเพียรในกุศลธรรม ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม บุคคลนี้ เรียกว่าเป็นคนจน ไม่มีทรัพย์ของตนเอง ไม่มั่งคั่งในวินัยของพระอริยเจ้า.”

“คนจน (ทางธรรม) นั้น เมื่อไม่มีศรัทธาในกุศลธรรม ไม่มีหิริในกุศลธรรม ไม่มีโอตตปปะในกุศลธรรม ไม่มีความเพียรในกุศลธรรม ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม ย่อมประพฤตินุจริตทางกาย วาจา ใจ. การประพฤตินุจริตทางกาย วาจา ใจนี้ เรากล่าวว่า **เป็นการกู้หนี้ของผู้นั้น.**”

“คนจน (ทางธรรม) นั้น เพราะเหตุที่จะปกปิดทุจริตทางกาย วาจา ใจนั้น จึงตั้งความปรารถنالามก ปรารถนาว่า ดำริว่า คนทั้งหลายอย่ารู้เรื่องเราเลย ย่อมกล่าววาจา ย่อมพยายามทางกาย ด้วยคิดว่า คนทั้งหลายอย่ารู้เรื่องเราเลย. ข้อนี้ เรากล่าวว่า **เป็นการเสียดอกเบี้ยของผู้นั้น.**”

“เพื่อนพรหมจรรย์ (ผู้ร่วมประพฤตินุจริต) ผู้มีศีลเป็นที่รัก ย่อมกล่าวถึงผู้หนึ่งว่า มีการกระทำอย่างนี้ มีความประพฤติอย่างนี้. ข้อนี้ เรากล่าวว่า **เป็นการถูกทวงของผู้หนึ่ง.**”

“ความคิดที่เป็นอกุศล (อกุศลวิตก) อันลามก อันประกอบด้วยความเดือดร้อน ย่อมติดตามผู้หนึ่ง ผู้ไปสู่ปากก็ตาม ผู้ไปโคนไม้ก็ตาม ผู้เรื้อนว่างก็ตาม. ข้อนี้ เรากล่าวว่า **เป็นการถูกตามตัวของผู้นั้น.**”

“คนจน (ทางธรรม) นั้น ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ แล้วภายหลังที่สิ้นชีวิตไป ย่อมถูกจองจำ ด้วยการจองจำในนรกบ้าง ด้วยการจองจำในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราไม่เห็นการถูกจองจำอย่างอื่นสักอย่างเดียว ที่ทำร้ายที่น่าทุกข์มาให้ ที่ทำอันตรายแก่การบรรลุธรรมะอันปลอดภัยไปร้งจากกิเลส อันเป็นธรรมยอดเยี่ยม เหมือนการถูกจองจำในนรกหรือในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย.”

ฉกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๓๔๒

๔๘. ไตรลักษณ์มีอยู่แล้วโดยปกติ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะตถาคตเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติ, ความตั้งอยู่แห่งธรรม ทำนองแห่งธรรมอันนั้น ก็ตั้งอยู่แล้ว คือข้อที่ว่า ‘สังขาร (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง) ทั้งปวงไม่เที่ยง ; สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (ทนอยู่ไม่ได้) ; ธรรม

๑. แปลตามศัพท์ว่า เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

(ทั้งสิ่งมีปัจจัยปรุงแต่ง และไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ตถาคตตรัสรู้เข้าใจ
ทำนองธรรมนั้น ครั้นตรัสรู้แล้ว เข้าใจชัดแล้ว ก็บอก, แสดง, บัญญัติ, ตั้งไว้, เปิดเผย,
แจกแจง, ทำให้ง่ายถึงข้อที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ; สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ;
ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน.”

ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๓๖๘

๙๙. ฤกษ์งามยามดี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สัตว์เหล่าใดประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเช้า
เช้าวันนั้น ย่อมเป็นเช้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น. สัตว์เหล่าใดประพาสสุจริตทางกาย วาจา ใจ
ในเวลากลางวัน กลางวันนั้นย่อมเป็นกลางวันที่ดีของสัตว์เหล่านั้น. สัตว์เหล่าใดประพาส
สุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเย็น เย็นวันนั้นย่อมเป็นเย็นที่ดีของสัตว์เหล่านั้น.”

๒๐/๒๗๘

๑๐๐. การแสวงหา ๒ อย่าง

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! การแสวงหา ๒ อย่าง คือการแสวงหาอามิส กับ
การแสวงหาธรรม. ในการแสวงหาทั้งสองอย่างนี้ การแสวงหาธรรมเป็นเลิศ.”

ทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๑๑๖

๑๐๑. นักรบทางธรรม

“บุคคลรู้จักกาย ซึ่งมีอุปมาด้วยหม้อดิน (คือแตกง่าย) ปิดกั้นจิต ซึ่งมีอุปมาเหมือน
พระนคร (ซึ่งมีคูและป้อมเป็นเครื่องกั้น) พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาชัยชนะ
และไม่มุ่งแต่จะพัก (คือไม่ติดในสมาบัติจนไม่มีโอกาสทำหน้าที่สูงขึ้นไป).”

๑๐๒. อนาคตของกายนี้

“ไม่นานหนอ กายนี้จักนอนทับแผ่นดิน ถูกทอดทิ้งปราศจากวิญญูณ เหมือน
ท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น.”

๑๐๓. ใครทำร้ายก็ไม่เท่าจิตของตน

“โจรต่อโจร หรือคนผูกเวรต่อคนผูกเวร พึงทำความพินาอะไรให้แก่กัน จิตที่ตั้งไว้ผิด พึงทำบุคคลให้เลวร้ายยิ่งกว่านั้น.”

๑๐๔. ใครทำดีให้ก็ไม่เท่าจิตของตน

“มารดา บิดา หรือญาติอื่น ๆ ทำความดีบางชนิดให้ไม่ได้ จิตที่ตั้งไว้ชอบแล้ว ทำบุคคลให้ดีได้ยิ่งกว่านั้น.”

ธรรมบท ๒๕/๒๐

๑๐๕. ผู้ชนะโลกทั้งสามและรู้จักเลือกเพื่อนธรรมะ

“ใครเล่าจักชนะแผ่นดินนี้ และยมโลก กับทั้งเทวโลก^๑ ? ใครเล่าจักเลือกเพื่อนบพแห่งธรรม ที่ตถาคตแสดงดีแล้ว เหมือนหนึ่งช่างดอกไม้ ที่ฉลาด เลือกเพื่อนดอกไม้ฉะนั้น.”

“ผู้ศึกษา^๒ จักชนะแผ่นดินนี้ และยมโลก กับทั้งเทวโลก. ผู้ศึกษา จักเลือกเพื่อนบพแห่งธรรมที่ตถาคตแสดงดีแล้ว เหมือนช่างดอกไม้ที่ฉลาด เลือกเพื่อนดอกไม้ฉะนั้น.”

๑๐๖. ผู้ที่มีจรัลมองไม่เห็น

“บุคคลรู้กายนี้ว่า เป็นเสมือนฟองน้ำ^๓ (คือแตกทำลายง่าย) รู้กายนี้ว่า มีธรรมตาเหมือนพยับแดด (คือมีลักษณะลวงตา) ตัดพวงดอกไม้ของพญามาร (คือความวณเวียนในภูมิทั้งสาม) พึงบรรลุลสภาพที่พญามัจจุราชมองไม่เห็น.”

๑๐๗. ห่วงน้ำใหญ่-มฤตยู

“มฤตยูย่อมพานรชนผู้มัวเก็บดอกไม้ (คือกามารมณ์) มีใจข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ไป เหมือนห่วงน้ำใหญ่พัดเอาชาวบ้านที่กำลังนอนหลับไปฉะนั้น.”

๑. แผ่นดินนี้ (หมายถึงแผ่นดินภายใน คืออัตตภาพร่างกาย) ยมโลก (นรก) เทวโลก (สวรรค์)
๒. คำว่า ผู้ศึกษา แปลจาก คำว่า เสขะ โดยทั่วไป แปลว่า ผู้ศึกษา โดยเจาะจงในทางธรรม หมายถึง พระอริยบุคคลผู้บรรลุมรรคผลตั้งแต่ขั้นต่ำ จนถึงจวนจะบรรลุขั้นสุดท้าย คือตั้งแต่โสดาปัตติมรรค ถึงอรหัตตมรรค
๓. หมายถึงฟองบนผิวน้ำ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วแตกไป

๑๐๘. อำนาจของความตาย

“ความตายย่อมทำนรชน ผู้มีวักเก็บดอกไม้ (คือกามารมณ์) มีใจข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่อึดในกามให้ไปสู่อำนาจ.”

ธรรมบท ๒๕/๒๑

๑๐๙. พระอรหันต์ไม่ก้าวล่วงฐานะ ๙ ประการ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! มีฐานะอยู่ ที่นักบวชเจ้าลัทธิตีอื่นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณะ ศากยบุตรอยู่อย่างนี้มีธรรมอันไม่ตั้งมั่น เมื่อนักบวชเจ้าลัทธิตีอื่นกล่าวอย่างนี้ ท่านพึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ธรรมที่พระผู้มีพระภาค ผู้รู้ผู้เห็น ผู้เป็นพระอรหันต์ ล้มมาล้มพทุธเจ้าแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว มีอยู่ เป็นธรรมอันไม่พึงก้าวล่วงตลอดชีวิต เหมือนหนึ่งเสาชื่อน เสาเหล็ก ผังไว้ลึก ผังไว้ดีแล้ว เป็นของไม่หวั่นไหว ไม่ลั่นสะเทือน ฉะนั้น. ผู้มีอายุ ! ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ชฌาสพ ผู้มีกิจอันพึงทำได้ทำเสร็จแล้ว วางภาระแล้ว มีความต้องการของตนอันบรรลุลแล้ว ลิ่นกิเลสอันเป็นเหตุมัดไว้ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ชฌาสพนั้น เป็นผู้ไม่เป็นไปได้อันที่จะก้าวล่วงฐานะ ๙ ประการ คือ :-

๑. ไม่เป็นไปได้อันที่จะจงใจฆ่าสัตว์มีชีวิต
๒. ไม่เป็นไปได้อันที่จะถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ อันกล่าวได้ว่า เป็นอาการของขโมย
๓. ไม่เป็นไปได้อันที่จะเสพเมถุนธรรม
๔. ไม่เป็นไปได้อันที่จะกล่าวเท็จโดยเจตนา
๕. ไม่เป็นไปได้อันที่จะทำการสะสมบริโภคคาม เหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน
๖. ไม่เป็นได้ที่จะถึงความลำเอียงเพราะรัก
๗. ไม่เป็นไปได้อันที่จะถึงความลำเอียงเพราะชัง
๘. ไม่เป็นไปได้อันที่จะถึงความลำเอียงเพราะหลง
๙. ไม่เป็นไปได้อันที่จะถึงความลำเอียงเพราะกลัว.

ปาสาทิกสูตร ๑๑/๑๔๗

๑. อภัพโพ ที่แปลว่า ไม่เป็นไปได้อัน เพื่อให้ความชัด เพราะถ้าแปลว่า ไม่ควร จะหมายความว่า เป็นคำสอนว่าไม่ควรทำอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ความหมายในที่นี้ว่า ไม่เป็นไปได้อัน

๑๑๐. ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ตา เป็นของไม่เที่ยง ลึ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (คือทนอยู่ไม่ได้). ลึ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน. ลึ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. ข้อนี้ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ก็เป็นของไม่เที่ยง ลึ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (คือทนอยู่ไม่ได้). ลึ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน. ลึ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา. ข้อนี้ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก ผู้ได้สดับ เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. เมื่อเบื่อหน่ายก็คลายความกำหนัด (หมายถึงความติดใจ). เพราะคลายความกำหนัด ก็หลุดพ้น. เมื่อหลุดพ้น ก็มีญาณรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว. เขาย่อมรู้ว่า ชาติ (ความเกิด) ลึ้นแล้ว, พรหมจรรย์ (การประพฤติเหมือนพรหม คือไม่ครองเรือน) ได้อยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ (เพื่อมาเกิดอีก) ไม่มี.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๑

๑๑๑. ผู้ชื่นชมทุกข์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ผู้ใดชื่นชมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ชื่นชมรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) ธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ผู้นั้นชื่อว่าชื่นชมทุกข์. ผู้ใดชื่นชมทุกข์ ผู้นั้นเรากล่าวว่า ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้.”

๑๘/๑๖,๑๗

๑๑๒. ความเกิด ความดับ แห่งทุกข์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิดปรากฏ แห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) ธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) คือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความตั้งอยู่แห่งโรค ความปรากฏ แห่งความแก่และความตาย.”

๑. ข้อความต่อจากนี้ กล่าวถึงสิ่งที่คู่กันกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ต้องได้. สิ่งที่อยู่ได้ด้วยใจ ทั้งอดีต อนาคต ว่าไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความดับ ความระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งตา หู เป็นต้น เหล่านั้น คือ ความดับแห่งทุกข์ ความระงับแห่งโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งความแก่และความตาย.”

๑๘/๑๓

๑๑๓. ตา หู เป็นต้น มีที่ไหน มารมีที่นั่น

ท่านพระสมณิศกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คำที่กล่าวกันว่า มารมารนั้น ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่ามาร หรือบัญญัติว่า มาร ได้.”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ดูก่อนสมณิศ ! ในที่ใดมีตา มีรูป (สิ่งที่เห็นด้วยตา) มีความรู้แจ้งทางตา^๑ มีธรรมที่พึงรู้แจ้ง ด้วยความรู้แจ้งทางตา ในที่ใดมีหู มีเสียง ฯลฯ มีใจ มีธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) มีความรู้แจ้งทางใจ^๒ มีธรรมที่พึงรู้แจ้ง ด้วยความรู้แจ้งทางใจ ในที่นั้น ย่อมมีมาร หรือมีการบัญญัติว่ามาร ; ได้.”

“ดูก่อนสมณิศ ! ในที่ใดไม่มีสิ่งเหล่านั้น ในที่นั้นย่อมไม่มีมาร ไม่มีการบัญญัติว่า มาร ได้.”

๑๘/๔๖

๑๑๔. นรกที่ตา หู เป็นต้น

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านได้ดีแล้ว ขณะ (กาลเวลา) เพื่อการอยู่ประพาศพรหมจรรย์ อันท่านได้รับแล้ว. นรกอันชื่อว่าเนื่องด้วยอายตนะ สำหรับถูกต้องอารมณ์ ๖ ชนิด เราได้เห็นแล้ว ในนรกนั้น บุคคลย่อมเห็นรูปใด ๆ ด้วยตาก็เห็นแต่รูปที่ไม่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่, เห็นแต่รูปที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปที่น่าพอใจ.”

“เขาฟังเสียง, ดมกลิ่น, ลิ้มรส, ถูกต้องโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้), รู้ธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ก็ได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง ได้รู้แต่สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ; ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ดม ไม่ได้ลิ้ม ไม่ได้ถูกต้อง ไม่ได้รู้สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ.”

๑. จักขุวิญญาน

๒. มโนวิญญาน

๑๑๕. สวรรค์ที่ตา หู เป็นต้น

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านได้ดีแล้ว ขณะ (กาลเวลา) เพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ อันท่านได้รับแล้ว. สวรรค์อันชื่อว่าเนื่องด้วยอายตนะ สำหรับถูกต้องอารมณ์ ๖ ชนิด เราได้เห็นแล้ว. ในสวรรค์นั้น บุคคลย่อมเห็นรูปใด ๆ ด้วยตา ก็เห็นแต่รูปที่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าใคร่, เห็นแต่รูปที่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ.”

“เขาฟังเสียง, ดมกลิ่น, ลิ้มรส, ถูกต้องโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้), รู้ธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ก็ได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง ได้รู้แต่สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ; ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ดม ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้ถูกต้อง ไม่ได้รู้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ.”

๑๘/๑๕๘

๑๑๖. เวียนว่ายตายเกิด

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเสมือนท่อนไม้ที่โยนขึ้นไปในอากาศ บางครั้ง ก็ตกลงทางโคน บางครั้งก็ตกลงทางกลาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย. สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีวิชชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไป ท่องเที่ยวไปอยู่ บางครั้งก็ไปสู่อื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาสู่โลกนี้จากโลกอื่น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) นี้ มีที่สุดอันตามไปไม่พบ ไม่ปรากฏเงื่อนไขเบื้องต้น เบื้องปลาย ของสัตว์ผู้มีวิชชาเป็นเครื่องกัน มีตณหาเป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไป ท่องเที่ยวไปอยู่. ควรที่จะเบื่อหน่ายคลายกำหนดในสังขารทั้งปวง ควรที่จะพ้นไปเสีย.”

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๒๑๙

๑๑๗. อะไรยาวนานสำหรับใคร

“ราตรีของผู้ที่ตื่น ยาวนาน. โยชน์ของผู้เมื่อয়লা ยาว, สงสาร (การท่องเที่ยว เวียนว่ายตายเกิด) ของคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม ยาว.”

๑๑๘. ความเป็นสหายในคนพาลไม่มี

“ถ้าเที่ยวไป ไม่พบคนที่ดีกว่าตน หรือเสมอตตน ก็ควรบำเพ็ญความเป็นผู้เที่ยวไป คนเดียวให้มัน เพราะความเป็นสหายในคนพาลไม่มี.”

๑๑๙. ของเราแน่หรือ ?

“คนเขลาย่อมเดือดร้อนว่า บุตรของเรามีอยู่ ทรัพย์ของเรามีอยู่ ก็ตนของตน ยังไม่มี บุตรและทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน ?”

๑๒๐. พาลและบัณฑิตที่รู้จักตัวเอง

“คนพาลรู้จักความเป็นพาลของตน ก็เป็นบัณฑิตได้บ้าง เพราะเหตุนั้น, แต่คนพาล ที่สำคัญตนว่า เป็นบัณฑิต เรากล่าวว่าเป็นพาลแท้.”

๑๒๑. ทัฟพีไม่รู้อรสแกง

“ถ้าคนพาลเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตจนตลอดชีวิต แต่ไม่รู้แจ้งซึ่งธรรม คนพาลนั้นก็เหมือนทัฟพีที่ไม่รู้อรสแกงฉะนั้น.”

๑๒๒. ลิ่นรู้อรสแกง

“ถ้าวิญญูชนเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตแม้เพียงครู่เดียว แต่รู้แจ้งซึ่งธรรมได้โดยพลัน วิญญูชนนั้นก็เหมือนลิ่นที่รู้อรสแกงฉะนั้น.”

๑๒๓. มีตนเป็นอมิตร

“คนพาลย่อมเที่ยวไป กับตนที่เป็นอมิตรนั้นแหละ ทำบาปกรรมอันมีผลเป็นที่เดือดร้อน.”

ธรรมบท ๒๕/๒๓

๑๒๔. สะอาดด้วยน้ำ หรือด้วยความประพฤติ ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ตำบลคยาสิสะ ใกล้แม่น้ำคยา สมัยนั้น ชฎิล (นักบวชเกล้าผมเป็นเชิง) มากหลาย ดำผุดบ้าง ดำหัวบ้าง เอามืออ้วกน้ำรดตนเองบ้าง ในแม่น้ำคยา บุชาไฟบ้าง ในสมัยที่มีหิมะตกระหว่างราตรีฤดูหนาว อันเย็นเยียบ ด้วยคิดว่า ความบริสุทธิ์จะมีได้ด้วยวิธีการนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นชฎิลเหล่านั้น ทำอาการอย่างนั้น จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“ความบริสุทธิ์เพราะน้ำในแม่น้ำที่คนเป็นอันมากอาบนั้น ย่อมไม่มี ผู้ใดมี
สัจจะ มีธรรมะ ผู้นั้นเป็นผู้สะอาด เป็นพราหมณ์.”

อุทาน ๒๕/๘๐

๑๒๕. อยู่ในอำนาจของคนอื่นเป็นทุกข์

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ปราสาทของนางวิสาขา มิคคารมารดา^๑
ในบุพพารามใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น นางวิสาขา มิคคารมารดา มีฐานะบางอย่างเกี่ยวข้องกับ
ในพระเจ้าปเสนทิโกศล. พระราชามีได้ทรงพิจารณาเรื่องนั้นตามความต้องการ
(อรรถกถา กล่าวว่า นางวิสาขาไปเฝ้า แต่ไม่พบ หลายครั้ง). นางวิสาขาจึงเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคแต่ยั้งวัน ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสถามว่า “ดูก่อนวิสาขา ! เธอไปไหนมาแต่ยั้งวันที่เดียว.” นางวิสาขาจึงกราบทูล
เรื่องนั้นให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้
ในเวลานั้นว่า :-

“การอยู่ในอำนาจของคนอื่น ทุกอย่าง เป็นทุกข์, การเป็นอิสระ ทุกอย่าง
เป็นสุข. คนทั้งหลายย่อมเดือดร้อนในเรื่องทุกข์สุขทั่วไป เพราะว่ากิเลสเครื่อง
มัดสัตว์ เป็นของกำว่วงได้ยาก.”

อุทาน ๒๕/๙๘

๑๒๖. ลั่นหลงยอมไม่หวั่นไหว

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เชตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี
ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า
ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นพระสารีบุตรเช่นนั้น
จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“ภูเขาศิลา ไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่ด้วยดีฉันใด เพราะลั่นความหลง ภิกษุยอม
ไม่หวั่นไหว ดุจภูเขานั้น.”

อุทาน ๒๕/๑๑๒

๑. คำนี้เป็นชื่อพิเศษแสดงประวัติว่า ได้เคยต่อสู้กับมิคารเศรษฐี บิดาสามี ซึ่งบีบบังคับนางต่าง ๆ และได้
อาศัยความดีต่อสู้ จนบิดาสามียอมเรียกเป็นมารดา

๑๒๗. ไมโครในท่ามกลางแห่งความโศก

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวนาราม อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ขณะนั้นท่านพระอุปเสนะ วังคันตบุตร ผู้ไปสู่ที่ลับ หลีกเร้นอยู่ ได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า “เป็นลาภของเรา, เราได้ดีหนอ. พระศาสดาของเรา เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง และเราก็ได้ออกจากเรือน บวชไม่มีเรือนในพระธรรมวินัยที่พระศาสดาตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ของเราเล่า ก็มีศีล มีกัลยาณธรรม และทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ตัวเราก็มีจิตตั้งมั่นดี มีอารมณ์เป็นหนึ่ง และเป็นพระอรหันต์ชีณาสพผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เราจะอยู่จะตาย ก็นับว่าเจริญ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของท่านพระอุปเสนะ วังคันตบุตร แล้วจึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“ผู้ใดจะเป็นอยู่ก็ไม่เดือดร้อน จะตายก็ไม่เศร้าโศก^๑ ผู้นั้นเป็นผู้เห็นบท (แห่งธรรม) ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งความโศก. ภิกษุผู้ถอนความทะยานอยากในความมีความเป็นได้ มีจิตสงบ ล้นการเวียนว่ายในชาติ (ความเกิด) ความเกิดอีกของเธอ ย่อมไม่มี.”

อุทาน ๒๕/๑๔๒

๑๒๘. ออกเขา ออกเรา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จสู่ชั้นบนปราสาทอันประเสริฐกับพระนางมัลลิกาเทวี พระองค์ตรัสถามพระนางมัลลิกาเทวีว่า “ดูก่อนมัลลิกา ! ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นที่รักยิ่งกว่าตนของเธอเองมีหรือไม่?” พระนางมัลลิกากราบทูลว่า “ข้าแต่ महाराज ! ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นที่รักยิ่งกว่าตนของหม่อมฉันไม่มี ก็ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นที่รักยิ่งกว่าตนของพระองค์เองมีหรือไม่?” พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสตอบว่า “ดูก่อนมัลลิกา ! ใคร ๆ คนอื่นที่เป็นที่รักยิ่งกว่าตัวของเราเองไม่มี.”

ขณะนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาท เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลข้อโต้ตอบของพระองค์กับพระนางมัลลิกาเทวี ให้ทรงทราบ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

๑. เป็นการแปลหัก ถือเอาใจความ

“บุคคลตรวจดูด้วยจิตทั่วทุกทิศแล้ว ไม่พบใคร ซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเอง ในที่ไหน ๆ ตนเองเป็นที่รักยิ่งของคนทั้งหลายอย่างนี้ ผู้รักตน จึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น.

อุทาน ๒๕/๑๔๕

๑๒๙. ประวัติสุปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เวศวนาราม อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ไกลกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นคนเป็นโรคเรื้อนผู้มีนามว่าสุปพุทธะ เป็นคนจน คนกำพร้า คนชดสน. สมัยนั้นพระผู้มีพระภาค แวดล้อมด้วยบริษัทใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ สุปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน เห็นหมู่มหาชนประชุมกันอยู่แต่ที่ไกล ครั้นเห็นดังนั้น จึงคิดว่า “เขาคงแบ่งของเคี้ยวของกินอย่างใดอย่างหนึ่งกันในที่นั้นโดยไม่ต้องสงสัย. แม้ไหนเราพึงเข้าไปหามหาชนกลุ่มนั้น บางทีจะได้ของเคี้ยวของกินอย่างใดอย่างหนึ่งในที่นั้นบ้าง.” สุปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน จึงเข้าไปหามหาชนกลุ่มนั้น ก็ได้เห็นพระผู้มีพระภาคแวดล้อมด้วยบริษัทใหญ่ ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ ครั้นเห็นดังนั้น จึงคิดว่า “เรามีได้แบ่งของเคี้ยวของกินอย่างใดอย่างหนึ่งในที่นี้ พระสมณโคดมนี้กำลังแสดงธรรมในบริษัท. แม้ไหน เราพึงฟังธรรม” จึงนั่งลง ณ ที่นั้น ด้วยคิดว่า เราจักฟังธรรม.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาดูบริษัททั้งปวงโดยรอบคอบ ว่าใครในที่ประชุมนี้จะควรรู้แจ้งธรรมะ ก็ได้ทรงเห็นสุปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน ผู้นั่งอยู่ในบริษัทนั้น ครั้นทรงเห็นแล้ว จึงทรงพระดำริว่า สุปพุทธะผู้นี้ ควรรู้แจ้งธรรมได้ จึงทรงปรารภสุปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน แสดงอนุบุพพิกขา (ถ้อยคำที่กล่าวตามลำดับ) คือทรงประกาศกล่าว ว่าด้วยทาน, ศีล, โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกาม และอานิสงส์ (ผลดี) ในการออกบวช.

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า สุปพุทธะ ผู้เป็นโรคเรื้อน เป็นผู้มีจิตอันควรมีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิเวศ (กิเลสที่กั้น) มีจิตมีอารมณ์สูง จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนา ว่าด้วยทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงเปิดหงายขึ้นได้เอง.^๑ ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทินว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแก่สุปพุทธะ ผู้เป็นโรคเรื้อน ณ ที่นั่งนั่นเอง เสมือนหนึ่งฝ่าอันบริสุทธิ์ปราศจากจุดต่างพร้อย ควรรับน้ำย้อมด้วยดีฉะนั้น.

๑. ค้นพบด้วยพระองค์เอง

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ลำดับนั้น สุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อน ผู้มีกรรมอันเห็นแล้ว บรรลุแล้ว รู้แจ้งแล้ว หยั่งลงสู่ธรรม ก้าวล่วงความสงสัยแคลงใจได้แล้ว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญไม่ต้องมีผู้อื่นเป็นปัจจัย (ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น) ในเรื่องคำสอนของพระศาสดา ลุกขึ้นจากที่นั่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ไพบราชนิก พระเจ้าข้า ! ไพบราชนิก พระเจ้าข้า ! เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด ซ้ำทางแก่คนหลงทาง ตามประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่า ผู้มีตาจะได้เห็นรูปพระผู้มีพระภาคได้ทรงประกาศพระธรรมโดยปริยายเป็นอนึ่ง มีข้อเปรียบเทียบนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาค กับพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต.”

ลำดับนั้น สุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อน อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจง ชักชวน ให้อาจหาญว่าแจ้งด้วยธรรมิกถา ชื่นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาค ลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคม ทำประทักษิณแล้ว หลีกไป. ต่อมาสุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อน หลีกไปแล้วไม่ช้า ก็ถูกโคร่นชีวิต ถึงแก่ชีวิต.

ลำดับนั้น ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนเป็นโรคเรื้อน ชื่อสุปพุททะ ผู้อันพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงชักชวนให้อาจหาญว่าแจ้งด้วยธรรมิกถานั้น ทำกาละเสียแล้ว สุปพุททะนั้น มีคติและความเป็นไปข้างหน้าเป็นอย่างไร?” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะสิ้นกิเลสเครื่องผูกมัด ๓ ประการ^๑ สุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อน เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้า.”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง จึงกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้สุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อน เป็นคนจน เป็นคนกำพร้า เป็นคนขัดสน?” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เรื่องเคยมีมาแล้วในกาลก่อน สุปพุททะ ผู้เป็นโรคเรื้อนได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้. เขาเดินทางไปสู่สนามในอุทยาน ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ตครลสิขี กำลังเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในพระนคร ครั้นเห็นก็คิดว่า “คนขี้เรื้อนอะไรนี้เที่ยวเดินอยู่” จึงถ่มน้ำลาย แสดงอาการไม่เคารพหลีกไป. ด้วยผลแห่งกรรมนั้น เขาหมกไหม้ในนรกสิ้นปีเป็นอันมาก ลั้นร้อยปีเป็นอันมาก ลั้นพันปีเป็นอันมาก ลั้นแสนปีเป็นอันมาก.^๒ ด้วยผลอันเหลือแห่งกรรมนั้น เขาจึงได้เป็นคนยากจน เป็นคนกำพร้า เป็นคนขัดสนในกรุงราชคฤห์นี้.

๑. โดยใจความ คือความเห็น เป็นเหตุยิวว่ากายของเรา, ความสงสัย, การติดในศีลและพรต

๒. เป็นสำนวนให้เข้าใจว่าตกนรกอยู่นาน

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

เขาอาศัยพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงสมาทาน (ถือเอา) ศรัทธา (ความเชื่อ) ศีล (ความรักรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) สุตะ (การสดับตรับฟัง) จาคะ (การสละกิเลส) ปัญญา (ความรอบรู้). ครั้นเขาอาศัยพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว สมาทานศรัทธาจนถึงสมาทานปัญญาแล้ว ภายหลังที่สิ้นชีวิตแล้ว ก็เข้าถึงความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ ณ ที่นั่น เขาย่อมรุ่งเรืองเหนือเทพเหล่าอื่นโดยวาระ โดยยศ.”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า :-

“เมื่อยังมีความเพียร บัณฑิตพึงเว้นบาปทั้งหลายในชีวิตโลก (โลกแห่งสัตว์มีชีวิต) เหมือนคนมีตาดีเว้นทางไม่สม่ำเสมอฉะนั้น.”

อุทาน ๒๕/๑๔๕

๑๓๐. ถ้ากลัวทุกข์ก็อย่าทำความชั่ว

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้นเด็ก ๆ หลายคนจับปลาอยู่ ในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเขตวนาราม ขณะนั้น เป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสก (นุ่งผ้า) แล้วทรงถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต. พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็ก ๆ หลายคนเหล่านั้นกำลังจับปลาอยู่ จึงเสด็จเข้าไปหา แล้วตรัสว่า “เด็ก ๆ ทั้งหลาย ! พวกเธอกลัวทุกข์ ไม่รักทุกข์ ไซ้หรือไม่” เมื่อเด็กทั้งหลายกราบทูลรับว่า “เป็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า ! ข้าพระองค์ทั้งหลายกลัวทุกข์ ไม่รักทุกข์. จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“ถ้าท่านทั้งหลายกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายก็อย่าทำกรรมชั่วไม่ว่าในที่แจ้ง หรือในที่ลับ ถ้าท่านทั้งหลายจักกระทำ หรือกระทำความชั่วอยู่ ก็จะไม่พ้นไปจากทุกข์ได้แม้จะตั้งหน้าหนีไปอยู่.”

อุทาน ๒๕/๑๔๙

๑๓๑. คนค่อม แต่มีคุณธรรมสูง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้นท่านพระภทิยะผู้ค่อม (เรียกชื่อติดกันว่า ลกฺขณภทิยะ) เดินตามหลังภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระลกฺขณภทิยะเดินตามหลังภิกษุหลายรูปมาแต่ไกล เป็นผู้มิพวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยต่ำมาก อันภิกษุทั้งหลายบังเสียโดยมาก. ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงตรัส

กะภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายเห็นภิกษุรูปนั้นหรือไม่ ผู้เดินตามหลังภิกษุหลายรูปมาแต่ไกล เป็นผู้มิมีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยต่ำมาก อันภิกษุทั้งหลายบังเสียโดยมาก.” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “เห็น พระเจ้าข้า !” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุรูปนั้นแหละเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมบัติที่ภิกษุนี้ไม่เคยเข้า หาได้ยากมาก กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริยะโดยชอบเพื่อประโยชน์อันใด ภิกษุนี้ ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์นั้น อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งการประพฤติพรหมจรรย์แล้ว ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบัน.”

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“รตที่ไม่มีส่วนบกพร่อง มีหลังคาขาว มีกำข้างเดียว กำลังแล่นอยู่ ท่านจงดูรถคันนั้น อันไม่สะเทือน มีกระแสอันขาด ไม่มีเครื่องผูก กำลังมาอยู่^๑.”

อุทาน ๒๕/๒๐๐

๑๓๒. ลักษณะแห่งที่สุดทุกข์

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนารามของอนาถปิณฑิกคฤหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงชักชวนให้อาหาญ ความสำเร็จด้วยธรรมิกถา อันปฏิสังขต (เกี่ยวข้อ) ด้วยพระนิพพาน. และภิกษุเหล่านั้นก็สนใจ ตั้งใจ เจียใส่ต สดับพระธรรม.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้น จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อายุตนะนั้นมีอยู่ ในอายุตนะนั้นไม่มีดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ไม่มีอากาศอันจุายตนะ, วิญญาณัญจุายตนะ, อากิญจัญญายตนะ, เนวสัญญานาสัญญายตนะ, ไม่มีโลกนี้, ไม่มีโลกอื่น ไม่มีพระจันทร์ พระอาทิตย์ทั้งสอง, เรา ย่อมกล่าวถึงอายุตนะนั้นว่า มิใช่การมา มิใช่การไป มิใช่การตั้งอยู่ มิใช่การจุติ (การเคลื่อนจากที่เดิม) มิใช่การเกิดขึ้น ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีความเป็นไป ไม่มีอารมณ์นั้นแหละเป็นที่สุดแห่งทุกข์.”

อุทาน ๒๕/๒๐๖

๑. พระพุทธภาษิตนี้ เปรียบพระอรหันต์กับรถที่ดี และดีอย่างผิดกว่ารถธรรมดา คือรถธรรมดามีซี่ล้อ (กำ) มาก แต่ไม่มีกำซี่เดียว ท่านเปรียบด้วยสติ. รถธรรมดามีน้ำมันที่หยอดไว้ตามหัวเพลลา ตามดุม ไทลเยี่ยม แต่รถนี้ไม่มีกระแส คือเทียบด้วยไม่มีกระแสตัณหาไหล รถธรรมดา ต้องผูกมัดรัดจริง แต่รถคันนี้ไม่ต้องมีอะไรผูก เทียบด้วยไม่มีกิเลส

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

(หมายเหตุ : คำว่า อากาสาณัญญาตนะ หมายความว่า แห้งที่มีอากาศไม่มีที่สุด ; วิญญาณัญญาตนะ แห้งที่มีวิญญาณไม่มีที่สุด ; อากิญจัญญาตนะ แห้งที่ไม่มีอะไรเลย ; เนวลัญญานาสัญญาตนะแห้งที่มีสัญญา (ความจำได้) ก็มีใช้ ไม่มีสัญญา ก็มีใช้ เป็นชื่อของอรุปรมาณทั้งสี่ และเป็นชื่อของที่เกิดของผู้บรรลุอรุปรมาณทั้งสี่นั้น).

๑๓๓. จิต มโน วิญญาณ เกิดดับ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชนผู้มีได้สติบ ฟังเบื้อหน่าย คลายกำหนดและพันไป ในกาย อันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งสี่นี้ได้. เพราะเหตุไร ? เพราะความก่อกั้น ความสลายตัว การรวมตัว การแยกตัวของกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งสี่นี้ อันบุคคลเห็นได้. เพราะเหตุนั้น ปุถุชนผู้มีได้สติบจึงฟังเบื้อหน่ายคลายกำหนดและพันไปในกายนั้นได้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็แต่ธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง ใจ (มโน) บ้าง วิญญาณบ้าง อันใด, ปุถุชนผู้มีได้สติบ ไม่ (สามารถ) พอที่จะเบื้อหน่าย คลายกำหนด และพันไปในธรรมชาตินั้นได้. เพราะเหตุไร ? เพราะธรรมชาตินั้น อันปุถุชนผู้มีได้สติบ ฟังใจ ยึดถือ ลูปคล่า (ด้วยใจ) มานานแล้วว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.” เพราะเหตุนั้น ปุถุชนผู้มีได้สติบ จึงไม่ (สามารถ) พอที่จะเบื้อหน่ายคลายกำหนด และพันไปได้ในธรรมชาตินั้น.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชนผู้มีได้สติบ ฟังถือกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งสี่ นี้ว่า เป็นตนตึกว่า. การถือว่า จิตเป็นตนไม่ดีเลย. เพราะเหตุไร ? เพราะกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งสี่นี้ ที่ตั้งอยู่ ๑ ปี, ๒ ปี, ๓ ปี, ๔ ปี, ๑๐ ปี, ๒๐ ปี, ๓๐ ปี, ๔๐ ปี, ๕๐ ปี, ๑๐๐ ปี แม้ตั้งอยู่เกิน ๑๐๐ ปี ก็ยังเห็นได้. แต่ธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง ใจบ้าง วิญญาณบ้างนั้น ในกลางคืนกับกลางวัน ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งก็ดับไป.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนลิงเที่ยวไปอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมจับกิ่งไม้. มันปล่อยกิ่งนั้นแล้ว ก็จับกิ่งอื่น, มันปล่อยกิ่งนั้นแล้ว ก็จับกิ่งอื่น, มันปล่อยกิ่งนั้นแล้ว ก็จับกิ่งอื่นอันใด, ธรรมชาติที่เรียกว่าจิตบ้าง ใจบ้าง วิญญาณบ้าง ก็ฉนั้นนั้น ธรรมชาตินั้น ในกลางคืนกับกลางวัน ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งก็ดับไป.”

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๑๑๔

๑. แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า จิต ใจ วิญญาณ ใช้เป็นไวพจน์ของกันและกันได้ แม้ในที บางแห่งจะแสดงหน้าที่ของคำทั้งสามนี้ต่างกันก็ตาม

๑๓๔. เข้ากันได้โดยธาตุ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ลัทธิทั้งหลายย่อมเข้ากันได้ ย่อมลงกันได้โดยธาตุ. คนมีศรัทธา ย่อมเข้ากันได้ ย่อมลงกันได้กับคนมีศรัทธา. คนมีใจละเอียดอ่อนบอบ ก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่มีใจละเอียดอ่อนบอบ. คนมีความเกรงกลัวต่อบาป ก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่มีความเกรงกลัวต่อบาป. คนที่สตั้บรับฟังมากก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่สตั้บรับฟังมาก. คนที่ปรารถนาความเพียร ก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่ปรารถนาความเพียร. คนที่มีสติตั้งมั่น ก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่มีสติตั้งมั่น. คนที่มีปัญญา ก็เข้ากันได้ ลงกันได้กับคนที่มีปัญญา. แม้ในอดีตกาลนานไกล ในอนาคตกาลนานไกล ในปัจจุบันกาลนานไกล ก็เป็นอย่างนี้.”

๑๖/๑๙๑

๑๓๕. ตัวอย่างของผู้เข้ากันได้โดยธาตุ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายในที่ไม้อไกลจากพระผู้มีพระภาค. แม้ท่านพระมหาโมคคัลลานะ, ท่านพระมหากัสสป, ท่านพระอนูรุทธ์, ท่านพระปุณณะ, ท่านพระอุบาลี, ท่านพระอาณนที และพระเทวทัต (แต่ละท่าน) ต่างก็เดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายในที่ไม้อไกลจากพระผู้มีพระภาค.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายเห็นสารีบุตรกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่ ?”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “เห็น พระเจ้าข้า !”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มึปัญญามาก. ท่านทั้งหลายเห็นมหาโมคคัลลานะกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่ ?”

“เห็น พระเจ้าข้า!”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มึฤทธิ์มาก. ท่านทั้งหลายเห็นมหากัสสปกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่ ?”

“เห็น พระเจ้าข้า!”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นธุดาธา (ผู้กล่าวในทางขัดเกลากิเลส คือสรรเสริญการประพฤติดี). ท่านทั้งหลายเห็นอนูรุทธ์กำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่ ?”

“เห็น พระเจ้าข้า !”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้มึทึพยจักขุ. ท่านทั้งหลายเห็น ปุณณะ มันทานีบุตรกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่?”

“เห็น พระเจ้าข้า !”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นธรรมกถึก (ผู้แสดงธรรม). ท่านทั้งหลายเห็นอุบาลีกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่ ?”

“เห็น พระเจ้าข้า !”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นวินัยธร (ผู้ทรงวินัย). ท่านทั้งหลายเห็นอาณนท์กำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่?”

“เห็น พระเจ้าข้า”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้สดับตรับฟังมาก. ท่านทั้งหลายเห็นเทวทัตกำลังเดินจงกรมร่วมกับภิกษุมากหลายหรือไม่?”

“เห็น พระเจ้าข้า”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มีความปรารถนาลามก.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย : สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้ากันได้ ย่อมลงกันได้โดยธาตุ. ผู้มีอหยาศัยแล้ว ย่อมเข้ากันได้ ย่อมลงกันได้กับผู้ที่มีอหยาศัยแล้ว ผู้มีอหยาศัยดีงาม ย่อมเข้ากันได้ ลงกันได้กับผู้ที่มีอหยาศัยดีงาม.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้ในอดีตกาลนานไกล สัตว์ทั้งหลายเข้ากันได้แล้ว ลงกันได้แล้วโดยธาตุทั้งผู้มีอหยาศัยแล้ว อหยาศัยดีงาม.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้ในอนาคตกาลนานไกล สัตว์ทั้งหลายจักเข้ากันได้ ลงกันได้โดยธาตุ ทั้งผู้มีอหยาศัยแล้ว อหยาศัยดีงาม.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้ในปัจจุบันกาลนานไกล สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้ากันได้ ลงกันได้โดยธาตุ ทั้งผู้มีอหยาศัยแล้ว อหยาศัยดีงาม.”

๑๖/๑๘๖

๑๓๖ เรื่องที่มีได้ตรัสบอกมีมากกว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่าไม้ประดู่ลาย ใกล้กรุงโกสัมพี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลายขึ้นมาหน่อยหนึ่ง แล้วตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? คือใบประดู่ลายเล็กน้อย ที่เราถือไว้ กับใบที่อยู่บนต้นประดู่ลาย อย่างไหนจะมากกว่ากัน ?”

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ไบประดู่ลายเล็กน้อยที่ทรงถือไว้ มีประมาณน้อย ที่แท้ไบที่อยู่บนต้นประดู่ลายมีมากกว่า.”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เรื่องที่เราตรัสรู้แล้ว แต่มิได้บอกแก่ท่านทั้งหลายก็มีมากกว่า ฉะนั้นเหมือนกัน เหตุไรเล่า เราจึงมิได้บอก ? ก็เพราะว่าเรื่องนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ ความสงบ ระงับ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เราจึงไม่บอกเพราะเหตุนี้.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๕๔๘

๑๓๗. เรื่องที่ตรัสบอกคืออะไร ?

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็เรื่องอะไรเล่าที่เราบอก ? เราบอกว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้ทุกข์เกิด นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. เหตุไรเล่า เราจึงบอกเรื่องนี้ ? ก็เพราะว่า เรื่องนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ ความสงบระงับ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ เป็นไปเพื่อนิพพาน เราจึงบอกเพราะเหตุนี้. เพราะเหตุนี้แล จึงควรกระทำความเพียร (เพื่อรู้หรือสลัก ๔ ตามเป็นจริง) ว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้ทุกข์เกิด นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๕๔๘

๑๓๘. ไบไม้ขนาดเล็กที่หอน้ำหรือหอบไอบตาลไม่ได้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนที่กล่าวว่า ตนไม่ต้องตรัสรู้หรือสลักคือทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตามเป็นจริง ก็จะทำให้สุดทุกข์โดยชอบได้ (พ้นทุกข์ได้) นั้นมิใช่ฐานะที่มีได้ เปรียบเหมือนคนที่กล่าวว่า ตนจะเอาไบตะเคียน ไบทองกวาว^๑ หรือไบมะขามป้อม (ซึ่งเป็นไบไม้ขนาดเล็กมาก) มาทำเป็นกระหังใส่น้ำหรือใสไอบตาล ย่อมมิใช่ฐานะที่มีได้ฉะนั้น.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๕๔๙

๑. พลาสปดุด ไบทองกวาว Butea Frondosa”

๑๓๙. ธรรมที่เป็นใหญ่คือปัญญา เทียบด้วยราชสีห์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ตาม ราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อ ย่อมกล่าวได้ว่าเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้นโดยกำลัง โดยฝีเท้า และโดยความกล้า. ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ (โพธิปักขิยธรรม^๑) เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ตาม ปัญญา (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือปัญญา) ย่อมกล่าวได้ว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ในทางเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้มีอะไรบ้าง? ธรรมที่เป็นใหญ่คือความเชื่อ (สัทธินทรีย์) เป็นธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ธรรมที่เป็นใหญ่คือความเพียร (วิริยินทรีย์) ความระลึกได้ (สติในทรีย์) ความตั้งใจมั่น (สมาธินทรีย์) และปัญญา (ปัญญาในทรีย์) เป็นธรรมที่เป็นไปในฝ่ายแห่งการตรัสรู้ ย่อมเป็นไปเป็นเพื่อความตรัสรู้^๒.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๓๐๑

เรื่องของสติกำหนดลมหายใจเข้าออก

(อานาปานสติ)

๑๔๐. กายไม่หวั่นไหว จิตไม่หวั่นไหว

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอบรมทำให้มากซึ่งสมาธิ มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ (อานาปานสติสมาธิ) กายย่อมไม่หวั่นไหว จิตย่อมไม่หวั่นไหว.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๐๐

๑๔๑. เมื่อก่อนตรัสรู้ ทรงเจริญอานาปานสติมาก

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้ตัวเรา ในสมัยก่อนจะตรัสรู้ยังเป็นโพธิสัตว์ผู้ยังมีได้ตรัสรู้ ก็อยู่ด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่) นี้โดยมาก เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้โดยมาก กายของเราก็ไม่ลำบาก ตาของเราก็ไม่ลำบาก และจิตของเราก็พ้นจากอาสวะ (กิเลสที่ต้องสั่นตวน) ไม่ถือนั่นด้วยอุปาทาน. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าภิกษุพึงหวังว่า กายของเราไม่พึงลำบาก ตาของเราไม่พึงลำบาก จิตของเราพึงพ้น

๑. ในที่บางแห่งเรียกโพธิปักขิยธรรม ดูเชิงอรรถ ๑ หน้า ๘

๒. ในที่อื่นทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม หรือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ในที่นี้เลือกแสดงเพียง ๕ ประการ ใน ๓๗ ประการนั้น

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

จากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน เธอก็พึงทำไว้ในใจซึ่งสมาธิอันมีสติกำหนดลมหายใจ
เข้าออกเป็นอารมณ์นี้ให้ดี.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๐๑

๑๔๒. เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงอยู่ด้วยอานาปานสติโดยมาก

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากที่เรือน (ในป่าอิจฉานังคละ) เมื่อล่วงเวลา
๓ เดือนแล้ว จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้านักบวชเจ้าลัทธิอื่น^๑
พึงถามอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมอะไรโดยมาก ท่านทั้งหลาย
พึงตอบว่า พระผู้มีพระภาคอยู่จำพรรษาด้วยสมาธิ มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็น
อารมณ์ (อานาปานสติสมาธิ) โดยมาก.”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๒

๑๔๓. อริยวิหาร, พรหมวิหาร, ตถาคตวิหาร

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลเมื่อกล่าวถึงธรรมใด ๆ โดยชอบ พึงกล่าวว่า
อริยวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า) บ้าง พรหมวิหาร (ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของพรหม) บ้าง ตถาคตวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต) บ้าง. ผู้ที่
เมื่อกล่าวถึงอานาปานสติสมาธิโดยชอบ ก็พึงกล่าวว่า อริยวิหารบ้าง พรหมวิหารบ้าง
ตถาคตวิหารบ้าง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่าใด ยังเป็นเสกขะ (ผู้ยังต้องศึกษา)
ยังมิได้บรรลุอรหัตตผล เมื่อปรารถนาธรรมอันยอดเยี่ยม อันปลอดโปร่งจากโยคะ
(เครื่องผูกมัด) อยู่ สมาธิที่มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ อันภิกษุเหล่านั้น
เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ (กิเลสที่ต้องลั่นदान).”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๓

๑๔๔. พระอรหันต์เจริญอานาปานสติทำไม ?

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุเหล่าใด ที่เป็นพระอรหันต์ชิวาสพ^๒
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีสิ่งควรทำอันได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระอันวางแล้ว มีประโยชน์
ส่วนตนอันได้บรรลุแล้ว ลึนกิเลสเป็นเหตุมัตไว้ในภพแล้ว พ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ.

๑. อภยตติยา परिพชาชา

๒. ชิวาสพมาจากคำว่า ชิว+อาสวะ แปลว่า ลึนกิเลสที่ต้องลั่นदानแล้ว

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเหล่านั้นเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความ
อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ。”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๓

๑๔๕. เจริญธรรมอย่างเดียว ชื่อว่าเจริญธรรมอย่างอื่นอีกมาก

“ดูก่อนอานนท์ ! ธรรมอย่างหนึ่ง คืออานาปานสติสมาธิ (สมาธิ ซึ่งมีสติ
กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์) อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำ
สติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔ อย่างให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมทำโพชฌงค์ (องค์ประกอบแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้) ๗ อย่างให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗
อันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชชา (ความรู้) วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ให้บริบูรณ์。”

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๓

๑๔๖. ปฏิบัติได้แค่ไหน อะไรสงบระงับ?

“ดูก่อนภิกษุ ! ความสงบระงับ ๖ ประการเหล่านี้ คือ :-

๑. วาจาของผู้เข้าสู่ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) ย่อมสงบระงับ

๒. วิตก (ความตริก) วิจาร์ (ความตรอง) ของผู้เข้าสู่ทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) ย่อม
สงบระงับ

๓. ปีติ (ความอิ่มใจ) ของผู้เข้าสู่ทุติยฌาน (ฌานที่ ๓) ย่อมสงบระงับ

๔. (ลมหายใจเข้าออก) ของผู้เข้าสู่จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) ย่อมสงบระงับ

๕. ลัญญา (ความจำได้หมายรู้) และเวทนา (ความรู้สึกสุขทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข)
ของผู้เข้าสู่ลัญญาเวทียัตถิโรธ (สมาบัติ ที่ดับ ลัญญา ความจำ และเวทนา^๒) ความ
เสวยอารมณ์) ย่อมสงบระงับ

๖. ราคะ (ความกำหนัดยินดีหรือความติดใจ) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย)
โมหะ (ความหลง) ของภิกษุผู้เป็นชีณาสพ (ผู้สิ้นอาสวะคือกิเลสที่ต้องสันดาน) ย่อมสงบระงับ。”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๖๙

๑. เรื่องนี้มีประโยชน์ในทางหลักวิชามาก ทำให้เข้าใจหลักการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี
๒. ฟังสังเกตว่า คำว่า เวทนา ได้วงเล็บความหมายไว้ ๒ อย่าง คือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือ
ไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างหนึ่ง เป็นการอธิบายเต็มความหมาย อีกอย่างหนึ่งใช้คำสั้น ๆ ว่า ความ
เสวยอารมณ์ ซึ่งควรทราบด้วยว่า การใช้คำเต็มความหมายชัดกว่า แต่ถ้าจะต้องใช้อย่างนี้ไปเรื่อย ๆ ก็
จะยึดยาด บางครั้งจึงต้องใช้ว่าเวทนาทับศัพท์หรือคำอธิบายสั้น ๆ

๑๔๗. ความดับแห่งเครื่องปรุงแต่งตามลำดับชั้น

“ดูก่อนภิกษุ ! เรากล่าวถึงความดับแห่งอนุပ္พหลังขาร (เครื่องปรุงแต่งตามลำดับชั้น) ไว้แล้ว คือ :-

๑. วาจาผู้เข้าสู่ฌานที่ ๑ ย่อมดับ
๒. ความตริก (วิตก) ความตรอง (วิจาร์) ของผู้เข้าสู่ฌานที่ ๒ ย่อมดับ
๓. ความอิมใจ (ปีติ) ของผู้เข้าสู่ฌานที่ ๓ ย่อมดับ
๔. ลมหายใจเข้าออก (อัสสาสปัสสาสะ) ของผู้เข้าสู่ฌานที่ ๔ ย่อมดับ
๕. ความกำหนดหมายในรูป (รูปสัญญา) ของผู้เข้าสู่อากาธานัญญาตนะ ย่อมดับ
๖. ความกำหนดหมายในอากาธานัญญาตนะ (อากาธานัญญาตนะสัญญา) ของผู้เข้าสู่วิญญาณัญญาตนะ ย่อมดับ
๗. ความกำหนดหมายในวิญญาณัญญาตนะ (วิญญาณัญญาตนะสัญญา) ของผู้เข้าสู่อากิญจัญญาตนะ ย่อมดับ
๘. ความกำหนดหมายในอากิญจัญญาตนะ (อากิญจัญญาตนะสัญญา) ของผู้เข้าสู่เนวสัญญานาสัญญาตนะ ย่อมดับ
๙. สัญญา (ความจำได้หมายรู้ ; ความกำหนดหมาย) และเวทนา (ความเสวยอารมณ์) ของผู้เข้าสู่สัญญาเวทิตนโรธ ย่อมดับ
๑๐. ราคะ (ความกำหนดยินดีหรือความติดใจ) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) ของภิกษุผู้เป็นชีณาสพ (ผู้สิ้นอาสวะคือกิเลสที่ต้องสั่นตาน) ย่อมดับ.”

สังยุตตนิกาय สหายตวรรค ๑๘/๒๖๘

(หมายเหตุ : ขอแทรกคำอธิบายศัพท์ตั้งแต่ข้อ ๕ มาในที่นี้ เพื่อความเข้าใจ คือ ตั้งแต่ข้อ ๕ อากาธานัญญาตนะ ถึงข้อ ๘ เนวสัญญานาสัญญาตนะ รวม ๔ ข้อ เป็นชื่อของอรุพฌาน หรือฌาน (การเพ่งอารมณ์) ที่มีสิ่งซึ่งมิใช่รูปเป็นจุดประสงค์ คือ อากาธานัญญาตนะ เพ่งว่าอากาศหาที่สุดมิได้, วิญญาณัญญาตนะ เพ่งว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้, อากิญจัญญาตนะ เพ่งว่าไม่มีอะไรแม้แต่น้อย และเนวสัญญานาสัญญาตนะ เพ่งว่าสัญญาคือความจำได้ หรือความกำหนดหมายเป็นของไม่ตี เมื่อเพ่งอย่างนี้จะเป็นเหตุให้สัญญาหยุดทำหน้าที่ แต่ยังมีอยู่อย่างไม่เป็นข้อเป็นงอ อรุพฌานนี้แม้กับภวชนนอกพระพุทธศาสนาก็บำเพ็ญกันได้ แต่ทางพระพุทธศาสนายังมีชั้นสูงสุดอีกข้อหนึ่ง คือ สัญญาเวทิตนโรธ แปลว่า ดับสัญญาความจำ และเวทนา ความเสวยอารมณ์ได้)

๑๔๘. ปุถุชนกับอริยสาวกต่างกันอย่างไร ?

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชน (คนที่ยังหนาไปด้วยกิเลส) ผู้มิได้สดับ ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ที่มีใช้ทุกข์มีใช้สุขบ้าง อริยสาวก (ศิษย์ของพระอริยะ) ผู้ได้สดับ ก็เสวยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ที่มีใช้ทุกข์มีใช้สุขบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกันในบุคคลเหล่านั้น ? อะไรเป็นเครื่องทำให้อริยสาวก ผู้ได้สดับต่างปุถุชนผู้มิได้สดับ ?”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปุถุชนผู้มิได้สดับ เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้อง ย่อมเศร้าโศกลำบากใจ คร่ำครวญ ย่อมตีกพิโรธรำพัน ย่อมมีตมน ย่อมเสวยเวทนา ๒ ทาง คือเวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อริยสาวกผู้ได้สดับ เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้อง ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ย่อมไม่ตีกพิโรธรำพัน ย่อมไม่มีตมน ย่อมเสวยเวทนาเพียงทางเดียว คือทางกาย ไม่เสวยเวทนาทางจิต.”^๑

สังยุตตนิกาย สหายตนวรรค ๑๘/๒๕๓

๑๔๙. สตรีที่บุรุษไม่ชอบใจเลย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สตรี (มาตุคาม) ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่พอใจโดยส่วนเดียวของบุรุษ องค์ ๕ คือ :-

๑. ไม่มีรูป (รูปไม่งาม)
๒. ไม่มีทรัพย์
๓. ไม่มีศีล
๔. เกียจคร้าน
๕. ไม่มีบุตรกับบุรุษนั้น

สตรีผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมไม่เป็นที่พอใจโดยส่วนเดียวของบุรุษ.”

๑๕๐. สตรีที่บุรุษชอบใจแท้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สตรีที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจโดยส่วนเดียวของบุรุษ องค์ ๕ คือ :-

๑. ข้อความที่นำมาแปลนี้ คัดมาเฉพาะที่แสดงความต่างกันของบุคคล ๒ ประเภท มิได้นำข้อความตอนอื่น ๆ มาทั้งหมด

๑. มีรูป (รูปร่าง)
๒. มีทรัพย์
๓. มีศีล
๔. ขยัน ไม่เกียจคร้าน
๕. มีบุตรกับบุรุษนั้น

สตรีผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมเป็นที่พอใจโดยส่วนตัวของบุรุษ.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๙๖

๑๕๑. บุรุษที่สตรีไม่ชอบใจเลย

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุรุษที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่เป็นที่พอใจโดยส่วนตัวของสตรี องค์ ๕ คือ :-

๑. ไม่มีรูป (รูปร่าง)
๒. ไม่มีทรัพย์
๓. ไม่มีศีล
๔. เกียจคร้าน
๕. ไม่มีบุตรกับสตรีนั้น

บุรุษผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมไม่เป็นที่พอใจโดยส่วนตัวของสตรี.”

๑๕๒. บุรุษที่สตรีชอบใจแท้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุรุษที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมเป็นที่พอใจโดยส่วนตัวของสตรี องค์ ๕ คือ :-

๑. มีรูป (รูปร่าง)
๒. มีทรัพย์
๓. มีศีล
๔. ขยัน ไม่เกียจคร้าน
๕. มีบุตรกับสตรีนั้น

บุรุษผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ย่อมเป็นที่พอใจโดยส่วนตัวของสตรี.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๙๖

๑๕๓. ความทุกข์โดยเฉพาะของสตรี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความทุกข์โดยเฉพาะของสตรี (มาตุคาม) ๕ อย่างเหล่านี้ ซึ่งสตรีได้รับต่างหากจากบุรุษ คือ :-

๑. สตรีเมื่อเป็นสาวไปสู่สกุลแห่งสามี ย่อมพลัดพรากจากญาติทั้งหลาย นี่เป็นทุกข์ โดยเฉพาะของสตรีข้อแรก ซึ่งสตรีได้รับต่างหากจากบุรุษ

๒. สตรีย่อมมีระดู (ประจำเดือน) นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่สอง ซึ่งสตรี ได้รับต่างหากจากบุรุษ

๓. สตรีย่อมมีครรภ์ (ตั้งครรภ์) นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่สาม ซึ่งสตรี ได้รับต่างหากจากบุรุษ

๔. สตรีย่อมคลอดบุตร นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่สี่ ซึ่งสตรีได้รับ ต่างหากจากบุรุษ

๕. สตรีย่อมทำหน้าที่บ่าเรอบุรุษ นี่เป็นทุกข์โดยเฉพาะของสตรีข้อที่ห้า ซึ่งสตรี ได้รับต่างหากจากบุรุษ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความทุกข์โดยเฉพาะของสตรี ๕ อย่างเหล่านี้แล ซึ่งสตรี ได้รับต่างหากจากบุรุษ.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๙๗

๑๕๔. กำลัง ๕ ของสตรี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กำลัง ๕ ของมาตุคามเหล่านี้ คือ :-

๑. กำลังคือรูป

๒. กำลังคือทรัพย์

๓. กำลังคือญาติ

๔. กำลังคือบุตร

๕. กำลังคือศีล

นี้แลคือกำลัง ๕ ของสตรี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สตรีประกอบด้วยกำลัง ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นผู้องอาจ ครองเรือน, ย่อมข่มสามี ครองเรือน, ย่อมครอบงำสามี ครองเรือน.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๓๐๕

๑๕๕. บุรุษประกอบด้วยอะไรจึงครอบงำสตรีได้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุรุษประกอบด้วยกำลังข้อเดียว ก็ครอบงำสตรีได้ กำลังข้อเดียว คืออิสรียพละ กำลังคือความเป็นใหญ่ สตรีที่ถูกกำลังคือความเป็นใหญ่ครอบงำแล้ว กำลังคือรูปก็ต้านทานไม่ได้ กำลังคือทรัพย์ก็ต้านทานไม่ได้ กำลังคือญาติก็ต้านทานไม่ได้ กำลังคือบุตรก็ต้านทานไม่ได้ กำลังคือศีลก็ต้านทานไม่ได้.”

สังยุตตนิกาย สหายตนวรรค ๑๘/๓๐๕

(หมายเหตุ : พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า ถ้าสตรีมีกำลัง ๕ ข้อแล้ว ก็เป็นผู้ครองเรือนที่มีอำนาจเหนือสามี แต่ในขณะที่เดียวกัน ถ้าสามีเป็นอิสสรชนคือผู้เป็นใหญ่ เช่นเป็นพระราชา กำลังคือความเป็นใหญ่ของสามีเพียงข้อเดียว ก็ครอบงำสตรีไว้ได้ พระพุทธภาษิตนี้เป็นกระจกฉายให้เห็นระบบการปกครองและสังคมในสมัยนั้นว่า อำนาจสิทธิ์ขาดเป็นของคนชั้นปกครอง อนึ่ง บาลีพระไตรปิฎกฉบับไทยตอนนี้ตกลง ๒ คำได้สอบกับฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ และอรรถกถาฉบับอักษรไทยแล้ว ข้อความที่ตก คือที่เรียงตัวดำไว้ให้ดังต่อไปนี้ :-

กตเมน เอเคน พเลน. **อิสสรียพเลน.** อิสสรียพเลน อภิกูต มาตุคาม เนว รูปพล์ ตายติ...)

๑๕๖. ของแก้กันอย่างไรละ ๓

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือ ราคะ (ความกำหนัดยินดี) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) นี้แลคือธรรม ๓ อย่าง.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ธรรม ๓ อย่างที่ควรเจริญเพื่อละธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือ อสุภะ (ความกำหนดหมายถึงสิ่งที่ไม่งาม) ควรเจริญเพื่อละราคะ ; เมตตา (ไมตรีจิต คิดจะให้ผู้อื่นเป็นสุข) ควรเจริญเพื่อละโทสะ ; ปัญญา (ความรอบรู้ตามความเป็นจริง) ควรเจริญเพื่อละโมหะ. นี้แลธรรม ๓ อย่างที่ควรเจริญเพื่อละธรรม ๓ อย่าง.”

ฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๙๕

(หมายเหตุ : พระพุทธภาษิตแห่งเดียวกันนี้ แสดงถึงธรรม ๓ อย่างที่ควรเจริญเพื่อละธรรม ๓ อย่าง อีก ๙ ชุด คือ :-

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

๑

ควรเจริญกายสุจริต	เพื่อละ	กายทุจริต
ควรเจริญวจีสุจริต	เพื่อละ	วจีทุจริต
ควรเจริญมโนสุจริต	เพื่อละ	มโนทุจริต.

๒

ควรเจริญเนกขัมมวิตก (ความตรึกในการออกจากกาม) เพื่อละกามวิตก (ความตรึกในกาม)

ควรเจริญอัปยาปาทวิตก (ความตรึกในการไม่ปองร้ายผู้อื่น) เพื่อละพยาปาทวิตก (ความตรึกในการปองร้ายผู้อื่น)

ควรเจริญวิหิงสาวิตก (ความตรึกในการไม่เบียดเบียนผู้อื่น) เพื่อละวิหิงสาวิตก (ความตรึกในการเบียดเบียนผู้อื่น).

๓

ควรเจริญเนกขัมมสังกัณญา (ความกำหนดหมายในการออกจากกาม) เพื่อละกามสังกัณญา (ความกำหนดหมายในกาม)

ควรเจริญอัปยาปาทสังกัณญา (ความกำหนดหมายในการไม่ปองร้าย) เพื่อละพยาปาทสังกัณญา (ความกำหนดหมายในการปองร้าย)

ควรเจริญวิหิงสาสังกัณญา (ความกำหนดหมายในการไม่เบียดเบียน) เพื่อละวิหิงสาสังกัณญา (ความกำหนดหมายในการเบียดเบียน).

๔

ควรเจริญเนกขัมมธาตุ (ธาตุคือการออกจากกาม) เพื่อละกามธาตุ (ธาตุคือกาม)

ควรเจริญอัปยาปาทธาตุ (ธาตุคือการไม่คิดปองร้าย) เพื่อละพยาปาทธาตุ (ธาตุคือการคิดปองร้าย)

ควรเจริญวิหิงสาธาตุ (ธาตุคือการไม่เบียดเบียน) เพื่อละวิหิงสาธาตุ (ธาตุคือ การเบียดเบียน).

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

•

๕

ควรเจริญนิจจลัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง) เพื่อละอัสสาทกิเลส (ความเห็นด้วยความปลอดภัย)

ควรเจริญอนัตตลัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่ใช่ตัวตน) เพื่อละอตัณหากิเลส (ความตามเห็นว่าตัวตน)

ควรเจริญลัมมาทิลลิตฺติ (ความเห็นชอบ) เพื่อละมิจฉาทิลลิตฺติ (ความเห็นผิด).

๖

ควรเจริญมุกฺขิตา (ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) เพื่อละอรติ (ความไม่ยินดีหรือความคิดริษยา)

ควรเจริญอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) เพื่อละวิหิงสา (ความเบียดเบียน)

ควรเจริญอัมมจริยา (การประพฤติธรรม) เพื่อละอัมมจริยา (การประพฤติไม่เป็นธรรม).

๗

ควรเจริญลันตฺตูลลิตฺตา (ความสันโดษ คือยินดีเฉพาะของของตน) เพื่อละอลันตฺตูลลิตฺตา (ความไม่สันโดษ คือไม่ยินดีเฉพาะของของตน)

ควรเจริญลัมปชัญญะ (ความรู้ตัว) เพื่อละอรัมปชัญญะ (ความไม่รู้ตัว)

ควรเจริญอัปปิจฉตา (ความปรารถนาน้อย) เพื่อละมหิจฉตา (ความปรารถนามาก).

๘

ควรเจริญโสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย) เพื่อละโทวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่ายาก)

ควรเจริญกัลยาณมิตรตตา (ความเป็นผู้คบเพื่อนดีงาม) เพื่อละปาปมิตรตตา (ความเป็นผู้คบเพื่อนชั่ว)

ควรเจริญอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) เพื่อละเจตโส วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่านแห่งจิต).

๙

ควรเจริญสมถะ (การทำใจให้ตั้งมั่น) เพื่อละอุทถัจจะ (ความคิดฟุ้งซ่าน)

ควรเจริญสังวรระ (ความสำรวมระวัง) เพื่อละอสังวรระ (ความไม่สำรวมระวัง)

ควรเจริญอัปมาทะ (ความไม่ประมาท) เพื่อละปมาทะ (ความประมาท).

ฉีกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๔๙๕-๘

๑๕๓. สุราเป็นเหตุให้ละเมิดศีลข้ออื่น ๆ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถูกแล้ว แม้เราก็ไม่เคยเห็นไม่เคยได้ยินข้อที่ว่า บุรุษละเว้นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือ (การดื่ม) น้ำเมาคือสุราและเมรัยแล้ว ถูกพระราชารักษา จับฆ่า หรือจองจำ, เนรเทศ หรือลงโทษอย่างอื่นตามควรแก่เหตุ เพราะเหตุที่มีเจตนาเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือ (การดื่ม) น้ำเมาคือสุราและเมรัย โดยที่แท้กรรมชั่วของบุรุษนั้นต่างหาก ที่ประกาศว่า บุรุษนี้ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งที่ตั้งแห่งความประมาท คือ (การดื่ม) น้ำเมา คือสุราและเมรัย จึงฆ่าหญิงบ้าง, ชายบ้าง, จึงถือเอาสิ่งที่เขาไม่ให้จากบ้านบ้าง จากป่าบ้าง ด้วยอาการแห่งขโมย, จึงก้าวล่วงในภริยาของผู้อื่น ในบุตรของผู้อื่น, จึงหักรานประโยชน์ของคฤหบดีบ้าง บุตรของคฤหบดีบ้าง ด้วยการพุดต. เขาย่อมถูกพระราชารักษา จับฆ่า หรือจองจำ, เนรเทศ หรือลงโทษอย่างอื่นตามสมควรแก่เหตุ เพราะเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท คือ (การดื่ม) น้ำเมาคือสุราและเมรัย ท่านทั้งหลายเคยได้เห็นได้ฟังอย่างนี้บ้างหรือเปล่า ?” “ข้าพระองค์ทั้งหลายเคยได้เห็นเคยได้ฟังและจักได้ฟัง พระเจ้าข้า !”

ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๒๓๕

๑๕๔. เวทนา ๒ ถึง ๑๐๘

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราจักแสดงธรรมปริยาย^๑ ที่เรียกว่าปริยาย ๑๐๘ แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟัง. ธรรมปริยายที่เรียกว่าปริยาย ๑๐๘ เป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้เวทนา ๒ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๓ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๕ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๖ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๑๘ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๓๖ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย ; แม้เวทนา ๑๐๘ เราก็กล่าวไว้โดยปริยาย.”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เวทนา ๒ เป็นไฉน ? เวทนา ๒ คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทางจิต นี้เรียกว่าเวทนา ๒.”

“เวทนา ๓ คือ^๒ ความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข.”

“เวทนา ๕ คือ สุขินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือความสุขกาย) ; ทุกขินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือความทุกข์กาย) ; โสมนัสสินทรีย์ (ธรรมที่

๑. คำว่า ปริยาย แปลว่า ไปโดยรอบ ถือเอาความว่า นัย หรือเรื่องราว คำว่า ธรรมปริยาย คือ นัยของธรรม กล่าวไว้โดยปริยาย คือกล่าวไว้โดยนัย หรือโดยประการหนึ่ง

๒. ตั้งแต่เวทนา ๓ ไป ได้แปลถอดความโดยตัดคำซ้ำ ๆ ออก แต่ก็ได้แปลสำนวนบาลีให้เห็นแล้วในเวทนา ๒

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือความสุขใจ) ; โทมนัสลินทริย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือความทุกข์ใจ) ; อุเปกชินทริย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือความรู้สึกเฉย ๆ).”

“เวทนา ๖ คือ ความรู้สึก (สุขทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข) ที่เกิดจากสัมผัสทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย และทางใจ.”

“เวทนา ๑๘ คือ โสมนัสสุปวิจาร์ ๖ (หมายถึงอาการที่จิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์ ๖^๑ ด้วยความสุขใจ) โทมนัสสุปวิจาร์ ๖ (หมายถึงอาการที่จิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์ ๖ ด้วยความทุกข์ใจ) อุเปกขุปวิจาร์ ๖ (หมายถึงอาการที่จิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์ ๖ ด้วยความรู้สึกเฉย ๆ).”

“เวทนา ๓๖ คือ โสมนัส (ความสุขใจ) ที่อาศัยบ้านเรือน (เคหลิตะ) ๖ อย่าง ; โสมนัสที่อาศัยการออกจากกาม (เนกขัมมลิตะ) ๖ อย่าง ; โทมนัส (ความทุกข์ใจ) ที่อาศัยบ้านเรือน ๖ อย่าง ; โทมนัสที่อาศัยการออกจากกาม ๖ อย่าง ; อุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ ในอารมณ์) ที่อาศัยบ้านเรือน ๖ อย่าง ; อุเบกขาที่อาศัยการออกจากกาม ๖ อย่าง (๖ × ๖ = ๓๖).”

“เวทนา ๑๐๘ คือ เวทนา ๓๖ ที่เป็นอดีต (ล่วงแล้ว) ; เวทนา ๓๖ ที่เป็นอนาคต (ยังไม่มาถึง) ; เวทนา ๓๖ ที่เป็นปัจจุบัน (เกิดขึ้นเฉพาะหน้า) (๓๖ × ๓ = ๑๐๘).”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๘๖

๑๕๙. เน่าในคืออะไร

“ดูก่อนกิมมิละ^๒! ความเป็นผู้เน่าในเป็นไหน ? ดูก่อนกิมมิละ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติที่เคร้าหมอง^๓ ข้อใดข้อหนึ่ง ไม่ออกจากอาบัติ (นั้น) ตามควรแก่รูปนี้เรียกว่าความเป็นผู้เน่าใน.”

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๐๓

๑๖๐ การบัญญัติความสุขในพระพุทธศาสนา

(การเลือกนำข้อความตอนนี้อ่านแปล ก็เพื่อชี้แจงหลักวิชาทางพระพุทธศาสนา ที่แสดงว่าความสุขมีเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงสุด ถึง ๑๐ ขั้น คือความสุขในกาม ความสุขในรูปฌาน ๔ ความสุขในอรูปฌาน ๔ และความสุขในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ในการแปลจะแปลอย่างเต็มสำนวนเพื่อให้เห็นลีลาของอารมณ์ฌานทั้งที่เป็นรูปฌานและอรูปฌานอย่างสมบูรณ์).

๑. อารมณ์ ๖ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย และสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ

๒. เป็นชื่อของภิกษุรูปหนึ่ง

๓. หมายถึงอาบัติหยาบ และอาบัติหนักประเภทสังฆาติเสส

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

๑

“ดูก่อนอานนท ! กามคุณ ๕ เหล่านี้ กามคุณ ๕ เป็นไหน? กามคุณ ๕ คือรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นรูปที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ; เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่พึงถูกต้องได้) ที่พึงรู้แจ้งทางหู, จมูก, ลิ้น และกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นรูปที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ดูก่อนอานนท ! นี้แล คือกามคุณ ๕. ดูก่อนอานนท ! ความสุขกายสุขใจอันใด ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้ ความสุขกายสุขใจนี้เรียกว่ากามสุข. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้ค่ากล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. ดูก่อนอานนท ! เพราะยังมีความสุขอย่างอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุขนั้น.”

๒

“ดูก่อนอานนท ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (กามสุข) นั้นเป็นไหน? ดูก่อนอานนท ! ภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม เข้าสู่ฌานที่ ๑ อันมีความตรึก (วิตก) ความตรอง (วิจาร์) มีความอิมใจและความสุข (ปีติสุข) อันเกิดแต่ความสงบอยู่. นี้แล อานนท คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุขนั้น (กามสุข). ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๑) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้ค่ากล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อนอานนท ! เพราะยังมีความสุขอย่างอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๑) นั้น.

๓

“ดูก่อนอานนท ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๑) นั้นเป็นไหน? ดูก่อนอานนท ! ภิภษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสงบความตรึก ความตรอง (วิตก วิจาร์) ได้ จึงเข้าสู่ฌานที่ ๒ อันมีความผ่องใสภายใน มีภาวะแห่งจิต มีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น ไม่มีความตรึก ไม่มีความตรอง มีความอิมใจ และความสุข (ปีติสุข) อันเกิดแต่สมาธิอยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฌานที่ ๑) นั้น. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฌานที่ ๒) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราย่อมไม่รับรู้ค่ากล่าวของคนเหล่านั้น.

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อนอานนท์ ! เพราะยังมีความสุขอย่างอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่า ความสุข (ในฉานที่ ๒) นั้น.”

๔

“ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๒) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะคลายความอึดใจจึงเป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าสู่ฉานที่ ๓ ซึ่งเป็นเหตุให้ พระอริยเจ้ากล่าวถึงผู้เข้าฉานนี้ว่าเป็นผู้วางเฉย มีสติอยู่เป็นสุข. นี้แล อานนท์ ! คือ ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๒) นั้น. ดูก่อนอานนท์ ! คนเหล่าใด พึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฉานที่ ๓) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม เราอย่าอย่าไม่รู้คําคำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อน พระอานนท์ ! เพราะยังมีความสุขอย่างอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๓) นั้น.”

๕

“ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๓) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขละทุกข์ได้ (ละสุขกาย ทุกข์กายได้) เพราะสุขใจ (โสมนัส) ทุกข์ใจ (โทมนัส) ดับไปในกาลก่อน^๑ จึงเข้าถึงฉานที่ ๔ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดขึ้นเพราะอุเบกขา (ความวางเฉย). นี้แล อานนท์ ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๓) นั้น. คนเหล่าใด พึง กล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในฉานที่ ๔) นับเป็นความสุข อย่างยอดเยี่ยม. เราอย่าอย่าไม่รู้คําคำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อน อานนท์ ! เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๔) นั้น.”

๖

“ดูก่อนอานนท์ ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในฉานที่ ๔) นั้น เป็นไฉน? ดูก่อนอานนท์ ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงความกำหนดหมายในรูป (รูปสัญญา) ด้วยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งความกำหนดหมาย ความกระทบ

๑. คำว่า ในกาลก่อน คือสุขทุกข์ดับไปตั้งแต่ยังอยู่ในขณะแห่งอุปจาระเกือบจะถึงฉานที่ ๔ คำว่า อุปจาระ แปลว่า ใกล้เคียง หรือเฉียด ก็ได้

กระทั่ง (ปฏิขัลสัญญา ได้แก่ความกำหนดหมายในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เมื่ออารมณ์ทั้งห้านี้ ผ่านมาทางตา หู เป็นต้น) เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งสัญญาต่าง ๆ (นานัตตสัญญา-หมายความได้ ๒ อย่าง คือสัญญาที่เป็นไปในอารมณ์ต่าง ๆ และสัญญาต่าง ๆ ๔๔ ชนิดคู่คำอธิบายในวิสุทธิมรรค อารุปนินทเทส หน้า ๑๓๙) ทำไว้ในใจว่า “อากาศ ไม่มีที่สิ้นสุด” เข้าสู่รูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ (มีอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในमानที่ ๔) นั้น. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่าเขายอมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในรูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เรายอมไม่รับรู้ คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อนอานนท ! เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ) นั้น.”

๗

“ดูก่อนอานนท ! สุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วง รูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ ด้วยประการทั้งปวง แล้วทำไว้ในใจว่า “วิญญาณหาที่สุด มิได้” เข้าสู่รูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะ (มีวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากาศานัญจายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขายอมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (สุขในรูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เรายอมไม่รับรู้ คำกล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ดูก่อนอานนท ! เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นั้น.

๘

“ดูก่อนพระอานนท ! สุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วง รูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะด้วยประการทั้งปวง แล้วทำไว้ในใจว่า อะไร ๆ ก็ไม่มี” เข้าสู่รูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ (มีความกำหนดหมายว่าไม่มีอะไรเป็นอารมณ์) อยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อวิญญาณัญจายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขายอมเสวยความสุขกาย สุขใจอันมีอยู่นั้น (ความสุขในรูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ) นับเป็นความสุขอย่าง

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้ค่ากล่าวของคนเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ) นั้น.

๙

“ดูก่อนอานนท ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงรูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ ด้วยประการทั้งปวง แล้วเข้าสู่รูปमानชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ^๑ (มีลัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีลัญญาก็ไม่ใช่) อยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่ออากิญจัญญายตนะ) นั้น. ดูก่อนอานนท ! คนเหล่าใดพึงกล่าวว่า เขาย่อมเสวยความสุขกายสุขใจอันมีอยู่นั้น (ความสุขในรูปमान ชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ) นับเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยม. เราย่อมไม่รับรู้ค่ากล่าวของคนเหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะยังมีความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ) นั้น.

๑๐

“ดูก่อนอานนท ! ความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ) นั้นเป็นไฉน? ดูก่อนอานนท ! ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ก้าวล่วงรูปमानชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ แล้วเข้าสู่ลัญญาเวทิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับลัญญาและเวทนาเป็นสมาบัติสูงสุดที่พระอนาคามีกับพระอรหันต์เท่านั้นทำให้เกิดได้) อยู่. นี้แล อานนท ! คือความสุขอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าความสุข (ในรูปमानชื่อเนวลัญญานาลัญญายตนะ) นั้น.

สรุปความ

“ดูก่อนอานนท ! มีฐานะอยู่ที่นักบวชเจ้าลัทธิตอื่นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคตมกล่าวถึงลัญญาเวทิตนิโรธ ย่อมบัญญัติลัญญาเวทิตนิโรธในความสุข ข้อนั้นคืออะไรกัน? ข้อนั้นจะเป็นไปได้ได้อย่างไรกัน? (คือลัญญาเวทิตนิโรธ ดับความจำ ดับความรู้สึก แล้วจะ

๑. เนวลัญญานาลัญญายตนะ เป็นรูปमानที่ ๔ วิธีเจริญรูปमानข้อนี้ คือออกจากรูปमानที่ ๓ (อากิญจัญญายตนะ) แล้วนึกในใจว่า ลัญญา (ความจำได้หมายรู้) เป็นเหตุให้ยุ่งยาก นึกตำหนิลัญญานั้นจนจิตสงบก็จะเข้าสู่รูปमानนี้ได้ คำว่า มีลัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ หมายความว่า ลัญญามีอยู่ แต่ทำหน้าที่ไม่ได้ มีอย่างละเอียดมาก

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ว่ามีความสุขได้อย่างไร ในเมื่อไม่มีความรู้สึก) ดูก่อนอานนท์ ! นักบวชเจ้าลัทธิอื่น ผู้กล่าวอย่างนี้พึงเป็นผู้อันท่านชี้แจง “ผู้มีอายุ ! พระผู้มีพระภาคย่อมไม่ทรงบัญญัติในความสุข หมายถึงเฉพาะสุขเวทนาอย่างเดียว ในที่ใด ๆ ย่อมหาความสุขได้ ในฐานะใด ๆ มีความสุข พระผู้มีพระภาคย่อมทรงบัญญัติฐานะนั้น ๆ ในความสุข”^๑

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ๑๘/๒๗๘

๑๖๑. กายเดือดร้อน อย่าให้จิตเดือดร้อน

“ดูก่อนคฤหบดี ! เพราะเหตุนี้ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เมื่อกายของเราเดือดร้อนอยู่ เมื่อกายของเราเดือดร้อนอยู่ จิตของเราจักไม่เดือดร้อน. ดูก่อนคฤหบดี ! ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.”

พระพุทธภาษิตตรัสสอนคฤหบดี บิदानกุลมาณพ ๑๗/๒

๑๖๒. พระอานนท์ตรัสรู้ธรรมเพราะฟังธรรมของใคร?

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวคำนี้ (กะภิกษุทั้งหลาย) ว่า “ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ! ท่านพระมันตานีบุตร (บุตรของนางมันตานี) ผู้มีนามว่าปุณณะ เป็นผู้มียุพากรรมมากต่อข้าพเจ้าผู้บวชใหม่. ท่านสั่งสอนข้าพเจ้าด้วยโอวาทนี้ว่า “ดูก่อนอานนท์ผู้มีอายุ ! ความคิดว่าเรามีเราเป็น (คือความถือตัวว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่) ย่อมมีเพราะอุปาทาน (ความยึดถือ) หามีเพราะอุปาทาน (ความไม่ยึดถือ) ไม่. เพราะยึดถืออะไรเล่า? เพราะยึดถือรูป (สิ่งที่ธาตุทั้งสี่ประชุมกันเป็นกาย พร้อมทั้งลักษณะที่ปรากฏเพราะอาศัยธาตุ ๔ นั้น) เพราะยึดถือเวทนา (ความเสวยอารมณ์) เพราะยึดถือสัญญา (ความจำได้หมายรู้) เพราะยึดถือสังขาร (ความคิด) และเพราะยึดถือวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางตา หู เป็นต้น). ดูก่อนอานนท์ผู้มีอายุ ! เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่ม ผู้รักการแต่งตัว เมื่อเพ่งดูเงาหน้าของตนในกระจก^๒ อันบริสุทธิ์ผ่องใส หรือในภาชนะน้ำอันใสพึงมองดูด้วยความยึดถือ หามองดูด้วยความไม่ยึดถือไม่ นี้ฉันใด. ความคิดว่าเรามีความเป็นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมมีเพราะความยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน หามีเพราะความไม่ยึดถือไม่.”

๑. จากพระพุทธภาษิตนี้ แสดงว่าความสุขมีเป็นชั้น ๆ พระพุทธศาสนาแสดงความสุขหมดทุกชั้น ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูง แต่ก็อาจย่อความได้ว่าเป็นสุขชั้นเวทนา คือรู้สึกได้เสวยได้ (Sensational Happiness) อย่างหนึ่ง ความสุขที่อยู่เหนือเวทนา ไม่ต้องรู้สึกไม่ต้องเสวย (Happiness Beyond Sensation) อีกอย่างหนึ่ง

๒. กระจกในสมัยก่อนใช้ทองเหลืองขัดเงาให้ผ่องใสส่องดูเงาหน้า. บางท่านจึงแปลว่า แว่น แต่สมัยนี้คำว่าแว่น มักใช้ไปอีกอย่างหนึ่ง เช่น คำว่า แว่นตา

ครั้งแล้วท่านได้ถามข้าพเจ้าว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือ ไม่เทียง?” ข้าพเจ้าตอบว่า ไม่เทียง ท่านจึงถามว่า สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็น สุข? ข้าพเจ้าตอบว่า เป็นทุกข์. ท่านถามว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นว่าเป็นของเรานั้น เป็นของเรา เราเป็นมัน มันเป็นตัวตนของเรา? ข้าพเจ้าตอบ ว่า ไม่ควรที่จะตามเห็นอย่างนั้น. ท่านจึงกล่าวว่า เพราะเหตุนี้แล รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอกหยาบ หรือละเอียด เลวหรือดี โกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้นมีใช่ของเรา เรามีใช่เป็นมัน มันมีใช่ตัว ตนของเรา. ภิกษุผู้เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อ เบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็เกิด ความรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เธอย่อมรู้ว่าความเกิด (ของเธอ) ลึนแล้ว พรหมจรรย์เป็นอันเธอ อยู่จบแล้ว หน้าที่เป็นอันเธอทำเสร็จแล้ว ไม่มีหน้าที่อื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก.”

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ! ท่านพระมันตานีบุตร ผู้มีนามว่าปุณณะ เป็นผู้มื่ออุปการะ มากต่อข้าพเจ้าผู้บวชใหม่ ท่านสอนข้าพเจ้าด้วยโอวาทนี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าได้สดับพระธรรม เทศนาของท่านพระปุณณะ มันตานีบุตรแล้ว ก็ได้ตรัสรู้ธรรม.”

สังยุตตนิกาย ชันธวรรค ๑๗/๑๒๘

๑๖๓. คำว่าหน้ากิน แหงนหน้ากิน เป็นต้น

สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ เวฬุวนาราม อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ไกลกรุงราชคฤห์ เช้าวันหนึ่งท่านพระสารีบุตรนั่งอันตรวาสก (สงบ) แล้วถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาตครั้งเที่ยวไปตามลำดับตรอกในกรุงราชคฤห์แล้ว ก็นั่ง ฟิงเชิงกำแพง^๑ แห่งใดแห่งหนึ่ง ฉับบิณฑบาตนั้น ลำดับนั้น นางสุลิมขี ปริพพาชิกา (นักบวชหญิง) เข้าไปหาพระสารีบุตร แล้วถามว่า “ดูก่อนสมณะ ! ท่าน คำว่าหน้าบริโภค ใช้หรือไม่? พระสารีบุตรตอบว่า “ดูก่อนน้องหญิง ! เรามิได้คำว่าหน้าบริโภค”

นางถามว่า “ดูก่อนสมณะ ! ถ้าอย่างนั้น ท่านหงนหน้าบริโภคใช้หรือไม่?

“ดูก่อนน้องหญิง ! เรามิได้หงนหน้าบริโภค.”

“ดูก่อนสมณะ ! ถ้าอย่างนั้น ท่านหันหน้าไปตามทิศเฉียงบริโภคใช้หรือไม่?

“ดูก่อนน้องหญิง ! เรามิได้หันหน้าไปตามทิศเฉียงบริโภค.”

“ดูก่อนสมณะ ! ถ้าอย่างนั้น ท่านหันหน้าไปตามทิศใหญ่บริโภคใช้หรือไม่?”

“ดูก่อนน้องหญิง ! เรามิได้หันหน้าไปตามทิศใหญ่บริโภค.”

๑. กุฑมมูล์ ฝรั่งเศสมีความเห็นว่า เป็นไม้มีหัวชนิดหนึ่ง อรรถกถาไม่ได้อธิบายไว้

“ดูก่อนสมณะ ! เมื่อข้าพเจ้าถาม ท่านก็ปฏิเสธทั้งหมด ถ้าอย่างนั้น ท่านบริโภครูปอย่างไร?”

“ดูก่อนน้องหญิง ! สมณพราหมณ์บางพวกสำเร็จความเป็นอยู่ (ครองชีวิต) ด้วยมิจฉาชีพด้วยดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูที่ (ว่าตรงไหนดีเป็นมงคล) สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกว่าคณาหน้าบริโภครูป.”

“ดูก่อนน้องหญิง ! สมณพราหมณ์บางพวกสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยมิจฉาชีพด้วยดิรัจฉานวิชาคือวิชาดูดาวฤกษ์ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกว่าแหงนหน้าบริโภครูป.”

“ดูก่อนน้องหญิง ! สมณพราหมณ์บางพวกสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยมิจฉาชีพเพราะประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการไปชักสื่อ (ให้ชายหญิงเป็นสามีภริยากัน) สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกว่าหันหน้าไปตามทิศใหญ่บริโภครูป.”

“ดูก่อนน้องหญิง ! สมณพราหมณ์บางพวกสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยมิจฉาชีพด้วยดิรัจฉานวิชาคือวิชาดู (ลักษณะ) ร่างกาย สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกว่าหันหน้าไปตามทิศเฉียงบริโภครูป.”

“ดูก่อนน้องหญิง ! เรามิได้สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยมิจฉาชีพดังกล่าวนี้ เราแสวงหาอาหารโดยธรรมครั้งแสวงหาได้แล้วบริโภครูป.”

ลำดับนั้น นางสุจิมุขี ปริพพาชิกา เข้าไปสู่ถนนจากถนน สู่ทางสี่แยก จากทางสี่แยก เทียบวบอกกล่าวอย่างนี้ว่า “สมณศากยบุตรทั้งหลายแสวงหาอาหารโดยธรรม, แสวงหาอาหารที่ไม่มีโทษ ท่านทั้งหลายจงถวายอาหารแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด.”^๑

สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ๑๗/๒๙๕

๑๖๔. พระพุทธเจ้าทรงปวารณาพระองค์

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ปราสาทของนางวิสาขา มิคคารมารดา ในบุพพารามพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ สมัยนั้นพระผู้มีพระภาค อันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อม ประทับนั่ง ณ ที่กลางแจ้ง เพื่อการปวารณาในวันอุโบสถ^๒ วันนั้นขึ้น ๑๕ ค่ำ ขณะนั้นทรงเห็นภิกษุสงฆ์นั่งอยู่ จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บัดนี้ เราปวารณาแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะไม่ตำหนิการกระทำใด ๆ ทางกายหรือทางวาจาของเราบ้างหรือ?”

๑. คำว่า น้องหญิง เป็นคำที่สมณะเรียกสตรีโดยทั่วไป ถือเป็นคำเหมาะสม : อนึ่ง ในการแปลข้อความตอนนี้ ข้อความตอนใดซ้ำ ได้ตัดออกบ้าง แต่คงได้ความอย่างเดิม

๒. ตามปกติวันกลางเดือนหรือปลายเดือน ถือว่าเป็นวันอุโบสถ แต่ในวันที่ ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันออกพรรษา ไม่มีการสวดปาฏิโมกข์ ใช้ปวารณาแทน ปวารณาคือการอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้

ข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎก

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่าอย่างนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงลุกขึ้นจากอาสนะ ทำผ้าห่มเฉียงป่าข้างหนึ่ง น้อมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ทั้งหลายยอมไม่ติเตียนการกระทำใด ๆ ทางกายหรือวาจาของพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ทำให้เกิดมรรคาที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นผู้ให้กำเนิดมรรคาที่ยังไม่กำเนิด เป็นผู้บอกมรรคาที่ยังไม่มีผู้บอก เป็นผู้รู้ รู้แจ้งซึ่งมรรคา เป็นผู้ฉลาดในมรรคา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สาวกทั้งหลายในขณะนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรคา เป็นผู้มารวมกันในภายหลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอปวารณาถวายพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจะไม่ทรงตำหนิการกระทำใด ๆ ทางกายหรือทางวาจาของข้าพระองค์บ้างหรือ?”

“ดูก่อนสารีบุตร ! เราไม่ติเตียนการกระทำใด ๆ ทางกายหรือทางวาจาของเธอ ดูก่อนสารีบุตร ! เธอเป็นผู้มีปัญญามาก เป็นผู้มีปัญญาหนาแน่น เป็นผู้มีปัญญาเป็นเหตุให้ร่าเริง เป็นผู้มีปัญญาไว เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส ดูก่อนสารีบุตร ! เปรียบเหมือนเซซลูโอรส (บุตรคนใหญ่) ของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมทำให้จักร (กงล้อ) ที่พระบิดาหมุนแล้ว ให้หมุนตามไปได้โดยชอบฉันใด เธอก็ฉันนั้น ย่อมยังธรรมจักร (กงล้อคือธรรม) อันยอดเยี่ยม ที่เราหมุนแล้ว ให้หมุนตามไปได้โดยชอบ.”

พระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตำหนิการกระทำใด ๆ ทางกายหรือทางวาจาของข้าพระองค์ ก็ภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ รูป เหล่านี้เล่า พระผู้มีพระภาคจะไม่ทรงตำหนิการกระทำทางกายหรือทางวาจาบ้างหรือ? พระเจ้าข้า !”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร ! แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ก็ไม่มีการกระทำใด ๆ ทางกายหรือวาจาที่เราจะตำหนิ ดูก่อนสารีบุตร ! เพราะในภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านี้ ภิกษุ ๖๐ รูปได้วิชชา ๓ ; ภิกษุ ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ ; ภิกษุ ๖๐ รูปเป็นอุกโตภาควิมุต (ผู้พ้นจากกิเลสโดย ๒ ส่วน คือพ้นเพราะสมาธิและพ้นเพราะปัญญา) ; ภิกษุที่เหลือเป็นปัญญาวิมุต (ผู้พ้นจากกิเลสเพราะปัญญา).

ลำดับนั้น ท่านพระวังคีสะลุกขึ้นจากอาสนะ ทำผ้าห่มเฉียงป่าข้างหนึ่ง น้อมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ข้อนั้นยอมทำให้ข้าพระองค์แจ่มแจ้ง ข้าแต่พระสฤต ! ข้อนั้นยอมทำให้ข้าพระองค์แจ่มแจ้ง.”

“ดูก่อนวังคีสะ ! ข้อนั้นจงแจ่มแจ้งเถิด”

๑. เป็นสำนวนแสดงว่า พระวังคีสะคิดอะไรขึ้นมาได้จากพระพุทธดำรัสนั้น จึงกราบทูล พระองค์จึงตรัสเปิดโอกาสให้เล่าข้อคิดนั้น

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

ลำดับนั้น ท่านพระวังคีสะได้กล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคในที่เฉพาะพระพักตร์ ด้วยคาถาหลายคาถาโดยย่อว่า

“ในวันนี้ซึ่งเป็นวัน (ขึ้น) ๑๕ ค่ำ ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้ตัดเครื่องผูกคือกิเลสอัน ร้อยรัดได้ ผู้ไม่มีทุกข์ ผู้สิ้นความเกิดอีกแล้ว ผู้แสวงคุณอันประเสริฐ ได้มาประชุมกันแล้ว โดยความบริสุทธิ์” เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ มีอำมาตย์แวดล้อม เสด็จไป โดยรอบแผ่นดินนี้ อันมีมหาสมุทรเป็นที่สุดฉันใด พระสาวกทั้งหลายผู้มีวิชาชา ๓ ผู้ทำ มฤตยูให้เสื่อม ย่อมนั่งล้อมพระบรมศาสดาผู้ชนะสงคราม ผู้เปรียบเหมือนนายกอง เภวียนผู้ยอดเยี่ยมฉะนั้น สาวกเหล่านั้นทั้งหมด เป็นบุตรของพระผู้มีพระภาค. มลทินย่อมไม่มีในที่นี้. ข้าพเจ้าขอไหว้พระผู้อาทิตยวงศ์ ผู้ฆ่าเสียซึ่งลูกศรคือตัณหา พระองค์นั้น.”

ปวารณาสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๘๑

(หมายเหตุ : พระสูตรนี้แสดงตัวอย่างอันดีที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุ สงฆ์ว่ากล่าว ชี้ข้อที่ผิดพลาดของพระองค์ได้ อันเป็นวิธีการที่ไม่เปิดโอกาสให้ปกปิดความ เสียหายใด ๆ ไว้ ทั้ง ๆ ที่พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว ก็ทรงทำพระองค์เป็นแบบอย่าง คำกล่าวของท่านพระวังคีสะ ในตอนหลังเป็นการกล่าวด้วยสำนวนกวี ซึ่งท่านพระวังคีสะ เป็นผู้เชี่ยวชาญ).

๑๖๕. ยังยึดถือจะชื่อว่าไม่มีโทษไม่มี

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า ข้อที่ว่าเรายังยึดถืออยู่จะเป็นผู้ไม่มีโทษนั้น จะมีอยู่บ้างหรือไม่หนอในโลก อริยสาวกนั้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ข้อที่ว่าเรายังยึดถืออยู่จะเป็นผู้ไม่มีโทษนั้น ไม่มีเลยในโลก.

สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ๑๗/๑๑๔

๑๖๖. ตรัสแนะนำให้สังคายนาพระธรรมวินัย

“ดูก่อนจุนทะ ! เพราะเหตุนี้แล ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ท่านทั้งหลายทั้งปวงพึงประชุมกัน มาพร้อมกัน สังคายนา (ร้อยกรอง) พิจารณาอรรถะ

๑. คำว่า โดยความบริสุทธิ์ในที่นี้ ไม่ใช่หมายความว่า เมื่อมาประชุมกันแล้วจะบริสุทธิ์ขึ้น แต่เป็นวินัย กรรมที่ภิกษุทุกรูป ทั้งพระอรหันต์ ทั้งที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ จะต้องกระทำทุกกึ่งเดือนโดยไม่มี การยกเว้น เพราะเกี่ยวข้องด้วยการบริหารหมู่คณะ เป็นแต่ถ้าถ้าภิกษุที่ประชุมกันเป็นพระอรหันต์ล้วน อุโบสถนั้น ก็เรียกวิสุทธอุโบสถ ปวารณานั้น ก็เรียกวิสุทธิปวารณา

กับอรรถะ พยัญชนะกับพยัญชนะ (คือจัดระเบียบพิจารณาทั้งโดยเนื้อความและตัวอักษร) ในธรรมเหล่านั้น โดยประการที่พรหมจรรย์นี้พึงเป็นของยั่งยืน ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อนั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.”

ปาสาทิกสูตร ๑๑/๑๓๙

๑๖๗. การทำตนให้ชุ่มด้วยความสุข

“ดูก่อนจุนทะ ! มีฐานะอยู่ ที่นักบวชเจ้าลัทธิอื่นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า สมณคากย บุตร เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในการทำตนให้ชุ่มด้วยความสุขอยู่ (สุขัลลิกานุโยค) เมื่อนักบวชเจ้าลัทธิอื่นกล่าวอย่างนี้ ท่านทั้งหลายพึงกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ! สุขัลลิกานุโยคอย่างไรกัน? เพราะสุขัลลิกานุโยคมีมากมายหลายอย่างมีประการต่าง ๆ ดูก่อนจุนทะ ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้ ที่เลว ที่เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน (คนที่ยังหนาไปด้วยกิเลส) ไม่เป็นของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน. สุขัลลิกานุโยค ๔ คือ :-

“๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเขลา ฆ่าสัตว์แล้ว ยังตนให้เป็นสุข ให้ชุ่มชื่น นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่ ๑.”

“๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้แล้ว ยังตนให้เป็นสุข ให้ชุ่มชื่น. นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่ ๒.”

“๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ กล่าวเท็จแล้ว ยังตนให้เป็นสุข ให้ชุ่มชื่น นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่ ๓.”

“๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ พรั่งพร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ (คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ). นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่ ๔.”

(ครั้นแล้วทรงแสดงการประกอบเนื่อง ๆ ในการทำตนให้ชุ่มด้วยความสุข ที่เป็นฝ่ายดี คือสุขในฌาน ๔ ซึ่งไม่ข้องอยู่ด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นหรือด้วยกาม แล้วทรงแสดงผลของการทำตนให้ชุ่มอยู่ในสุขคือฌานนั้นว่า จะทำให้เป็นพระโสดาบัน ผู้ละสังขโยชน์^๑ ได้ ๓ (คือสักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุยึดถือกายของตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย และสีลัพพตปรามาส การลูปคล้ำศีลและพรต คือถือนมกตต้นข้าว หรือติดในลัทธิพิธี) จะทำให้เป็นพระสกทาคามี ผู้ละสังขโยชน์ได้ ๓ (เหมือนพระโสดาบัน) แต่ทำราคะ

๑. สังขโยชน์ คือกิเลสที่ร้อยรัดสัตว์หรือผูกมัดสัตว์ไว้ในความเวียนว่ายตายเกิด

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

โทสะ โมหะให้เบาบางลง จะมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียวแล้วก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ จะทำให้เป็นพระอนาคามี ผู้ละสัญญาเวียนว่ายตายเกิด ๕ (คือ ๓ ข้ออย่างทีพระโสดาบันละได้ กับเพิ่มอีก ๒ ข้อ คือ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามและปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิตหรือความขัดใจ) เกิดเป็นอุปปาติกะ^๑ แล้วนิพพานในที่นั้น ไม่ต้องมาสู่โลกนี้จากที่นั่นอีก จะทำให้เป็นพระอรหันต์ คือผู้สิ้นกิเลส).

ปาฐกสูตร ๑๑/๑๔๕

๑๖๘. พราหมณ์เกิดจากปากพรหมแน่หรือ?

“ดูก่อนผู้สืบบวงค์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! พวกพราหมณ์มิได้นึกถึงความเก่า จึงจะกล่าวกะท่านทั้งหลายว่า วรรณะพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐสุด วรรณะอื่น ๆ เลว, วรรณะพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะขาว วรรณะอื่น ๆ ดำ, พราหมณ์ทั้งหลายเท่านั้นยอมบริสุทธ์ คนที่มีใช้พราหมณ์ยอมไม่บริสุทธ์, พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรเป็นโอรสของพรหม เกิดจากปากพรหม มีพรหมเป็นแดนเกิด เป็นผู้อันพรหมสร้างสรรคเป็นทายาทของพรหม ดังนี้.

“ดูก่อนผู้สืบบวงค์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! คนยอมเห็นกันทั่วไปว่า นางพราหมณีของพวกพราหมณ์ มีระดูก็มี มีครรภ์ก็มี กำลังคลอดก็มี กำลังให้บุตรดีมีนมก็มี ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นเกิดจากองค์กำเนิดของมารดา (โยนิชา) แท้ ๆ ยังกล่าวว่า วรรณะพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐสุด วรรณะอื่นเลว เป็นต้น. พราหมณ์เหล่านั้นยอมชื่อว่ากล่าวต่อพระพรหม กล่าวคำเท็จ และประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก.”

อัคคัญญสูตร ๑๑/๘๘

๑๖๙. วรรณะ ๔ มีทั้งที่ทำชั่วทำดี

“ดูก่อนผู้สืบบวงค์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ (นักรบ) พราหมณ์ (นักทำพิธี) แพศย์ (พ่อค้า) และศูทร (กรรมกร).

“ดูก่อนผู้สืบบวงค์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! บุคคลบางคนในโลกนี้ที่เป็นกษัตริย์ก็มี เป็นพราหมณ์ก็มี เป็นแพศย์ก็มี เป็นศูทรก็มี ย่อมฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ; พุดเท็จ พุดส่อเสียด (ยุให้เขาแตกร้างกัน) พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้า ; มักได้ มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด. ธรรมเหล่าใดที่เป็นอกุศล นับเนื่องเข้าในอกุศล มีโทษ

๑. อ่านว่า อุปปาติกะ คือเกิดแบบเติบโตขึ้นทันที ที่เกิดของพระอนาคามี คือสุทธาวาส ๕

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

นับเนื่องเข้าในสิ่งมีโทษ ไม่ควรล่องเสพ นับเนื่องเข้าในสิ่งไม่ควรล่องเสพ ไม่ควรแก่พระอริยะ
นับเนื่องเข้าในสิ่งไม่ควรแก่พระอริยะ เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ อันผู้รู้ดีเตยณ.
ธรรมเหล่านั้น บางข้อปรากฏในกษัตริย์ก็มี ในพราหมณ์ก็มี ในแพศย์ก็มี ในศูทรก็มี.

“ดูก่อนผู้สืบบวงศ์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! บุคคลบางคนในโลกนี้
ที่เป็นกษัตริย์ก็มี พราหมณ์ก็มี แพศย์ก็มี ศูทรก็มี ย่อมเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์
การประพฤตินิคม ; ย่อมเว้นจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การ
พูดเพ้อเจ้อ ; ย่อมเป็นผู้ไม่มักได้ ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความเห็นผิด. ธรรมเหล่านี้ที่เป็น
กุศล นับเนื่องเข้าในกุศล ไม่มีโทษ นับเนื่องเข้าในสิ่งไม่มีโทษ ควรล่องเสพ นับเนื่องเข้า
ในสิ่งควรล่องเสพ ควรแก่พระอริยะ นับเนื่องเข้าในสิ่งควรแก่พระอริยะ เป็นธรรมขาว
มีวิบากขาว อันผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านั้น บางข้อปรากฏในกษัตริย์ก็มี ในพราหมณ์ก็มี
ในแพศย์ก็มี ในศูทรก็มี.

“ดูก่อนผู้สืบบวงศ์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! เมื่อวาระทั้งสี่ยัง
ดำเนินทั้งสองทาง ยังประพฤตินั้นในธรรมที่ดำและขาว ที่ผู้รู้ดีเตยณและสรรเสริญ
อยู่อย่างนี้ คำใดที่พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า วาระพราหมณ์เท่านั้นประเสริฐสุด
วาระอื่น ๆ เลว, วาระพราหมณ์เท่านั้นขาว วาระอื่น ๆ ดำ, พราหมณ์
ทั้งหลายเท่านั้นย่อมบริสุทธิ คนที่มีใช้พราหมณ์ย่อมไม่บริสุทธิ, พราหมณ์ทั้งหลาย
เป็นบุตร เป็นโอรสของพรหม เกิดจากปากพรหม มีพรหมเป็นแดนเกิด เป็นผู้อัน
พรหมสร้างสรรค เป็นทายาทของพรหม ดังนี้. วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรู้คำกล่าว
ของพราหมณ์เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร?

“ดูก่อนผู้สืบบวงศ์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! เพราะบรรดาวาระ ๔
เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุ เป็นพระอรหันต์ ลี้นอาสวะ (กิเลสที่ดองสันดาน) แล้ว อยู่จบพรหม
จรรย์แล้ว ได้ทำหน้าที่เสร็จแล้ว วางภาระแล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว ลี้นกิเลสเป็น
เหตุมัตถ์ตัวไว้ในภพแล้ว พ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นย่อมกล่าวได้ว่า เลิศกว่าวาระทั้ง
สี่เหล่านั้นโดยธรรมอย่างแท้จริง มีใช้โดยชอบธรรม **เพราะว่าธรรมเป็นของประเสริฐสุด
ในหมู่ชนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต.**”

อัคคัญญสูตร ๑๑/๘๘

๑๗๐. ตรัสเล่าเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศลปฏิบัติต่อพระองค์

“ดูก่อนผู้สืบบวงศ์แห่งวาสิษฐะและภาร์ทวาชะทั้งหลาย ! พระเจ้าปเสนทิโกศลย่อม
ทรงทราบว่า พระอนุตตรสมณโคดมออกบวชแล้วจากศากยสกุล. ดูก่อนผู้สืบบวงศ์แห่งวาสิษฐะ

ข้อความนำจากพระไตรปิฎก

และภารัทวาชะทั้งหลาย ! ก็แต่ว่ากษัตริย์ศากยะทั้งหลายย่อมเดินหลังถัดจากพระเจ้าปเสนทิโกศล ย่อมกระทำความเคารพ กราบไหว้ การลุกขึ้นต้อนรับ ย่อมทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรม (การกระทำที่เหมาะสมที่ควรในการให้เกียรติ) ในพระเจ้าปเสนทิโกศล. กษัตริย์ศากยะย่อมกระทำความเคารพ กราบไหว้ เป็นต้นอันใดในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศलय่อมทรงทำความเคารพ กราบไหว้ เป็นต้นนั้น ในตถาคต มิใช่เพราะทรงคิดว่า พระสมณโคดมเป็นผู้มีชาติดี เรามีชาติเลว, พระสมณโคดมเป็นผู้มีกำลัง เราเป็นผู้ทรพล, พระสมณโคดมเป็นผู้นำพอใจ เราเป็นผู้มีผิวพรรณทราม, พระสมณโคดมเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ เราเป็นผู้มีศักดิ์น้อย ดังนี้เลย. ที่แท้ทรงสักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรมต่างหาก พระเจ้าปเสนทิโกศलय่อมทรงทำความเคารพกราบไหว้ การลุกขึ้นต้อนรับ ย่อมทรงทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรมในตถาคตอย่างนี้ ดูก่อนผู้สืบวงศ์แห่งวาฬิชฐะและภารัทวาชะทั้งหลาย ! โดยปริยายนี้แล ท่านทั้งหลายพึงทราบประการที่ธรรมเป็นของประเสริฐสุดในหมู่ชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต.”

อัครัญญสูตร ๑๑/๙๑

(หมายเหตุ : พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนพวกพราหมณ์แห่งสกุลวาฬิชฐะและภารัทวาชะ คัมภีร์เต็มว่า วาเสฏฐภารัทวาชะ ซึ่งนับถือศาสนาอื่นมาก่อน ภายหลังมาขอบวชในพระพุทธศาสนา จึงมาพักอบรมอยู่กับภิกษุทั้งหลายตามวินัยเรื่องการอยู่ปวิวาสของผู้บวชในศาสนาอื่นมาก่อน)

๑๗๑. เรื่องของพราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัว

สมัยนั้น พราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัว อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี พราหมณ์นั้นไม่ไหว้มารดา ไม่ไหว้บิดา ไม่ไหว้อาจารย์ ไม่ไหว้พี่ชาย.

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค อันบริษัทใหญ่แวดล้อมทรงแสดงธรรมอยู่.

ขณะนั้นพราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัว คิดว่า พระสมณโคดมนี้ อันบริษัทใหญ่แวดล้อม ทรงแสดงธรรมอยู่ ถ้าอย่างไรเราพึงเข้าไปหาพระสมณโคดม ถ้าพระสมณโคดมจักพูดกับเรา เราก็จักพูดด้วย ถ้าพระสมณโคดมจักไม่พูดกับเรา เราก็จักไม่พูดด้วย.

ลำดับนั้น พราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัว จึงเข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาค ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว จึงยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ขณะนั้นพราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัวคิดว่าพระสมณโคดมย่อมไม่รู้อะไร จึงใคร่จะกลับจากที่นั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของพราหมณ์นั้น จึงตรัสกะพราหมณ์ด้วยคาถา (คำกวี) ว่า

“ดูก่อนพราหมณ์ ! ความถือตัวมีแก่ใครในโลกนี้ ก็ไม่เป็นของดีเลย. ท่านมาด้วยความต้องการอันใดก็พึงกล่าวความต้องการนั้นเถิด”

ลำดับนั้น พราหมณ์นั้น คิดว่า พระสมณโคดมย่อมรู้จักจิตของเรา จึงหมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ณ ที่นั้น แล้วจุมพิตพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยปาก เขามือนวดพื้น (พระบาท) ประกาศนามของตนว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้าพระองค์คือมานถัทธะ ข้าพระองค์คือมานถัทธะ (ผู้กระด้างเพราะถือตัว).”

ลำดับนั้น ที่ประชุมนั้นก็เกิดความรู้สึกอัศจรรย์ใจว่า “น่าอัศจรรย์หนอ เรื่องไม่เคยมี มามีขึ้น พราหมณ์นี้ไม่ไหว้มารดา ไม่ไหว้บิดา ไม่ไหว้อาจารย์ ไม่ไหว้พี่ชาย ก็แต่ว่าพราหมณ์นี้กลับทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ในพระสมณโคดม.”

ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นนั่งบนอาสนะของตนแล้ว จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

“ไม่ควรทำความถือตัวในใคร? ควรมีความเคารพอย่างไร? ควรนอบน้อมใคร? ควรบูชาอย่างดีต่อใคร?”

พระผู้มีพระภาคได้ทรงภาษิตพระคาถาตอบว่า

“ควรมีความเคารพในมารดา ในบิดา ในพี่ชาย ในอาจารย์เป็นที่สี่ ท่านควรนอบน้อมและบูชาอย่างดีในพระอรหันต์ ผู้สงบเย็น ผู้ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ผู้ไม่มีกิเลสที่ตองสันดาน. ผู้ละมานะได้ ไม่กระด้างเพราะอนุสัยนั้น^๑ เป็นผู้ยอดเยี่ยม.”

(พราหมณ์ผู้กระด้างเพราะถือตัว ก็ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต)

มานถัทธสูตร ๑๕/๒๖๑

๑๗๒. อย่าโกรธเมื่อใครติเตียนพระพุทธเจ้า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนเหล่าอื่นอาจกล่าวติเตียนเรา ติเตียนพระธรรม หรือติเตียนพระสงฆ์. ท่านทั้งหลายไม่พึงผูกอาฆาต ชุณเฑียง ไม่พอใจในบุคคลเหล่านั้น. เพราะถ้าท่านทั้งหลายโกรธเคือง หรือไม่พอใจในบุคคลที่กล่าวติเตียนเรา ติเตียนพระธรรม หรือติเตียนพระสงฆ์นั้น, อันตรายเพราะความโกรธเคืองนั้น ก็จะเป็นของท่านทั้งหลายเอง. ถ้าท่านทั้งหลายโกรธเคือง หรือไม่พอใจในบุคคลที่กล่าวติเตียนเรา ติเตียนพระธรรม

๑. มานะ คือความถือตัว จัดเป็นอนุสัยคือกิเลสที่ตองสันดานอย่างหนึ่ง

หรือติเตียนพระสงฆ์ จะรู้ได้ละหรือว่า คำกล่าวของคนเหล่านั้น เป็นคำกล่าวที่ดี (สุภาสิต) หรือไม่ดี (ทุพภาสิต)? “ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.” “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายพึงชี้แจง (คลี่คลาย) เรื่องที่ไม่เป็นจริง ให้เห็นว่าไม่เป็นจริง ในข้อที่คนเหล่านั้นกล่าวติเตียนเรา ติเตียนพระธรรม หรือติเตียนพระสงฆ์ ให้เขาเห็นว่าข้อนั้นไม่จริง ข้อนั้นไม่แท้ ข้อนั้นไม่มี ในพวกเรา ข้อนั้นไม่ปรากฏในพวกเรา ดังนี้.”

พรหมชาลสูตร ๙/๓

๑๗๓. อย่าตีใจตื่นเต้นเมื่อใครชมเชยพระพุทธเจ้า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! คนเหล่านี้อาจกล่าวชมเชยเรา ชมเชยพระธรรม หรือชมเชยพระสงฆ์. ท่านทั้งหลายไม่พึงแสดงความชื่นชมโลสมนัส หรือความรู้สึกตื่นเต้นในบุคคลเหล่านั้น เพราะถ้าท่านทั้งหลายมีความชื่นชมโลสมนัส มีความตื่นเต้นในบุคคลที่กล่าวชมเชยเรา ชมเชยพระธรรม หรือชมเชยพระสงฆ์ อันตรายเพราะเหตุนั้น ก็จะเป็นของท่านทั้งหลายเอง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายพึงรับรองเรื่องที่เป็นจริง ให้เห็นว่าเป็นจริง ในข้อที่คนเหล่านั้นกล่าวชมเชยเรา ชมเชยพระธรรม หรือชมเชยพระสงฆ์ ให้เขาเห็นว่าข้อนั้นจริง ข้อนั้นแท้ ข้อนั้นมีในพวกเรา ข้อนั้นปรากฏในพวกเรา ดังนี้.”

พรหมชาลสูตร ๙/๔

